

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2008

ББК 72я73
Г 19
УДК 001.891(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1783 від 23.10.2007 р.)*

Рецензенти:

Кизим М.О. – доктор економічних наук, професор, директор НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України;

Павлюк В. А. – доктор фізико-математичних наук, професор, заступник директора ХТЕІ КНТЕУ з науково-методичної роботи.

В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова

Г 19 **Методологія соціально-економічного дослідження.**: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

ISBN 978-966-364-657-2

Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. В ньому узагальнені основні вимоги до виконання і оформлення науково-дослідної роботи: курсової, дипломної, магістерської.

Посібник розрахований на студентів, дипломників, аспірантів, професорсько-викладацький склад та наукових працівників.

ББК 72я73

ISBN 978-966-364-657-2

© В.І. Ганін, Н.В. Ганіна, К.Д. Гурова, 2008

© Центр учбової літератури, 2008

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. НАУКОВА ТВОРЧИСТЬ — РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Предмет і сутність науки як сфери людської діяльності	7
1.2. Понятійний апарат. Класифікація наук.	15
1.3. Організація наукової діяльності в Україні	20
Розділ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	28
2.1. Економічна свідомість і стиль мислення	28
2.2. Поняття та значення наукового дослідження	45
2.3. Види і принципи проведення економічного дослідження	48
2.4. Методологія соціально-економічного дослідження	52
2.5. Евристичні методи, техніка, процедури науково-дослідної роботи	55
2.6. Програма прикладного соціально-економічного дослідження та його специфіка	64
2.7. Проблема, об'єкт, предмет дослідження	69
2.8. Визначення мети і завдань наукового дослідження	82
2.9. Формулювання робочих гіпотез	84
2.10. Інформаційна база соціально-економічного дослідження та аспекти вірогідності інформації.	88
2.10.1. Поняття про наукову інформацію та її роль у проведенні наукових досліджень	95
2.10.2. Джерела інформації та їх використання в науково-дослідній роботі	98
2.10.3. Техніка роботи зі спеціальною літературою	103

Розділ III. НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
СТУДЕНТІВ	107
3.1. Логіка соціально-економічного дослідження	107
3.2. Науково-дослідна діяльність студентів	111
3.3. Вибір теми та реалізація дослідження	118
3.4. Курсова, дипломна, магістерська роботи як вид наукового дослідження: написання, оформлення, захист	120
3.5. Основи редагування роботи	131
3.6. Ефективність наукових досліджень	144
Контрольні запитання до курсу	152
Тести	155
Рекомендована література	168
Глосарій	170
Додатки	176
<i>Додаток 1. Оформлення заяви на затвердження теми наукової роботи</i>	176
<i>Додаток 2. Зразок заповнення календарного плану виконання наукового дослідження</i>	176
<i>Додаток 3. Схема оформлення змісту наукового дослідження</i>	177
<i>Додаток 4. Оформлення титульного аркуша наукової роботи</i>	178
<i>Додаток 5. Зразок оформлення таблиць</i>	178
<i>Додаток 6. Орієнтовний зміст вступу наукового дослідження</i>	179
<i>Додаток 7. Структура рецензії</i>	181
<i>Додаток 8. Лауреати пам'яті А. Нобеля з економіки</i>	182
<i>Додаток 9. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»</i>	190

ПЕРЕДМОВА

Сучасна наука — це дочка здивування і допитливості, які є її спонукальними силами.

Наука — це нескінченний пошук істини, проникнення у незнане. Своїми досягненнями вона надає надійність досвіду суспільства, повсякденній практичній діяльності людини.

Велика таємниця наукової праці, її особливе призначення проявляється в тому, що мислення людини стає реальною силою наперекір усталеним нормам, правилам.

Сила науки, її перспектива полягає у виникненні і розвитку нових наукових напрямків шкіл, наукових об'єднань, організацій.

Творчий початок життя суспільства проявляється в організації взаємодії людини та природи.

Оцінюючи роль і місце науки, ми ведемо облік кількості винаходів, відкриттів; визначаємо соціальний та економічний ефект.

Науці постійно властиві труднощі пізнання. Нові наукові ідеї завжди стають активної боротьби суджень і не завжди отримують загальну підтримку. Процес пізнання досить складний. У науці відсутній стовповий шлях.

Неосвіченість породжувала страх перед ученими. До них ставилися з недовірою, ворожнечею.

Але минули ті часи. Сучасна наука відкриває істину людям, формує підвищений інтерес до цієї сфери діяльності.

Хто ж такий сучасний вчений?

Це, перш за все, трудівник, який має загострене відчуття нового, певний склад мислення, інтуїцію і чудово володіє інструментом наукової праці — розумом.

Всі вони, якщо навіть і зі світовим ім'ям, — це земні люди: різні за характером, темпераментом, захопленістю і т. п.

Так, грубуватий Резерфорд, делікатний Бор, точний Курчаток; Жоліо-Кюрі — рибалка, Ейнштейн — музикант.

У науці успіх справи забезпечує наполегливість, терпіння і праця. «Мудрий той, хто знає необхідне, а не багато чогось.» Рушійною силою науки є зусилля розуму, а не зусилля пам'яті. Вченому доцільно знати те, що необхідне для досягнення конкретно запланованої цілі. Вміння перспективно мислити і приводити до наукових подвигів. Саме ці затрати сил і енергії не поступаються іншим видам праці, а результати розумової праці можуть мати колосальне значення. (так, парова машина Джемса Уатта принесла світу за перші п'ятдесят років свого існування більше, ніж увесь світ з самого початку витратив на розвиток науки — (Маркс К., Енгельс Ф., — соч. 2-е изд., т. 1, 698 с.)

На жаль, у ВНЗ майбутні спеціалісти майже не отримують необхідних знань про те, яким способом потрібно виконувати НДР та ОКР того чи іншого класу; якими обчислювальними методами, моделюючими пристроями, іншими засобами автоматизації користуватися під час виконання наукових розробок.

У процесі навчання студенти вирішують переважно тривіальні завдання. За цих причин більшість молодих науковців не вміють правильно поставити проблему, скласти план дослідження, здійснити інформаційний та патентний пошук. Творча робота супроводжується оформленням операцій технічного характеру, що призводить до ремесла, що має свою специфічну техніку, яка може бути нерациональною.

Тому, «творчому ремеслу» необхідно навчати. Навіть талановитий співак, художник, поет не розкриють своїх дарувань, якщо не будуть володіти технікою своєї справи.

В сучасних умовах необхідності вирішення важливих соціально-економічних проблем суспільства все більше значення набуває наука. Технічні, економічні, соціальні і політичні успіхи в розвитку країни визначаються станом її наукового потенціалу.

Сучасний етап розвитку країни характеризується реальним перетворенням науки в безпосередньо виробничу силу. Наука стає вихідною умовою розвитку виробничого потенціалу, поєднання науки з матеріальним виробництвом.



НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ — РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. ПРЕДМЕТ І СУТНІСТЬ НАУКИ ЯК СФЕРИ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розвиток суспільства не можна сьогодні уявити без широкої дослідницької роботи за всіма напрямками, котрі мають призначення забезпечувати корінне переозброєння виробництва. Народному господарству необхідний об'ємний портфель технічних, соціально-економічних розробок, прогресивних наукових підходів. Єдиною метою науки є істина, яка не знає ні симпатій, ні антипатій.

Фундаментальна наука має велике значення щодо розвитку виробничих сил та удосконалення виробничих відносин. Вона є тим кришталевим чистим джерелом, з якого бере початок все те, без чого науково-технічний прогрес не може існувати.

Практичні люди діють за принципом: ми не такі й багаті, щоб купувати дешеві речі. А далекозорі люди знають, що немає нічого практичнішого за добротну теорію. До недавнього часу ставилося завдання: розвивати прикладну науку не зменшуючи значення фундаментальної. Сьогодні визначено пріоритетність фундаментальної науки, підкреслена її роль у прискоренні науково-технічного і соціального прогресу.

Науковий прорив немислимий сьогодні без широкої науково-дослідницької роботи за всіма напрямками, котрі домінують у розбудові нашої країни. Життя ставить цілі науці, а вона освітлює шлях життю.

Активізація сил науки — це той шлях, який забезпечить підвищення престижу нашої країни на міжнародній арені. Не можна погодитися з думкою Л. Пастера, що наука повинна бути найвищим втіленням вітчизни, адже із усіх народів першим буде завжди той, хто випереджає інших у галузі думки і розумової діяльності. Тільки створення надійної бази для прикладних досліджень, сприятиме різкому підвищенню вкладу науки у прискорення розвитку нашого добробуту.

Наука дає знання, котрі втілюють у прогресивних технологіях, новій техніці, у матеріалах, які відсутні у готовому вигляді у природі, та ще у багатьох корисних суспільству речах. Наука є носієм знань, котрі виховують саму людину. У мудреця запитали: «Що таке наука?» Він сказав: «Те, щоб знати людей». Наука навчає людину раціонально ставитись до довкілля, будувати і виконувати громадянські плани, робити своє життя більш змістовним, розумно спілкуватися з громадянами суспільства. Тобто необхідно поєднати роботу всіх стадій — від наукової ідеї до виробу і його практичного застосування.

Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті визначено, що основними чинниками подальшого розвитку освіти є:

- єдність освіти і науки як умови модернізації освітньої системи;
- достатній обсяг фінансування науки та підтримка вітчизняних наукових шкіл;
- фундаменталізація освіти, інтенсифікація наукових досліджень у вищих навчальних закладах;
- формування змісту освіти на основі новітніх наукових досягнень;
- інноваційна освітня діяльність у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;
- правовий захист освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;
- залучення до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді, педагогічних працівників;
- поглиблення співпраці і кооперації навчальних закладів і наукових установ, широке залучення вчених НАН України та галузевих академій до навчально-виховного процесу та дослідної роботи в навчальних закладах;
- створення науково-інформаційного простору для молоді і всього активного населення, використання для цього можливостей нових комунікаційно-інформаційних засобів;
- запровадження цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;
- випереджаючий розвиток педагогіки і психології, соціології.

Діяльність людей тісно пов'язана із зростанням їхнього інтелекту. Це є запорукою генерації ідей, виникнення і розвитку науки. Ф. Енгельс підкреслював, що спочатку праця, а потім разом з нею і мова стали двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився в людський.

Сучасні науковці визначають, що:

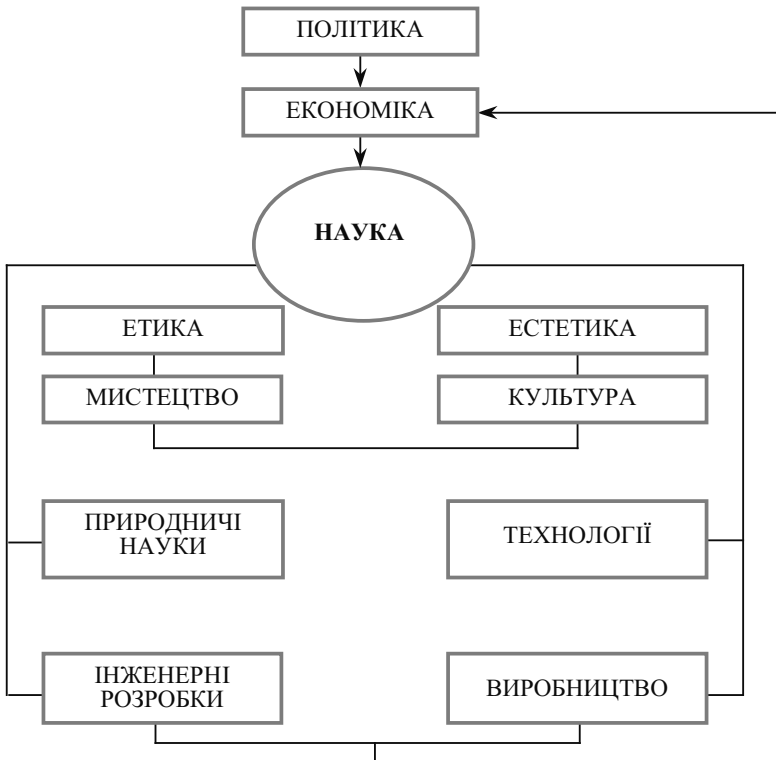
Наука — це соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично-систематизованих знань про дійсність. Наука є складовою частиною духовної культури людства.

Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети оточуючого світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи їх усвідомлення.

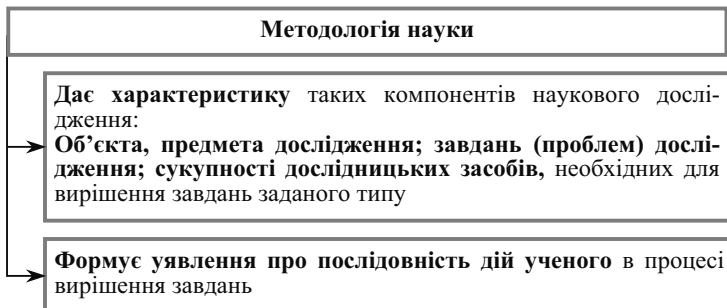
Отже, наука — це:

- система знань, специфічна форма суспільної свідомості;
- процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- різновид суспільного розподілу праці;
- система отримання і генерації знань та їх застосування у життєдіяльність суспільства.

Схема управління наукою



Наука склалася історично і є структурною системою понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів.



Не всякі знання можна розглядати як наукові. Знання, які людина отримує лише на основі простого спостереження, не є науковими. Вони важливі в житті людини, але не розкривають сутності явищ, які дозволили б пояснити принципи виникнення процесу, явища та їх подальший розвиток, взаємозв'язок.

Метою науки і є пізнання законів природи і суспільства, відповідний вплив на природу й отримання корисних суспільству результатів.

Саме матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань.

Історично наука формувалася на основі первинних, елементарних знань про природу, а потім на пізнанні складних закономірностей природи, розвитку суспільства (рис. 1.1).

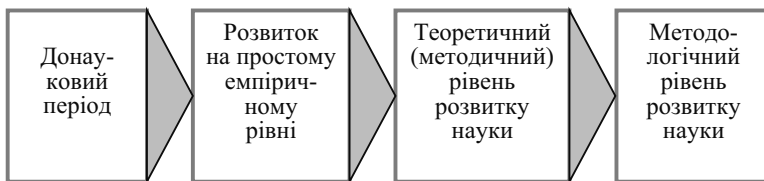


Рис. 1.1. Процес становлення і розвитку науки

Удосконалювався і склад людського мислення. Перші елементи науки з'явилися ще у стародавньому світі разом з потребами суспільної практики. Тоді вони мали суто практичний характер.

Тисячоліттями досвід накопичувався, певним чином узагальнювався і передавався наступним поколінням.



Накопичення відомостей поступово вдосконалювалося за рахунок встановлення певних обрядів, традицій, а потім — і писемності. Так виникла історично перша форма науки (наука античного світу), предмет вивчення якої становила вся природа в цілому. Первісно створена (антична) наука ще не ділилася на окремі відособлені галузі і мала риси натурфілософії.

Натурфілософії відповідав метод наївної діалектики і стихійного матеріалізму, коли геніальні здогадки переплітались із фантастичними вимислами про оточуючий світ.

У V ст. до н. е. з натурфілософської системи античної науки в самостійну галузь пізнання починає виділятися математика, яка поділялася на арифметику і геометрію. В середині IV ст. до н.е. відособлюється астрономія.

У науково-філософській системі Аристотеля намітився поділ науки на фізику і метафізику (філософську онтологію). Далі всередині цієї системи починають виділятися як самостійні наукові дисципліни логіка і психологія, зоологія і ботаніка, мінералогія і географія, естетика, етика і політика. Розпочався процес диференціації науки і виділення самостійних за своїм предметом і методами окремих галузей знань.

З другої половини XV ст., в епоху Відродження, відбувається подальша диференціація науки; в університетах починається викладання основ фундаментальних наукових дисциплін — математики, фізики, хімії.

Другий період у розвитку природознавства посідає час від середини XVI ст. до кінця XIX ст. Саме в цей період було зроблено видатні відкриття у фізиці, хімії, механіці, математиці, біології, астрономії, геології. Були відкриті закони всесвітнього тяжіння (І. Ньютон — кінець XVII ст.), збереження маси в її хімічних перетвореннях (М. Ломоносов, А. Лавуазьє — друга половина XVIII ст.), виявлені основні закони спадковості (Г. Мендель — кінець XIX ст.). У другій половині XIX ст. Д. Менделєєвим було відкрито періодичний закон у хімії. Справжній переворот у природознавстві відбувся в результаті таких великих відкриттів: створення еволюційної теорії (Ч. Дарвін) і закону збереження та перетворення енергії тощо.

Не можна не погодитись з констатацією Цехмістрової Г. С., що «минуле XX століття ввійшло в історію як століття раціоналізму і розуму. Близько 500 природничих і 300 гуманітарних наук та породжені ними техніка і технології декларували свою спрямованість на захист інтересів людини в природі і суспільстві. В індустріальному суспільстві відбувається концентрація виробництва і населення, урбанізація, формування системи цінностей, орієнтованих на ефективність, раціональність безвідносно до можливостей природного середовища, тобто за будь-якої ціни. Суспільство, сягнувши надзвичайно високого рівня пізнання і розвитку, створило реальну загрозу своєму існуванню.

Насправді вперше за всю історію в першій половині XX століття людство досягло критичної межі і в другій половині цього століття, переступивши поріг, реально увійшло в період Великої Кризи. Пережито дві світові війни, атомні бомбардування, гено-

цид, з'явилися нові хвороби, загострилася екологічна проблема, і це викликає сумнів у абсолютному прогресі науково-технічного шляху розвитку. Адже потужний розвиток економіки на основі досягнень науково-технічного прогресу виявився руйнівним і для біосфери, погіршився стан довкілля, виснажуються природні ресурси, внаслідок чого зростає злиденність, деградують усі сфери суспільного життя, втрачаються духовні цінності.

На підставі аналізу минулого сучасна постнеокласична наука вибирає шлях антропосферного, біосферного чи ноосферного розвитку. При цьому економічне зростання тут досягається на основі нових технологій, відбувається перехід від товаропроductive до обслуговуючої економіки, переважає виробництво послуг, інформації. Звідси і друга назва постіндустріального суспільства — **інформаційне**, характерною ознакою якого є знання та інформаційні технології, поєднані з високою духовністю.

Сьогодні в контексті екологічних досліджень людина знову з'явилась у центрі науки, і в науковій карті світу надається перевага гуманізації науки, бо «який світ, така й людина, яка людина, такий і світ».

Усвідомлення людиною незнання в будь-якій галузі буття викликає об'єктивну необхідність здобуття та трансформації нових знань про нескінченну загальну гармонію з природою.

Знання — це перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини.

Саме процес руху людської думки від незнання до знання називають *пізнанням*, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності.

Вся наука, людські пізнання спрямовані на досягнення достовірних знань, що відображають дійсність. Ці знання існують у вигляді законів науки, теоретичних положень, висновків, вчень, підтверджених практикою і існуючих об'єктивно, незалежно від праці та відкриття вчених. Але разом з тим наукові знання можуть бути відносні, абсолютні та апріорні.

Сприйняття — це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмета, явища.

Відносні знання відзначаються неповнотою відповідності образу і об'єкта.

Абсолютні знання — це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютну відповідність образу і об'єкту в певний період пізнання.

Апріорні знання — ті, що не ґрунтуються на досвіді, а передують йому і вказують шлях здобуття наукових знань.

Наукове пізнання — це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань. Воно покликане прокладати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем. Рухійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення та обґрунтування, що створює надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Це є головною функцією наукової діяльності.

Пізнання може бути *чуттєвим і раціональним*.

Чуттєве пізнання є наслідком безпосереднього зв'язку людини з оточуючим середовищем і реалізується через елементи чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття, уяви та уявлення.

Раціональне пізнання — це опосередковане і узагальнене відображення в мозку людини суттєвих властивостей, причинних відносин і закономірних зв'язків між об'єктами та явищами.

Відчуття — це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ об'єктивного світу, які сприймаються його органами чуття.

Сприйняття — це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ об'єктивного світу, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмета, явища.

Уява — це вторинний образ предмета, явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але обов'язково діяли раніше.

Уявлення — це систематизація різних зображень в мозку людини, об'єднання їх у цілісну картину образів.

Воно сприяє усвідомленню сутності процесу, виявляє закономірності їх розвитку. Формою раціонального пізнання є абстрактне мислення, різні міркування людини, структурними елементами яких є поняття, судження, умовивід.

Отже, наука має дати відповідь на запитання: Що? Скільки? Чому? Які? Як?

На запитання, як зробити, відповідає методика, на запитання, що зробити, — практика.

Відповіді на ці запитання зумовлюють безпосередні **цілі науки** — описування, пояснення і передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення на ос-

нові законів, які вона відкриває, тобто у широкому значенні — теоретичне відтворення дійсності.

Наука спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, *характеризується такими основними ознаками:*

- наявністю систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);
- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю процесу, що вивчається.

Отже, виникнення науки як сфери людської діяльності, тісно пов'язане з природним процесом розподілу суспільної праці, зростанням інтелекту людей, прагненням їх до пізнання невідомого, всього сущого, що складає основу їх буття». [24, с. 14—19].



1.2. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ. КЛАСИФІКАЦІЯ НАУК

Первинним поняттям при формуванні наукових знань є *наукова ідея* — **форма відображення у мисленні нового розуміння об'єктивної реальності.**

Тому науковій ідеї є своєрідним якісним скачком думки за межі вже раніше пізнаного. Вони виступають і як передумови створення теорій, і як елементи, що об'єднують окремі теорії у певну галузь знань. Ідея є основою творчого процесу, продуктом людської думки, формою відображення дійсності. Вона базується на наявних знаннях, виявляє раніше не помічені закономірності. Ідеї народжуються з практики, спостереження навколишнього світу і потреб життя.

Матеріалізованим вираженням наукової ідеї є *гіпотеза*. Гіпотеза як структурний елемент процесу пізнання є *спробою* на основі узагальнення вже наявних знань вийти за його межі, тобто сформулювати нові наукові положення, достовірність яких потрібно довести. Процес пізнання включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти.

ЕМПІРИЧНІ ОСНОВИ НАУКИ СКЛАДАЮТЬ:



Гіпотези, як і ідеї, мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання та обґрунтування гіпотези;
- перевірка отриманих результатів на їх практиці і на основі уточнення гіпотези.

Якщо отриманий практичний результат відповідає припущенням, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію, тобто стає достовірним знанням. У практиці може формулюватися декілька гіпотез з одного і того самого невідомого явища. Наявність різних гіпотез забезпечує наукове узагальнення.

|| Процедури, за допомогою яких встановлюється істинність будь-якого твердження, називають **доказами**.

Докази використовують як у науці, так і в практичній діяльності людей. Доказами гіпотез у досліджуваних об'єктах можуть бути цитати, запозичені в інших авторів, оприлюднені аксіоматизовані знання, сформовані теорії (наприклад, таблиця Менделєєва — у хімії, закон Бойля-Маріотта — у фізиці) тощо. У доказах застосовують два способи встановлення істини: *безпосередній і опосередкований*.

При *безпосередньому способі* істина встановлюється в процесі практичних дій: спостереження, демонстрація, вимірювання, розрахунок, облік тощо.

При *опосередкованому способі* доказ є логічною процедурою встановлення істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких уже доведена.

Аргумент — це підстава, доказ, які використовуються для обґрунтування, підтвердження чогось.

Внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ в природі і суспільстві, що зумовлює їх закономірний розвиток, визначає

закон — філософська категорія, що відображає істотні, загальні, стійкі повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні.

Закон фіксує спільність явищ. Винайдений через здогадку, він потребує логічного доведення і лише в такому разі визнається наукою.

Для доведення закону наука використовує *судження* — форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей.

Його можна отримати при безпосередньому спостереженні будь-якого факту або опосередковано — за допомогою умовиводу.

Умовивід — це розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Одним із результатів наукової діяльності є формування *теорій* — найбільш високої форми узагальнення і систематизації знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності.

Під *теорією* розуміється **вчення про узагальнений практичний досвід, тобто теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень**.

Ці результати впорядковуються, вписуються у струнку систему, об'єднану загальною ідеєю.

Первинною ланкою в процесі пізнання є накопичення наукових фактів — знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена, які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою *понять, абстракцій, визначень*.

Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути *загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними*.

Зміст поняття — це сукупність об'єднаних у ньому ознак та властивостей. Розкриття змісту поняття називається *визначенням*. У процесі розвитку наукових знань визначення можуть уточнюватися, доповнюватися у змісті новими ознаками. Визначенням, як правило, завершується процес дослідження.

Найбільш узагальнені й фундаментальні поняття називаються *категоріями*. Це форми логічного мислення, в яких розкриваються внутрішні суттєві сторони і відносини досліджуваного предмета.

Найбільш загальні абстракції: поняття про форму і зміст явища у філософії; товарна вартість — у політекономії тощо.

Аксіома — це положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з їх очевидністю.

Постулат — це твердження, яке сприймається в межах певної наукової теорії, як істина без доказовості і виступає в ролі аксіоми. Основою великих теоретичних узагальнень є принципи.

Принцип — це головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи світогляду, виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань. Під *принципом* у науковій теорії розуміють саме абстрактне визначення ідеї, що виникла в результаті суб'єктивного вимірювання і аналізу досвіду людей.

У процесі пізнання наукові працівники користуються певною **методологією наукового пізнання**, яка передбачає відповідні види наукової діяльності.

Науковою діяльністю вважається інтелектуальна творча праця, спрямована на здобуття і використання нових знань.

У практиці застосовують різні види наукової діяльності: науково-дослідницьку; науково-організаційну; науково-інформаційну; науково-педагогічну та інші.

Завданням такої діяльності є формування системи знань, які сприяють найраціональнійшій організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає виконання трьох соціальних функцій:

— *пізнавальну* — задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства. Зі світоглядної точки зору наука як сума знань дає наукову картину світу, як цілісну систему уявлень про світ, його властивості та закономірності розвитку.

— *культурно-виховну* — розвиток культури, громадянське виховання та формування нової людини;

— *практично-діючу* — удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва.

Отже, можна сказати, що поняття науки потрібно розглядати з чотирьох основних позицій:

— з *теоретичної*, як систему знань, як форму суспільної свідомості; по-друге, як певний вид суспільного розподілу праці, як наукову діяльність, пов'язану з цілою системою відносин між ученими і науковими установами; по-третє, з позицій практичного застосування висновків науки, тобто її суспільної ролі. Саме матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань, об'єднаних у три великі групи наук, які розрізняються за предметами та методами дослідження:

— *природничої* (фізика, хімія, біологія, географія, астрологія та ін.) — науки, предметом яких є різні види матерії та форми їх руху, їх взаємозв'язки та закономірності;

— *суспільної* (економічні, філософські, логічні, психологічні, історичні, педагогічні та ін.) — науки, предметом яких є дослідження соціально-економічних, політичних та ідеологічних закономірностей розвитку суспільних відносин;

— *технічної* (радіотехніка, машинобудування, літакобудування) — науки, предметом яких є дослідження конкретних технічних характеристик і їх взаємозв'язки.

На базі розвитку природничих, суспільних, технічних наук розвиваються нові суміжні галузі науки, як технічна кібернетика, ергономіка, біоніка, біофізика, технічна естетика та інші.

Вищою атестаційною комісією (ВАК) України за погодженням з Міністерством освіти і науки України, Державним комітетом у справах науки і технологій України затверджено певну класифікацію галузей наук.

Відповідно до цієї класифікації основними галузями наук є:

- | | |
|--------------------------------|--------------------------------|
| 1. Фізико-математичні науки. | 12. Юридичні науки |
| 2. Хімічні науки. | 13. Педагогічні науки. |
| 3. Біологічні науки. | 14. Медичні науки. |
| 4. Геологічні науки. | 15. Фармацевтичні науки. |
| 5. Технічні науки. | 16. Ветеринарні науки. |
| 6. Сільськогосподарські науки. | 17. Мистецтвознавство. |
| 7. Історичні науки. | 18. Архітектура. |
| 8. Економічні науки. | 19. Психологічні науки. |
| 9. Філософські науки. | 20. Військові науки. |
| 10. Філологічні науки. | 21. Національна безпека. |
| 11. Географічні науки. | 22. Соціологічні науки. |
| | 23. Політичні науки. |
| | 24. Фізичне виховання і спорт. |
| | 25. Державне управління |

Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони і принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення. Цим самим наука виступає як форма суспільної свідомості.

1.3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Організацією науки в Україні займається Державний комітет у справах науки і технологій України, який визначає разом з науковими установами напрям розвитку наукових досліджень та використання їх у народному господарстві. Державний комітет подає плани розвитку науки Уряду або Верховній Раді України на затвердження та забезпечення фінансування із державного бюджету або інших джерел.

Державна система організації і управління науковими дослідженнями в Україні дає можливість концентрувати та орієнтувати науку на виконання найбільш важливих завдань. Управління науковою діяльністю будується за територіально-галузевим принципом. Сьогодні науково-дослідну роботу ведуть:

- науково-дослідні та проектні установи й центри Національної Академії наук України (НАН);
- науково-виробничі, науково-дослідні, проектні установи, системи галузевих академії;
- науково-дослідні, проектні установи і центри міністерств і відомств;

— науково-дослідні установи і кафедри вищих навчальних закладів;

— науково-виробничі, проектні установи і центри при промислових підприємствах, об'єднаннях.

Національна академія наук України є вищою державною науковою організацією України, до складу якої входять дійсні члени, члени-кореспонденти та іноземні члени. Вона об'єднує всіх наукових працівників її установ і здійснює дослідження в різних галузях знань, створює наукові основи технологічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни. Академія має державний статус і користується правами самоврядності у вирішенні питань внутрішнього життя відповідно до свого Статуту. 27 листопада 1918 р. відбулися установчі Загальні збори Української академії наук, на яких першим президентом Академії було обрано видатного вченого-геолога і геохіміка зі світовим ім'ям В. І. Вернадського. Протягом багаторічної історії президентами Академії обиралися М. П. Василенко (1921—1922 рр.), О. І. Левицький (1922 р.), В. І. Липський (1922—1928 рр.), Д. К. Заболотний (1928—1929 рр.), О. О. Богомолець (1930—1946 рр.), О. В. Палладін (1946—1962 рр.). З 1962 року очолює Академію — Б. Є. Патон. Назва Академії зазнавала змін чотири рази. У 1918—1921 рр. вона іменувалася Українська академія наук (УАН), з 1921 по 1936 р. — Всеукраїнська академія наук (ВУАН), у 1936—1991 рр. — Академія наук Української РСР, з 1991 по 1993 р. — Академія наук України, а з 1994 р. — Національна академія наук України. Українська академія наук була найстарішою з республіканських академій за часів існування СРСР.

Найвищий орган НАН України — Загальні збори її членів, що складаються нині з 512 академіків і членів-кореспондентів та 130 іноземних членів. У час між сесіями Загальних зборів керівництво роботою Академії здійснює Президія НАН України у складі президента, віце-президентів, головного ученого секретаря і членів Президії, які обираються через кожні п'ять років. До Президії входять академіки-секретарі відділень наук і голови регіональних наукових центрів. У її роботі постійну участь беруть президенти інших державних академій наук України.

У Національній академії наук діють три секції, що об'єднують 13 відділень наук: математики; інформатики; механіки; фізики і астрономії; наук про Землю; фізико-технічних проблем матеріалознавства; фізико-технічних проблем енергетики; хімії; молекулярної біології, біохімії, експериментальної і клінічної фізіології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та

мистецтвознавства. В Академії працюють 6 регіональних наукових центрів, які підпорядковані також Міністерству освіти і науки України. Основною ланкою структури НАН України є науково-дослідні інститути та прирівняні до них інші наукові установи.

Академія має дослідно-виробничу і конструкторську базу, до якої належать дослідні підприємства, конструкторсько-технологічні організації, інженерні та обчислювальні центри. При установах НАН України функціонують малі та спільні підприємства, які сприяють комерціалізації результатів наукових досліджень. Інститути Академії виступили засновниками перших в Україні технологічних парків. Зараз за активної участі установ НАН України працюють вісім технопарків, на які законодавством України поширено спеціальний режим інноваційної та інвестиційної діяльності.

Вчені НАН України принесли на вітвар науково-технічного прогресу чимало результатів фундаментальних і прикладних досліджень світового рівня. На їх рахунку понад 90 % відкриттів, зроблених в Україні, та ряд інших досягнень, що знайшли широке використання в промисловості, сільському господарстві і культурі. Ще в 30-і роки минулого століття вони здійснили штучну ядерну реакцію перетворення ядер літію на ядра гелію, побудували прискорювач заряджених частинок, отримали важку воду, створили трикоординатний радіолокатор дециметрового діапазону.

Вже через п'ять років після тривалої і спустошливої війни в НАН України вперше в континентальній Європі було побудовано малу електронну обчислювальну машину, а потім розроблено теорію цифрових автоматів, на підставі якої було сконструйовано кілька поколінь електронно-обчислювальної техніки.

Великий внесок зробили фізики і астрономи Академії наук зокрема у теоретичну фізику, фізику твердого тіла, низьких температур, напівпровідників, фізичну електроніку, радіофізику та астрономію.

Національна академія наук України стала всесвітньовизнаним матеріалознавчим центром у напрямках електрозварювання, спеціальної електрометалургії, надтвердих матеріалів та виготовлення інструментів з них. Важливу сторінку її історії становлять комплексні дослідження щодо освоєння космічного простору, запровадження технології зварювання і різання металів під час орбітальних польотів і у відкритому космосі, виконання монтажних і ремонтних робіт, використання сонячної енергії для енергопостачання космічних апаратів, здійснення серії біологічних експериментів на орбіті.

Триває цілеспрямована пошукова праця з теоретичної та експериментальної онкології, радіаційної медицини, кріобіології та

кріомедицини, молекулярної і клітинної біології, генної інженерії, мікробіології та вірусології.

Чимало досягнень є у галузі соціогуманітарних наук.

Створено фундаментальні багатотомні праці зі стародавньої історії України, політичної історії ХХ століття, історії української культури.

Особливе місце належить НАН України у подоланні наслідків найбільшої техногенної катастрофи, що сталася на Чорнобильській атомній електростанції. Академія, як відомо, застерігала керівні інстанції СРСР про небезпеку зосередження в Україні десятків енергоблоків і хибне їх розташування, але ці попередження були проігноровані.

Багато уваги приділяється підготовці наукових кадрів високої кваліфікації, зокрема через аспірантуру і докторантуру. Чимало вихованців Академії плідно працює в науково-дослідних установах, а також на виробництві, у підприємницьких структурах, фінансово-банківській системі, в депутатському корпусі різних рівнів, центральних і місцевих виконавчих органах державної влади.

За роки переходу України до ринкової економіки вчені НАН України розробили десятки нових технологій, які сприяють розвитку держави, вітчизняного виробництва конкурентоспроможної наукоємної продукції.

Національна академія наук України докладає багато зусиль для розвитку міжнародних наукових зв'язків, інтеграції у світове наукове співтовариство. Установи Академії беруть активну участь у виконанні спільних дослідних робіт за прямими двосторонніми угодами з науковими організаціями зарубіжжя, а також за грантами багатьох міжнародних наукових фондів і програм.

Укладено угоди і встановлено творчі контакти з академіями наук та іншими науковими центрами понад 50 країн Європи, Азії, Америки.

НАН України бере участь у роботі понад 20 авторитетних міжнародних організацій — ЮНЕСКО, ВООЗ, МАГАТЕ, МНРС тощо.

Зростає зовнішньоекономічна діяльність установ НАН України. Виконуються дослідження і розробки на замовлення іноземних наукових організацій і фірм, здійснюється продаж ліцензій, власної наукоємної продукції. Працюють десятки спільних підприємств з зарубіжними партнерами.

Ефективну зовнішньоекономічну діяльність ведуть інститути електрозварювання ім. Є. О. Патона, проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича, надтвердих матеріалів, фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова, монокристалів, технічної теплофізики, газу, мікробіології та вірусології ім. Д. К. Заболотного. Серед їх партне-

рів відомі наукові установи і промислові фірми США, Японії, Великобританії, Франції, Нідерландів, Китаю, Єгипту, Туреччини, Ірану.

Відділення НАН об'єднують науково-дослідні інститути (НДІ), які очолюють розвиток науки у певній галузі знань. У них зосереджені провідні наукові сили.

Науково-дослідну діяльність прикладного характеру на нижчих рівнях здійснюють в НДІ відділи, лабораторії, сектори, а також вищі навчальні заклади (університети, академії, інститути). Останні мають спеціальні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи за рахунок державних бюджетних і госпрозрахункових коштів. Проводять дослідження науково-педагогічні працівники із залученням студентів, а також молодих учених, здобувачів кандидатських і докторських дисертацій за науковою тематикою вищих навчальних закладів.

Структуру управління науковою роботою НДІ можна відобразити схемою 1.1:

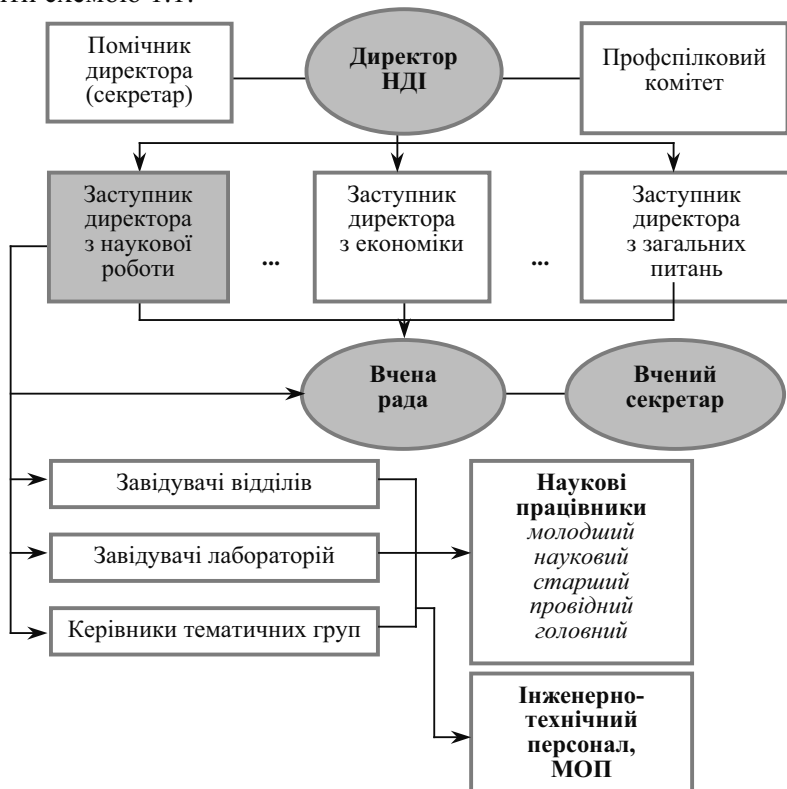
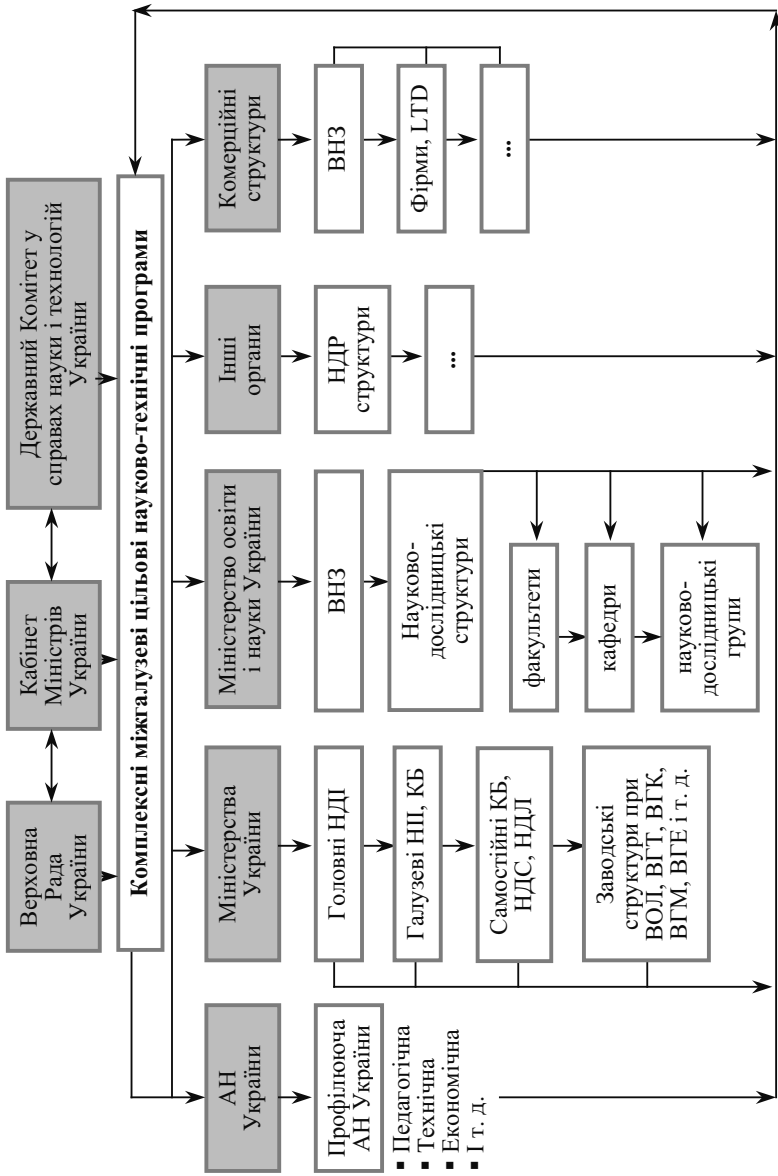


Схема 1.1. Структура управління науково-дослідним інститутом

Організація НДОКР



У вищих навчальних закладах науково-педагогічні працівники обіймають посади: асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри.

Для підготовки наукових кадрів в Україні діє аспірантура, докторантура, а також самостійна робота спеціалістів по написанню дисертації без відриву від виробництва (здобувачі).

Суб'єктами наукової діяльності є: науковці, вчені та науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Осіб, які постійно займаються науковою діяльністю, називають *дослідниками, науковцями, науковими працівниками, вченими*.

Науковий працівник — це вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію, незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

Однією з форм її колективних наукових досліджень є **наукові школи**.

Науковою школою слід вважати творчу співдружність учених, які працюють в одній країні або в одному місті в певній галузі науки, об'єднаних спільністю підходів до вирішення проблеми, стилю роботи, спільністю наукового мислення, ідей і методів їх реалізації.

Головні ознаки наукової школи:

— наявність наукового лідера — видатного вченого, який володіє умінням підбирати творчу молодь і навчати її мистецтва дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу;

— високу наукову кваліфікацію дослідників, згуртованих навколо лідера;

— значущість одержаних результатів, високий науковий авторитет у певній галузі науки та громадському визнанні;

— оригінальність методики досліджень, спільність наукових поглядів.

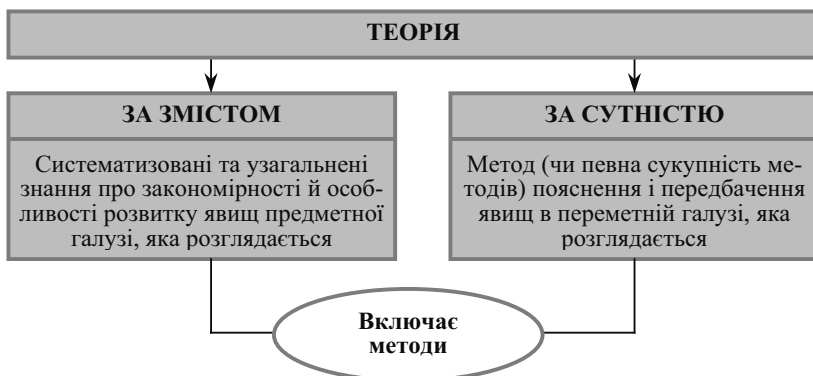
Широкого визнання набули наукові школи в галузі педагогічної науки, пов'язані з іменами видатних українських вчених — педагогів В. Сухомлинського, І. Зязюна, Н. Ничкало, О. Савченко, М. Шкіля, М. Ярмаченко, Прокопенка І. Ф. та багатьох інших.

У практичній діяльності важливе значення мають також наукові просвітницькі товариства, покликані сприяти поширенню наукових знань, досягнень у галузях науки, техніки, виробництва та культури серед населення.

2.1. ЕКОНОМІЧНА СВІДОМІСТЬ І СТИЛЬ МИСЛЕННЯ

Проблеми економіки, економічна наука вийшли на перший план. Економіка — магістраль у сфері наших інтересів. (магістраль — наукова абстракція, зручна для прогнозування закономірностей економічної динаміки).

Першість серед усіх економічних наук належить економічній теорії (політичній економії). Політична економія як наука склалась у XVII ст. Вона є результатом тривалого історичного розвитку економічної думки.



- збирання фактів (спостереження і реєстрації з підрахунками і вимірами, які вимагаються), що мають відношення до об'єктів теорії; опису фактів змістовного, формалізованого і формального;
- аналізу (оцінки, зіставлення, порівняння, класифікації, упорядкування, систематизації) фактів, властивостей, факторів і явищ за певними показниками і критеріями;
- побудови (синтезу) і доказів наукових висновків, а також оцінки їх достовірності;
- побудови (синтезу), оцінки і оптимізації наукових рекомендацій;
- інтерпретації та експериментальної перевірки висновків і рекомендацій;
- соціально-економічної оцінки рекомендацій.

Економічні знання стали самостійною галуззю досліджень у XVI—XVII ст. Саме тоді відбулося формування економічних систем, наукових шкіл.

Економіка дійсно по-праву посідає одне з провідних місць у сфері наших інтересів. Це наше життя, ми повинні їсти, пити, вдягатися тощо. Отже, ми змушені задовольняти наші потреби в цьому, а далі — у політиці, культурі, спорті, туризмі тощо.

Необхідність задовольняти всі ці потреби спонукає нас до трудової діяльності, трудитися і давати користь іншим — це не лише шляхетно, але і вигідно. Якщо ми шахраємо, ухиляємося від роботи, то й економіка буде шахрайською, рабською. Саме тому зараз багато уваги приділяється якостям людини: почуттю власної гідності, твердим знанням певної справи, твердості характеру, спроможності оперативно приймати науково-обґрунтовані рішення.

На етапі розв'язання проблем властивим моментом є збір необхідної інформації про ситуацію, у якій вона виникла. Головна мета цього етапу — пошук раціональних варіантів вирішення проблеми, ліквідація або усунення причини (джерел) їх виникнення, а також визначення напрямів їх подолання.

Всі ці дії залежать від творчих можливостей, здібностей керівника дослідження.

Поняття «творчий» притаманне людям, від природи обдарованим розумовими здібностями: поетам, науковцям, художникам. Але треба пам'ятати, що творчість притаманна людській діяльності в бухгалтерській справі, нормуванні, конструкторській справі, в живопису, музиці, в розробці організаційних рішень тощо. Дослідник Уеббер (R. A. Webber) вважає, що розглядаючи творчість як генератора ідей, ми знаємо про нього і багато, і мало водночас. Про творчість написано багато, але поки що немає єдиної інтегральної теорії. Це можна пояснити тим, що творчий процес — це прихована, незрозуміла неможливість для спостереження, яка не підлядає словесному опису навіть дуже творчої особистості. І тут же автор доповнює: «...творчість рідко проявляється як поодинокий промінь інтуїції. Це — цілий процес, який потребує обширного аналізу множини спостережень, щоб відокремити важливі справи від дрібниць».

Дослідник Ф. Гоубл (F. Goble) надав статистичні дані досліджень американських психологів. Спеціалісти дійшли висновків: тільки 2 % осіб віком 43—45 років вирізняються творчим виблиском. Стосовно семирічної групи цей показник складає 10 %, а у п'ятирічній групі — сягає 90 %. Такі факти дозволяють вважати,

що «... всі люди народжуються з творчими здібностями, котрі дивовижно зникають в процесі їх підростання під впливом різних обмежень і бар'єрів». [62]. Тобто дорослі освічені люди, котрі в дитинстві мали можливість розвивати свої здібності, під натиском умовностей (у вигляді прийнятих у суспільстві домовленостей) суттєво втрачають свої здібності. А творчі процеси потребують дослідницької роботи, зміни способу поведінки, відмови від шаблонів, виходу за формалізований стан справ. Творча людина завжди прагне до практичної і економічної поведінки.

Множина творчих відкриттів є результатом нелегкої праці. Практика управлінської поведінки є основою щодо поєднання творчих здібностей з масивом зібраних факторів, тобто з фактографією.

Всі люди діють заради очікуваної чистої вигоди (не треба боятися такого виразу). Саме вивченням їх діяльності і займається економіка, це наука про людську діяльність, про шляхи підвищення її ефективності, вигідності.

Але доцільно пригадати про «правила гри». Незалежно від того, що є «грою» — шахи, дорожній рух, хокей, військова служба, навчання, бізнес, сім'я, уряд — у неї не можна «грати» без знання і чіткого дотримання правил гравцями. Більшість взаємодій як у суспільстві, так і у міжнародній діяльності спрямовується і координується певними правилами — нормами, нормативами, Законами, Постановами, Положеннями.

Історії економічної політичної думки, як і історії економічної думки будь-якої країни, властива певна автономність, що пояснювалась особливостями суспільно-економічного, національного і, в цілому, цивілізаційного розвитку країни. Не можна не погодитися з редактором «Отечественных записок» Г. З. Єлісеєвим, який писав у статті «Плутократія і її основи»: «Вивчаючи різні політико-економічні вчення, взагалі не слід забувати, що людині важко відрішитися від тої форми суспільства, в якій вона живе, в якій народилася і виховалася: як би не намагалася вона зробитися космополітом, ті суспільні відносини, які склалися на її батьківщині, основа суспільного світогляду, дух, яким просягнутий суспільний лад, завжди лишається для неї більш або менш рідними. Француз буде розглядати суспільні відносини під своїм кутом зору, німець — під своїм, так само англієць і т. ін. Саме тому на всіх теоріях політико-економічних і взагалі соціальних лежить завжди національний відбиток.» [48].

Вивчаючи історію економічної думки, слід аналізувати вплив на її формування західних економічних шкіл та вагомий внесок

українських мислителів. В тісному зв'язку з економічною теорією і під її вирішальним впливом розвивається економічна історія.

Економічна історія — наука відносно молода. Вона зародилася в XVI ст. і лише в XIX ст. ця наука сформувалась у самостійну галузь економічного знання. Предметом науки вчені другої половини XIX ст. вважали еволюцію системи господарювання від первісної епохи до сучасності. «Сферою вивчення є економічні моделі, в яких протікає діяльність людей, діють механізми функціонування, відбувається взаємодія та взаємовпливи економічних систем» [29]. Таким чином, економічна теорія повною мірою виконує функцію прогнозування. Адже досліджуючи економічні явища, необхідно передбачати їхній майбутній розвиток. «Економіка — це процес, теперішність — це лише мить у ньому. Будь-яке економічне явище має історичне коріння; і це необхідно обов'язково враховувати, особливо в умовах створення нового економічного ладу» [30].

Динаміка економічного мислення

Загальна психологія розглядає мислення як процес опосередкованого та узагальненого пізнання об'єктивної реальності, як особливого роду діяльності теоретично-практичного характеру. Мислення завжди пов'язане з формуванням понять і розумінням зв'язків між різними явищами та предметами, розв'язанням конкретних і досить абстрактних завдань.

Незважаючи на серйозний обсяг економічних знань, студенти не мають сформованого чіткого уявлення про поняття «економічне мислення» та «економічна поведінка». І взагалі не знають, чи існує «економічне мислення» як поняття. У вітчизняній науці ця проблема ще до кінця не вивчена і тому відсутнє загальновизнане визначення поняття «економічне мислення».

Мислення — це узагальнений і опосередкований процес пізнавальної діяльності людини, а розум — це узагальнена характеристика пізнавальних можливостей людини, індивідуально-психологічна характеристика мисленневих здібностей.

Кожна розумна й освічена людина повинна мати загальне і власне уявлення про економічне мислення та економічну поведінку.

Проблему «економічної людини» розглядало багато економістів — науковців і практиків — від А. Сміта до П. Хейне.

Адам Сміт (1723—1790 рр.) вважав, що в основі механізму суспільної координації лежить економічний спосіб мислення, що залежить від держави та уряду.

У 1776 р. А. Сміт у книзі «Дослідження про природу та причини багатства народів» розкрив економічний спосіб мислення як метод всебічного дослідження змін, що відбуваються в суспільстві.

Ще А. Сміт у вже згаданому творі показав, що особистий інтерес кожної окремої людини як члена суспільства, яке ґрунтується на поділі праці, веде до зростання багатства всієї країни.

Ряд авторів розглядають економічне мислення як форму прояву економічної свідомості, певний «емпіричний пласт (прошарок) економічного мислення або побутової свідомості».

Економічне мислення — це продукт історичного розвитку суспільства. Воно не тільки відтворює у свідомості людини її буття та умови господарського життя людей, воно опосередковане суспільним становищем людини, її досвідом, традиціями, звичками тощо.

Сучасне економічне мислення — це не тільки усвідомлення основоположних принципів та законів виробництва, розподілу, обігу і споживання. Передусім, це перевтілення економічної бази знань у систему навичок та методів господарювання суб'єкта економічних відносин, яким кожен з нас рано чи пізно стане. Кваліфікована економічна освіта та грамотність стала характерною внутрішньою рисою тих людей, які вже мають великі життєві здобутки.

Кожні історичні стадії розвитку суспільства мають свої особливості економічного мислення. Тому викладання економічних дисциплін потребує всебічного врахування історичного характеру економічного мислення.

Вивчення економічного мислення і економічної поведінки — цікаве і складне.

Питання економічного мислення як невід'ємного елемента освіти і виховання мають місце в поглядах Г. С. Сковороди, І. Я. Франка, М. Г. Чернишевського та багатьох педагогів і економістів XVIII—XIX ст. На ці проблеми звертали увагу К. Д. Ушинський, М. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та інші педагоги XX ст.

Особливістю економічного мислення є те, що воно активно діє на господарське життя і суспільне.

Як відомо, ринкова економіка потребує людей з новим способом економічного мислення. За ринкових відносин людина почи-

нає усвідомлювати не тільки цінність свободи, а й відповідальність, що пов'язана з її виробом. Приймаючи рішення зайнятися бізнесом чи працювати за наймом, людина вибирає свою долю й долю своїх дітей.

Якщо дивитися на економічне мислення, як на мету економічної освіти, то слід зазначити, що система освіти включає набір знань і навичок, досвід творчого мислення та соціально-економічного спілкування. На основі розвитку економічно розвинутої особистості, як і розвинутої особистості взагалі, виявляється її здатність до саморозвитку, самоосвіти, уміння отримувати нові знання й використовувати їх у соціально-економічних умовах, що постійно змінюються. Тому економічне мислення — не просто багаж економічних знань, а здатність їх засвоїти, використати в практичному житті, інакше кажучи, це — формування моделі економічної поведінки.

Активно вивчаючи економічні категорії, інструменти й закономірності, не треба забувати, що економіка — не тільки сфера прийняття економічних рішень, а й галузь складних психологічних реакцій та явищ, що пов'язані з мисленням і поведінкою людей.

Економічний тип мислення — це скоріше підхід, ніж набір уже готових висновків.

Техніка мислення — це певне посилення на те, чим людина керується у своїй поведінці. За рідкісним винятком економічні теорії, спираючись на певні передумови, будуються на тому, що особистості застосовують ті дії, які, на їхню думку, принесуть їм найбільшу користь. Припускається, що кожен діє відповідно до цього правила: скупий і транжира, святий і грішник, продавець і споживач, політичний діяч і керівник фірми, людина обережна і відчайдушний імпровізатор.

Усе залежить від того, наскільки люди самі розуміють свої інтереси. У будь-якому суспільстві, де широко застосовуються гроші, майже кожна людина намагається мати їх якомога більше, тому що гроші розширюють можливості досягнення власних інтересів, які б вони не були. Остання обставина допомагає передбачити людську поведінку.

Зараз інтерес до економічного мислення в Україні теж сильно зростає. Так, В. Л. Зайчук у книзі «Творчий потенціал праці» (2001) розглядає «економічне мислення» як пізнання суті економічних явищ, предметів, виявлення їхніх закономірностей за допомогою таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення.

Особливістю економічного мислення, або мислення економічними поняттями, є його спрямованість на економічну діяльність, тобто на «регульовану свідомістю психічну і трудову активність людини, яка розвиває її інтелектуальні можливості і спрямована на реалізацію економічних потреб, інтересів і установок, на підвищення якості і кількості праці та одержання матеріально значущих результатів».

Зрозуміло, що поняття «економічне мислення» є суб'єктивним і притаманним кожній людині як її інтелектуальна власність, індивідуальний сплав інтелекту, етики й характеру, які реалізуються в різних видах підприємницької діяльності.

Тому «навчити економічного мислення» можна тільки в плані засвоєння економічних знань, умінь, навичок, творчого і соціального досвіду, але реалізує їх особистість самостійно через вчинки й поведінку.

процес пізнання людиною, групою людей, суспільством загалом економічної дійсності, усвідомлення свого місця в системі економічних відносин і розроблення на цій основі принципів і способів своєї діяльності

**Економічне
мислення — це**

певні методичні прийоми, системи знань, навичок та певний досвід у сфері економічної діяльності, яких ми набуваємо в процесі навчання і які спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності як системи різних методичних прийомів та засобів, як певного досвіду творчої діяльності, соціального економічного спілкування

На практиці оволодіння економічними знаннями викликають труднощі не через те, що вони є економічними категоріями чи концепціями, а з приводу форм їх передачі, а головне — засвоєння цих знань на рівні мислення та поведінки людини.

Слід зазначити, що молоді люди мають більш гнучку систему мислення. Вони більш сприятливі до змін, що відбуваються, і краще адаптуються до ситуації, що склалася, ніж представники старшого покоління. Але і їм потрібно поліпшувати здатність мислити, вчитися мислити більш раціонально і продуктивно.

Зрозуміло, що економічне мислення та економічна поведінка існують об'єктивно, але питання їх формування та розвитку є дуже складним.

Економічна поведінка як результат вибору під час прийняття економічних рішень особистістю, у свою чергу, є результатом синергетичного впливу на людину як загального економічного оточення (родини, суспільної думки, економічної культури, ситуаційних обмежень), так і психічних процесів людини (сприйняття інформації, досвіду, мислення, процесів навчання, впливу емоцій тощо). Як відомо, певні економічні знання створюють умови для здійснення економічних вчинків, спрямованих на досягнення підприємницької мети. Ці вчинки складаються в систему економічної поведінки.

Для економічного типу поведінки людини характерні ті самі моделі, що й для поведінки загальної: співробітництво, конкуренція, відхилення (ухилення) та взаємодія. Але цей тип поведінки диктується як особистими рисами підприємця, так і економічним середовищем, в якому він приймає економічне рішення. Цікаво, що мислення — це характерна ознака людини, а поведінка — більш загальна характеристика всіх живих істот.

Характерними особливостями економічної поведінки людини як результату сформованого економічного мислення й характеру людини як результату сформованого економічного мислення й характеру людини є, на нашу думку, такі:

- ◆ досягнення головної мети економічної поведінки — отримання максимального прибутку;

- ◆ здійснення економічної поведінки в певних рамках, за законами соціально-економічного середовища та морально-етичними нормами (наприклад, недосконалість законодавства створює сприятливі умови для порушення норм економічної поведінки).

В основі економічного успіху в житті лежить те, що Р. Т. Кіосакі називає «фінансовим коефіцієнтом інтелекту». Він складається зі знань у чотирьох сферах і певних рис характеру.

1. Бухгалтерський облік. Це — базова фінансова грамотність, яка дає вміння читати й розуміти фінансові звіти. Вона дозволяє визначити силу та слабкість у кожному бізнесі (навіть мережеву маркетингу). І чим більшою є кількість грошей, за які ви відповідаєте, тим більше вимагається акуратності, точності, інакше бізнес зруйнується.

2. Інвестування. Це — наука про гроші, які самі заробляють гроші. Інвестування включає в себе стратегії та рецепти. Це творчий бік бізнесу.

3. Розуміння ринку. Це — наука про пропозицію й попит. Є необхідність знати «технічні» аспекти ринку, що потрібно ринку. Треба розуміти, який економічний сенс у конкретному інвестуванні, чого зараз потребує ринок. Треба розуміти емоції ринку.

4. Знання економічних законів та юриспруденції. Людина, яка знає закони економіки, наче літає, тоді як необізнана людина ходить по землі.

Крім цих знань, успішному підприємцю необхідні:

- ◆ уміння ризикувати;
- ◆ здатність до створення підприємницьких ідей;
- ◆ оптимізм і впевненість у своїх силах;
- ◆ уміння ефективно спілкуватися;
- ◆ здоров'я;
- ◆ вдача.

Базові економічні знання — інструмент економічного мислення

Сучасна економіка — це поле, в якому постійно необхідно приймати економічні рішення, тобто мати навички раціональної економічної поведінки. Першим кроком на шляху до свідомої та ефективної економічної поведінки людини є навчання набуття економічних знань, навичок прийняття рішень і виконання розрахунків, досвід творчої та соціальної діяльності (включення в соціально-економічні відносини). Таким чином, **економічні знання — це основа запровадження бізнесу.**

Розвиток економічного мислення — це важливий складник професійної компетентності економічних кадрів.

Предметний зміст економічного мислення визначається у більшій мірі установками, цілями, цінностями, детермінованими економічною свідомістю і економічною культурою.

Формування економічного мислення відбувається водночас за двома напрямками — засвоєння накопичених теоретичних знань і осмислення практичного досвіду соціально-економічних відносин. Саме тому, на думку Л. І. Абалкіна, А. Н. Могильного, В. Д. Попова, П. Хейне та інших предметна сфера економічного мислення має позитивність.

Економічне мислення повинно мати яскраво виражену прогностичну функцію тому, які відбулися добре пояснюють процеси, що сталися, і неточно прогнозують те, що може реально вплинути на прийняття управлінських рішень.

У роботах ряду українських, російських та інших дослідників пріоритетними напрямками формування економічного мислення є два:

— безпосередній вплив на свідомість (економічне навчання, освіта);

— цілеспрямована зміна об'єктивних умов економічної діяльності (практичний досвід).

Певне значення приділяється принципам синергетики (само-розвитку системи).

Індивідуальне економічне мислення — це особистісно обумовлений спосіб сприйняття та оцінки фінансово-господарських процесів, обміну, розподілу та споживання, оптимізуючий вибір моделі соціально-економічної поведінки, що визначає вигідну форму реалізації цієї моделі на базі об'єктивно обмеженої інформації на певному етапі розвитку суспільства та структури інтересів індивіда. І саме у формуванні індивідуального економічного мислення домінуючу роль відіграє система освіти. В сучасних умовах ця система покликана до підвищення конкурентоспроможності спеціалістів за допомогою надання професіональних навиків щодо вирішення широкого спектра завдань, особливо в умовах швидкої зміни зовнішнього інформаційного та економіко-технологічного простору. Тому для розвитку креативних форм індивідуального економічного мислення перш за все доцільний стратегічний перехід від «ретрансляційної» до «інноваційної» спрямованості освіти. У студентів необхідно формувати систему мислення, яка б націлювала індивіда на самореалізацію в інноваційній діяльності. Це і буде основою виникнення і відтворення гнучких, креативних форм мислення.

Економічне мислення за своєю природою є альтернативним, тобто таким, що передбачає пошук якомога більше можливих варіантів рішень з подальшою науковою оцінкою їхньої економічної ефективності, оскільки всі явища соціально-економічної реальності взаємозалежні. З цієї причини зрілість економічного мислення може бути підтвердженою умінням розкриття і простеження цих залежностей. Чим ширший спектр аспектів соціально-економічної проблеми усвідомлює шукач, чим вони альтернативніші, тим краще. Однобічність аспектів, мала кількість варіантів є негативною характеристикою; обмеженість також звужує кордони економічного мислення, збіднює аспекти, приводить до помилок. Показником сформованості перспективності мислення вважається притаманність до формулювання причинно-наслідкових зв'язків, що розкривають сутність трансформа-

ційних економічних процесів, як у найближчій, так і у віддаленій перспективі.

Загальноновизнано, що історичний розвиток мислення детермінує відновлення та збагачення понятійного апарата знань. Нові поняття в процесі розумової діяльності вступають у певні зв'язки та взаємозалежності, в результаті чого виникають нові умовиводи.

«Чи може наше суспільство бут» щасливим і як цього досягти?» Зрозуміло, ми не можемо навчити когось думати економічно, але інформацію до роздумів можемо надати. Думати можете тільки ви самі!

Передусім, потрібно бути впевненим в економічному мисленні самих викладачів (хоча навряд чи людина з економічним мисленням працюватиме в школі, а якщо буде, то...). Якщо виходити з цього, то, насамперед, потрібна економічна підготовка викладача, а потім педагогічна, психологічна та методична.

Джерелом формування економічного мислення є економічна інформація, практична діяльність, у тому числі економічне виховання та навчання.

На нашу думку, щоб зробити діяльнісний підхід реальним, а не декларативним, насамперед, треба врахувати такі моменти. Не можливо сформувати економічне мислення чи поведінку особистості без її бажання. Але створити такі організаційно-методичні навчальні умови для того, щоб ця особистість сама розвивала в собі таке мислення і поведінку, можливо.

У цьому сенсі дуже важливою умовою є розроблення системи занять і завдань із самостійної роботи, створюючи певні умови для свободи вибору, але не забувати, що навіть Моцарт створив «Реквієм» на замовлення.

Крім того, обговорюючи проблему «Чи можна взагалі навчити краще мислити?», треба зважити, що людина може навчитися плавати самостійно. Але якщо її цьому спочатку навчить тренер, він зможе плавати професійно. Те ж саме можна сказати і про навчання мислення і техніки мислення.

Коли ми створюємо умови для розвитку економічного мислення, ми повинні не тільки розуміти визначення основних понять економічного виховання, мислення і поведінки.

Процес викладання економічних дисциплін — це не лише передавання певних знань, умінь та навичок, а й формування певних якостей особистості, необхідних для ефективної економічної діяльності. Економічно підготовлена людина від механічного накопичення економічної інформації перейшла до глибокого розу-

міння, усвідомлення важливих закономірностей економічного життя.

Розуміння економіки полягає в здатності людини розуміти економічні ситуації й приймати не інтуїтивно-емоційне рішення, а осмислений та економічно грамотний вибір того, як вчинити в тому чи іншому випадку. Економіка, на відміну від фізики чи хімії, вимагає переходу до нової поведінки, яка може допомогти зрозуміти основні економічні концепції та використовувати їх в особистому й суспільному житті.

**Основні
елементи
розуміння
економіки**

1. володіння понятійним і концептуальним апаратом, особливою «мовою» економіки, яку ученя повинен добре засвоїти;
2. оцінка взаємозв'язку понять, категорій та закономірностей, яка дає можливість вирішувати реальні економічні проблеми;
3. розуміння структури економіки як системи взаємодіючих складників;
4. знання й уміння бачити особисті й суспільні економічні інтереси (яким чином індивідуальні вчинки складаються в економічні сили, які, у свою чергу, і визначають ці вчинки);
5. застосування обґрунтованого підходу до економічних рішень.

Формування економічного мислення є головною метою економічної освіти, а економічно обґрунтована практична діяльність людини і є результатом цього. Але на практиці реалізації цієї проблеми нашо вхуємося на неабиякі труднощі.

Спеціаліст із підготовки менеджерів Чарльз Грет у книзі «Мудрість не можна передати словами», написав, що «бізнес сьогодні не є точною наукою. Не існує в природі єдиної правильної відповіді на ділову проблему. Для студента або менеджера неможливо взяти книгу і знайти в ній шлях до правильного рішення. В кожній діловій ситуації завжди є обґрунтована ймовірність того, що правильна відповідь на ситуацію не знайдена навіть викладачами». За кордоном проблемам навчання економічного мислення школярів і студентів приділяється дуже багато уваги.

Інноваційна діяльність потребує від менеджерів і спеціалістів не тільки швидкої реакції, а й здатності долати різні професійні стереотипи мислення і поведінки, тобто бути креативними.

Прагнення творчості, бажання відкрити щось нове закладено у механізмі мислення людини. Це може виявитися по-різному. Навіть далекі від творчості люди люблять розв'язувати задачі, роз-

гадувати кросворди. Але в науці треба мати більш глибокі дослідницькі навички творчого мислення.

Нам подобається притча про «дороворуба». Якось ішла лісом людина, яка побачила дроворуба, який рубав сосну. В нього була тупа сокира. «Чому ти не нагостриш сокиру? Краще буде працювати.» «Не маю часу!» — відповідає дроворуб і продовжує роботу. Чи не здається вам, що цей «тудяга» дуже схожий на людину, яка не хоче розвивати культури власного мислення?

Стосовно управління компетенцією як процесом порівняння об'єктивних потреб суспільства та організацій з кадровими ресурсами важливо, на нашу думку, звернути увагу на таке поняття, як дискурс. Особливо це має значення у зв'язку з можливою адаптацією нашого освітнього середовища до європейського простору та Болонського процесу. Це поняття близьке до терміна «менталітет» як частини духовної культури, але в практичному плані це відповідь на запитання: «Наскільки європейці близькі нам за дискурсом?». Як зробити наших випускників близькими за дискурсом до європейських фахівців?

У нашій культурі поширене поняття менталітету. Менталітет (франц. *mentalité*, від лат. *mens (mentis)* — розум, мислення) — спосіб думок, світосприйняття, психологія окремої особи, соціальної групи, національної спільноти. Ментальний — який стосується менталітету. [20, с. 350]. На жаль, у цьому новому вже не було слова «дискурсивний» («дискурс»), яке є в старому словнику [21, с. 215].

Дискурсивний — (лат. *discursivum* від *discusus* — міркування, досвід, аргумент) — той, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований. Розглядаючи поняття дискурсу як міркування, досвід, аргумент, тобто те, що здійснюється шляхом логічних міркувань, треба звернути увагу на те, що це поняття є, напевно, психологічною суттю менталітету людини і суспільства

Засвоївши основні категорії ринкової економіки і здійснивши певні зміни в суспільних стосунках та економічному мисленні й поведінці нашого населення, особливо молоді, ми не підвищуємо, не формуємо відповідної культури мислення. В економічно розвинутих країнах світу спеціально навчають «вирішенню проблем» (*problem solving*), прийняттю рішень (*decision making*), комунікативним навичкам у веденні переговорів, взаємодії з персоналом, конфліктології тощо. Цьому навчати необхідно.

Економічне мислення — це категорія, безумовно, пов'язана з дискурсом і менталітетом суспільства.

Тепер, обираючи людину на певну посаду в організації, потрібно вміти помічати її несхожість з іншою людиною, бачити її ефективні сторони, вади та отримувати вигоду від правильної розстановки персоналу.

У цьому плані інтерактивні технології навчання мають велику навчальну цінність.

Розглянемо, у чому ж полягає суть сучасного методичного підходу до розвитку економічного мислення як творчого в діяльнісному аспекті цієї проблеми.

Певні дослідження констатують, що серед студентів превалює логічний стиль і аудіальний стиль навчання (28,7 %), а домінуючим є візуальний (28 %). Творчий стиль навчання становить лише 15 %.

Практика свідчить, що викладач, який (здебільшого для полегшення свого викладання) завалює студентів схемами і не опрацьовує роботи з ними, «доводить схематизм до ідіотизму», не досягає необхідної мети розвитку мислення студентів.

Управління процесом розвитку економічного мислення передбачає чітку орієнтацію в таких проблемних питаннях: що таке економічне мислення? Чим відрізняються економічне мислення й творчість і що спільного між ними? Як оцінювати рівень економічного мислення людей різних вікових груп? Які національні особливості економічного мислення та економічної поведінки? Як співвідносяться економічна поведінка та етичні цінності?

Які існують методичні аспекти розвитку економічного мислення в процесі економічного навчання?

Багаторічний досвід роботи зі студентами свідчить, що в основі будь-якого навчання лежить вміння викладача показати студенту, що навчальний матеріал, підготовлений викладачем із конкретної дисципліни, саме той, який буде цікавим для нього та корисним у його майбутній професійній діяльності і повсякденному житті. І лише після того, як студент у це повірить, він стане вчитися сам. І якщо за цим критерієм підходити до навчання в цілому, то можна стверджувати, що, напевно, немає нічого більш важливого, ніж навчання ефективно мислити.

Важливим напрямом розвитку культури сучасного мислення можна вважати розвиток бажання та вміння вчитись. Правий був Декарт, який звертав увагу на те, що «недостатньо мати хороший розум. Головне — правильно його використовувати».

В адаптивному тренінгу-курсі ми розробили тренінг «Загальні навички навчання як база розвитку основ економічного мислення студентів». При цьому загальні здібності, або як їх інакше називають «генеральні чинники інтелекту» чи загальні чинники обдарованості, є також основою творчих здібностей, під якими ми розуміємо не тільки знання, вміння, навички, а й те, що забезпечує їх швидке та ефективне отримання і застосування в практиці подальшого навчання і розвитку взагалі.

Поняття економічної поведінки

Ринкові відносини є певними передумовами економічної поведінки різних соціальних груп у нашому суспільстві. Через призму економічних реформ реалізується здатність людини формувати своє мислення, свої економічні знання і світоглядні установки з реальною практикою господарювання щодо вирішення соціально-економічних завдань. Повнота реалізації своїх зусиль свідчить про ступінь включення в економічні цикли діяльності та про можливість стимулювання цієї діяльності.

Англійський економіст і філософ Адам Сміт (1723—1790) не погоджувався з думкою високоосвічених людей того часу в тім, що тільки завдяки пильній увазі державних структур суспільство стримується від стану безпорядку і бідності. У зв'язку з цим А. Сміт розробив механізм координації суспільства, на його думку, незалежно від підтримки державних структур [43]. Він відкрив 5 головних умов, котрі «компенсують малий грошовий заробіток в одних заняттях і урівнюють великий заробіток в інших»:

1	Приємність або неприємність самих занять
---	---

Коли заробітна плата змінюється в залежності від легкості або трудності, чистоти або бруду, шаноби або принизливості заняття

Так, офіціант бару, харчевні, котрий не є власником, наражається на грубість п'яниці або свого господаря, виконує не зовсім приємну і шанобливу роботу.

2	Легкість і дешевизна або забруднення і дороговизна навчання цього	<p>Коли рівень заробітної платні змінюється залежно від легкості і дешевизни або залежно від трудності і дороговизни оволодіння даною професією. Тобто людина, яка оволоділа з великим зусиллям і впродовж тривалого часу професією, очікує, працюючи за фахом, компенсації всіх витрат зі звичайним прибутком на капітал, який повинен дорівнювати сумі його витрат.</p>
---	--	---

3	Систематичність або випадковий характер занять	<p>Коли заробітна плата в різних галузях змінюється залежно від рівня імовірності або неімовірності успіху в кожній з них. Повинен бути баланс дійсних і уявних вигод і збитків, на яких ґрунтується раціональний вибір індивіда. Коли індивід робить певний вибір, то саме він повинен сподіватися очікуваної максимальної вигоди</p>
---	---	--

Відсутність чіткої економічної концепції перебудови суспільства приводить одних до втрати мотивації щодо професійних інновацій, творчості, а інших мотивує до зростання добробуту за рахунок авантюрних ризиків (ігор на курсі валют по відношенню до іноземної валюти, на іподромі, гральних автоматах тощо) з сумнівними морально-етичними нормами.

Розвиваючи методологію А. Сміта щодо визначення економічної поведінки людей виходячи з надання переваг способам заробити грошей, американський економіст П. Хейне* створив свою концепцію економічної поведінки, опосередкованої економічним складом мислення індивідів: люди бажають (невже всі люди бажають більше автомагістралей, більше пожежної безпеки, більше води, більше можливостей отримувати безкоштовну медичну допомогу?), люди вибирають раціонально, всі суспільні відносини можна трактувати як ринкові відносини.

Коли ми розглядаємо бажання людей, то слід мати на увазі поняття необхідності. За одних умов бажання збігаються з необ-

* Хейне П. Экономический способ мышления. — Пер. с англ. — М.: Изд-во «Новости» при участии издательства «Catallaxy». — 1991. — С. 37—45.

хідністю, а за інших — необхідність відпадає (поміркуйте: придбання нового автомобіля? Побудова автомагістралі? Відвідування лікаря?).

4	Рівень довіри до тих осіб, яким робітники довіряють себе, свої справи
----------	--

Коли заробітна плата коливається в різних видах діяльності залежно від постійної або тимчасової роботи. Так, на думку А. Сміта, зовсім не важко, освоїти професію каменяра або штукатура. Але бувають випадки коли замість каменярів використовують носильників. Таким чином, висока зарплатня цієї групи працівників — це не стільки винагорода за професіоналізм, скільки компенсація за тимчасовість роботи

5	Імовірність або неймовірність успіху в умовах
----------	--

Коли заробітна плата змінюється залежно від більшої або меншої довіри, якою повинен користуватися робітник. За дослідженнями А. Сміта, ми довіряємо своє здоров'я лікарю або нашу репутацію — адвокату. Таку довіру не можна віддавати людям, які не мають солідного становища у суспільстві. Тоді їхня винагорода становище бути таких розмірів, які забезпечували б їм певне положення у суспільстві. Так як тривалий час і великі витрати, зусилля на їхнє навчання разом зі становищем у суспільстві ще більше підвищують ціну їхньої праці

Інколи економічну теорію критикують за її акцент на раціональність. Економісти вважають, що індивід діє не за капризом, а завідомо зважає, як на терезах, позитив і негатив доступних варіантів. Інакше, економічний підхід є винятком дій людини, які логічно базуються на калькуляції витрат і вигод. Але на вчинки людей впливають і неконтролюючі емоції, безсвідомі вчинки.

Економічна поведінка — це поведінка, пов'язана з вибором альтернатив із забезпеченням раціонального вибору, тобто варіанта, при якому мінімізуються витрати різного виду і максимізується чиста вигода.

Припущеннями економічної поведінки є економічне мислення, економічна свідомість, економічні інтереси, соціальні стереотипи. При цьому кожний феномен по-своєму формує той чи інший тип економічної поведінки, діє в напрямі найбільшої користі і задоволення своїх потреб, передбачаючи глобальні цінності і миттєві вигоди, інтереси загального плану або випадкові, поодинокі. У суспільстві, яке широко використовує гроші, кожен хоче мати їх якомога більше, тому що вони розширюють можливості досягнення особистих інтересів. Це дуже допомагає передбачити економічну поведінку.

Враховуючи економічний склад мислення і тип економічної поведінки тих виконавців, які надають дані для економічного аналізу, аналітик повинен певною мірою визначити рівень вірогідності отриманої інформації. Під час розробки пропозицій, заходів щодо покращання системи господарювання підприємства він повинен враховувати ці дві важливі позиції — економічне мислення і економічну поведінку.

2.2. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення явищ природи і громадського життя неможливе без аналізу. Термін «аналіз» походить від грецького слова «analysis», що в перекладі означає «розділяю», «розчленовую». Таким чином, аналіз у вузькому розумінні є розчленовуванням явища або предмета на складові частини (елементи) для їх вивчення. Наприклад, щоб зрозуміти сутність собівартості продукції, необхідно знати не тільки те, з яких елементів вона складається, але й від чого залежить її розмір за кожною статтею витрат. Чим детальніше буде диференційований приріст собівартості за елементами і чинниками, тим глибше ми будемо знати економічне явище й більш ефективно управляти процесом формування собівартості продукції.

Сучасна діалектика виходить із єдності аналізу і синтезу як наукових методів пізнання дійсності. Лише ця єдність забезпечує наукове дослідження явищ у всебічному діалектичному зв'язку.

Без глибокого дослідження сьогодні не можлива свідомо діяльність людей. Характеризуючи історичну межу виникнення аналізу, Ф. Енгельс писав: «Уже розбивання горіха є початком аналізу».

У результаті діяльності люди поступово розширювали взаємодносини з природним середовищем і тим самим збагачували свої уявлення про різноманітні об'єкти і явища.

Потрібно розрізнати **загальнотеоретичні економічні дослідження**, які вивчають економічні явища і процеси на макрорівні, і **конкретно-економічні на мікрорівні** — **дослідження фінансово-господарської діяльності**, які застосовуються у вивченні економіки окремих підприємств.

Сучасний стан економічних досліджень можна охарактеризувати як достатньо розроблену в теоретичному плані науку. Водночас наука перебуває в стані розвитку. Проводяться дослідження в галузі більш широкого застосування математичних методів, ЕОМ, що дозволяє оптимізувати управлінські рішення. Відбувається процес упровадження теоретичних досягнень вітчизняної і закордонної науки в практику.

Перспективи розвитку соціально-економічних досліджень в теоретичному напрямку тісно пов'язані з розвитком суміжних наук, у першу чергу математики, статистики, бухгалтерського обліку тощо. Крім того, розвиток аналізу залежить і від запитів практики. Що стосується перспектив прикладного характеру, то економічний аналіз поступово посідає головне місце в системі управління. Цьому сприяють перетворення, що відбуваються в нашому суспільстві.

Відомо, що система управління складається з таких основних взаємозалежних функцій: планування, обліку, аналізу і прийняття управлінських рішень.

Методологічна раціональність прийняття рішень покликана шукати такі прийоми розв'язання проблем, котрі б добре «вписувались» у три вимірники: минуле, сучасне і майбутнє.

Можна погодитися з Зоф'єю Микалайчук [18], що під час розв'язання певних проблем ми звертаємося у минуле, щоб здобути відповідну інформацію про ситуацію, у якій виникла та чи інша проблема, а також для з'ясування її причин і джерел. Потім спираючись на готові приклади або на творчий підхід, можна сформулювати варіанти реорганізаційних змін не тільки щодо сучасної діяльності, а й стратегічних, і більше того, програмувати прийоми майбутніх спірних рішень. Осмислення таким чином дій у проблемних ситуаціях приводить нас до прийняття методологічно-раціональних рішень, до налагодження процесу переходу від минулого до майбутнього. Тоді можна стверджувати, що виявлення причин виникнення проблем і рішень в минулому, а також розуміння можливості виникнення проблем у майбутньому дадуть нам інформацію, достатню для прийняття ефективних управлінських рішень. Фундаментальним, методичним аспектом таких процесів є можливість підходити до справи креативно, тоб-

то вести творчий пошук нових шляхів подолання будь-яких можливих проблем на всіх фазах життя певної організації (підприємства). Але не треба забувати, що «людина не в змозі мислити ані відповідно до апріорної моделі раціональності, ані взагалі за якоюсь абсолютною моделлю, оскільки вона не здатна передбачити зразу всіх можливих варіантів розв'язання тієї чи іншої проблеми» [19].

Людині властиво шукати не оптимум, а сатисфакцію, тобто вдовolenня [61]. Сутність такого методу прийняття рішень впливає з того факту, що у практичній діяльності варіанти «задоволення» виникають тоді, коли є набір критеріїв, які окреслюють мінімальні умови якої-небудь задовільної альтернативи, в той час коли ця сама альтернатива відповідала б усім критеріям, або навіть домінувала над ними [62]. Треба пам'ятати, що основним суб'єктом управління є людина, від якої, насамперед, залежить функціонування організації і хід усіх подій у ній. А функціонування організації забезпечує стійкий взаємозв'язок між її підсистемами, відділами, групами, ланками; між робітниками, задіяними в цьому процесі як всередині системи, так і поза нею.

Система управління виробництвом потребує інформації не тільки про хід виконання плану, результати господарської діяльності, але і про тенденції і характер змін, що відбуваються у соціально-економічному житті підприємства.

Осмислення, розуміння інформації досягаються за допомогою економічного дослідження. Первинна інформація в процесі аналізу проходить аналітичне опрацювання: проводиться порівняння досягнутих результатів виробництва з даними за минулі відрізки часу з показниками інших підприємств і середньогалузевими; визначається вплив різних чинників на розмір результативних показників; виявляються хиби, помилки, невикористані можливості, перспективи тощо.

На основі результатів аналізу розробляються й обґрунтовуються управлінські рішення. Економічний аналіз передує рішенням і діям, обґрунтовує їх і є основою наукового управління виробництвом, забезпечує його об'єктивність і ефективність.

Велика роль приділяється аналізу у визначенні і використанні резервів підвищення ефективності виробництва. Він сприяє ощадливому використанню ресурсів, виявленню і впровадженню передового досвіду, організації праці, новітньої техніки і технології виробництва, попередженню зайвих витрат, різних хиб у роботі тощо. Результатом цього є зміцнення економіки підприємства, підвищення ефективності виробництва.

Жодний організаційний, технічний і технологічний захід не повинен здійснюватися доти, поки не обґрунтована його економічна доцільність. Управлінські рішення, дії сьогодні повинні базуватися на точних розрахунках, глибокому і всебічному економічному аналізі. Вони мають бути науково обґрунтованими.

Недооцінка ролі економічного аналізу, помилки в планах і управлінських діях у сучасних умовах завдають дошкульних витрат. І навпаки, ті підприємства, на котрих серйозно ставляться до економічного аналізу, мають високу економічну ефективність.

2.3. Види і принципи проведення економічного дослідження

Класифікація аналізу має важливе значення для правильного розуміння його змісту і завдань.

Аналіз діяльності підприємства в загальній системі економічного дослідження подано на схемі 2.1.



Схема 2.1. Види соціально-економічного дослідження

У літературі економічні дослідження класифікуються за різними ознаками.

За галузевою ознакою дослідження може бути **галузевим**, методика якого враховує специфіку окремих галузей економіки (промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, торгівлі і т. д.), і **міжгалузевим**, що є теоретичною і методологічною основою дослідження господарської та соціальної діяльності у всіх галузях національної економіки або **теорією соціально-економічного дослідження**.

Об'єктивна необхідність галузевих досліджень обумовлена специфікою різних галузей виробництва. Кожна галузь суспільного виробництва відповідно до різних видів діяльності має свої особливості, свою специфіку, результатом яких є характерні соціально-економічні відносини.

Необхідність дослідження специфіки різних галузей обумовлена потребою розробки методики досліджень з урахуванням особливостей і умов кожної галузі економіки.

Одночасно потрібно враховувати, що всі галузі суспільного виробництва тісно пов'язані між собою. Взаємозв'язок окремих галузей, наявність внутрішнього зв'язку між ними викликають необхідність розробки міжгалузевих досліджень. Вони розкривають найбільш загальні методологічні риси й особливості цієї науки. Володіння загальними теоретичними знаннями соціально-економічного дослідження є необхідною умовою писемної, кваліфікованої розробки і практичного використання індивідуальних методик галузевого дослідження.

За ознакою часу дослідження поділяються на **попередні** (перспективні) і **наступні** (ретроспективні, історичні).

Попередні дослідження проводяться до здійснення господарських операцій. Вони необхідні для обґрунтування управлінських рішень і планових завдань, а також для прогнозування майбутнього й оцінки очікуваного виконання плану, попередження небажаних результатів.

Наступні (ретроспективні) дослідження проводяться після здійснення господарських актів. Їхні дані використовуються для контролю за виконанням фінансового, виробничих планів, виявлення невикористаних резервів, об'єктивної оцінки результатів діяльності підприємств.

Перспективні та ретроспективні дослідження тісно пов'язані між собою. Без ретроспективних неможливо зробити перспективні дослідження.

У свою чергу від глибини і якості попереднього аналізу на перспективу залежать результати ретроспективного дослідження. Якщо планові показники недостатньо обґрунтовані і реальні, то наступне дослідження виконання плану взагалі втрачає сенс і потребує попередньої оцінки обґрунтованості планових показників.

Ретроспективне дослідження поділяється на оперативне і підсумкове (результативне).

Оперативне (ситуаційне) дослідження проводиться відразу після вчинення господарських операцій або зміни ситуації за короткі відрізки часу (зміну, добу, декаду і т. д.). Ціль його — оперативно виявляти хиби і впливати на соціально-господарські процеси

Підсумкове (заключне) дослідження проводиться за звітний період часу (місяць, квартал, рік). Його цінність полягає в тому, що діяльність підприємства вивчається комплексно і всебічно за звітними даними за відповідний період. Цим забезпечується більш повна оцінка діяльності підприємства стосовно використання відповідних можливостей

Підсумковий і оперативний аналізи взаємозалежні і доповнюють один одного. Вони дають можливість адміністрації підприємства не тільки оперативно ліквідувати хиби в процесі виробництва, але й комплексно узагальнювати досягнення, результати виробництва за відповідні періоди часу, розробляти заходи, спрямовані на підвищення ефективності виробництва, його рентабельності.

За просторовою ознакою можна виділити дослідження внутрішньогосподарське і міжгосподарське.

Оскільки господарська діяльність (керована система) складається з окремих підсистем, важливе значення має класифікація дослідження **за об'єктами** управління: техніко-економічні, фінансово-економічні, аудиторські (бухгалтерські), соціально-економічні, економіко-статистичні, економіко-екологічні, маркетингові.

За методикою вивчення об'єктів економічні дослідження можна представити: порівняльні, факторні, діагностичні, маржинальні, економіко-математичні, стохастичні, функціонально-вартісні.

За суб'єктами розрізняють внутрішнє і зовнішнє дослідження.

Внутрішньогосподарське дослідження вивчає діяльність тільки досліджуваного підприємства і його структурних підрозділів

При міжгосподарському дослідженні порівнюються результати діяльності двох або кількох підприємств, колективів

За охопленням досліджуваних об'єктів дослідження діляться на суцільне і вибіркове.

За змістом програми дослідження може бути комплексним і тематичним.

Аналітичне дослідження, його результати і їх використання в управлінні виробництвом повинні відповідати визначеним вимогам. Важливіші принципи дослідження такі:

ДЕРЖАВНИЙ ПІДХІД

Оцінка певних проявів економічного життя здійснюється з урахуванням державної, економічної, соціальної, екологічної, міжнародної політики та чинного законодавства.

НАУКОВІСТЬ

Базується на положеннях діалектичної теорії пізнання, враховує вимоги економічних законів розвитку виробництва, використовує досягнення НТП, новітні прогресивні методи соціально-економічних досліджень.

КОМПЛЕКСНІСТЬ

Охоплює максимум структурних підрозділів і напрямків діяльності. Всебічно вивчає причинні залежності розвитку організації.

СИСТЕМНІСТЬ

Об'єкт, що вивчається, розглядається як складна динамічна система, що містить елементи, пов'язані між собою та з зовнішнім середовищем. При цьому повинні враховуватися всі внутрішні і зовнішні зв'язки, взаємозалежності та взаємопідпорядкованості його окремих елементів.

**ОБ'ЄКТИВНІСТЬ,
ТОЧНІСТЬ**

Базується на перевірених інформації, яка достовірно відбиває об'єктивну реальність, а висновки повинні обґрунтовуватися точними аналітичними розрахунками. Це вимагає постійного удосконалення організації системи обліку, аудиту, ревізії і контролю, методики дослідження з метою підвищення точності і вірогідності його розрахунків

ОПЕРАТИВНІСТЬ

Швидко і чітко проводити аналіз ситуацій, здійснювати відповідні управлінські рішення і втілювати їх у життя підприємства

ДЕМОКРАТИЗМ

Участь широких мас робітників у проведенні аналізу забезпечує більш повне виявлення прогресивного досвіду і використання внутрішніх господарських резервів

ЕФЕКТИВНІСТЬ

Витрати на проведення аналізу повинні бути доцільними, своєчасними, давати багаторазовий ефект

ПЛАНОВІСТЬ

Проводиться за планом, системно і систематично. Це викликає необхідність планування аналітичної роботи в організації, розподілу обов'язків між виконавцями і контролю за її проведенням

Цих принципів слід дотримуватися під час проведення досліджень господарської і соціальної діяльності на будь-якому рівні ієрархії управління.

Соціально-економічне дослідження формується шляхом інтеграції низки наук і об'єднує окремі їхні елементи. У свою чергу результати дослідження використовуються іншими науками при вивченні тих чи інших аспектів розвитку і функціонування колективу, системи господарювання.

2.4. МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія — це система принципів наукового дослідження; вчення про науковий метод пізнання законів природи за допомогою сукупності методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання.

Саме методологія визначає, якою мірою отримана інформація може слжити реальною та надійною основою економічних знань.

З формальної точки зору методологія пов'язана з операціями, за допомогою яких формується пізнання.

Методологія — це сукупність дослідницьких процедур, техніки та методів, у тому числі і прийоми збору й обробки техніко-економічних, екологічних і соціальних даних.

Змістове розуміння методології виходить з того, що за її допомогою реалізується евристична (пошукова) функція предметної галузі дослідження.

Різні системи теоретичних знань мають сенс тоді, коли вони не тільки пояснюють предметну галузь, а й одночасно є інструментом пошуку нових знань для побудови відповідних економічних моделей. Економічна теорія формулює принципи й закони, що відбивають об'єктивність розвитку економіки. У той же час вона є методом подальшого проникнення у ще не вивчені сфери системи господарювання на базі знань, перевірених практикою. «Всякая наука — прикладная логика», — писав Гегель.

У сучасній літературі можна знайти трактування трьох основних функцій теорії, що орієнтують, класифікують та передбачають. Перша спрямовує зусилля аналітика на збір даних, друга — на встановлення залежностей, третя допомагає систематизувати факти, залежності шляхом виявлення логічних, математичних залежностей, а не випадковості.

У класичній науці об'єкт дослідження розглядається як «Некая данность», яка не залежить ані від дослідника, ані від інстру-

ментарію пізнання. Загальнонаукові принципи розробляються в логіці і методології наукового дослідження, є, таким чином, результатом просування загальної наукової методології.

Один із загальнонаукових принципів вимагає визначення стійкості, інваріантності в різноманітних господарських зв'язках, їх змінах та залежностях.

Як застосовується цей принцип на практиці? Наприклад, під час дослідження змін продуктивності праці необхідно визначити «ядро», найвпливовіші фактори. Треба мати на увазі, що для кожної історичної епохи притаманне своє ядро факторів. За однією з класифікацій виділяємо найвпливовіші показники: технічного, технологічного, економічного, екологічного та соціального спрямування.

Загальне методологічне правило, про яке йде мова, спрямовує до порядку дій, за якого в аналізі повинні бути передбачені процедури, які сприяють розгляду загальної структури чинників у різноманітності їх проявів.

Можна виділити три типи конкретних ситуацій.

Перша — **проектуюча (уявлення ситуації)**. Її особливість в тім, що дослідник (аналітик) абстрагується від впливу конкретних зовнішніх і внутрішніх чинників.

Тоді передбачувана математична модель матиме вигляд:

$$y = 0,02 + 0,2x_1 + 0,3x_2 + 0,15x_3 + 0,1x_4 + 0,1x_5 + 0,03x_6.$$

Другий тип ситуації — **реальна урівноважена**, в якій враховуються конкретні господарські процеси, операції (позитивні, негативні), тобто в реальному варіанті.

Тепер наша модель може мати такий вигляд:

$$y = 0,03 + 0,2x_1 + 0,19x_2 + 0,35x_3 + 0,18x_4 + 0,08x_5 + 0,05x_6.$$

Третій тип ситуації — **кризовий стан**, банкрутство, соціальний вибух тощо. В такій ситуації знаходиться система господарювання, яка не задовольняє ні суспільство, ні конкретних робітників. За таких умов необхідно визначити поріг, тобто кордон, за яким формуються такі відносини.

У такій ситуації наша математична модель може виглядати так:

$$y = 0,02 + 0,2x_1 + 0,07x_2 + 0,1x_3 + 0,21x_4 + 0,35x_5 + 0,16x_6.$$

Порівняння даних у трьох описаних ситуаціях підтверджує, що деякі сфери формування чинників властиві всім трьом ситуаціям, $0,2 x_1$ інші — специфічні тільки для однієї.

Для реалізації важливого методологічного принципу — **процесуального підходу** — доцільно показники розглядати в динаміці, тому що в одному періоді (році, 3—5 роках) домінуючим впливом інтегральним показником був рівень технології, в іншому — стан основних виробничих фондів, і т. д.

Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження на будь-якому рівні, студенти та молоді вчені повинні ознайомитися з методологією та методами наукової роботи. Тут важливе все: методика вибору проблеми та теми дослідження, збір та систематизація фактів, історія розвитку проблеми, в основі якої лежить задум (ідея) дослідника.

Методологія науки (гр. *methodos* — спосіб, метод і *logos* — наука, знання) — це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання.

Вона формує основні вихідні теоретичні положення, які затвердилися в науці і які рівною мірою треба знати: і філософію, і правознавство, і філологію.

У кожній галузі науки є, крім загальних, ще й свої специфічні теоретичні вихідні положення, які становлять її теоретичний фундамент.

Питання методології досить складне. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції *методологію* розглядають як учення про систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів.

Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці.

Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ;
- передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

— створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

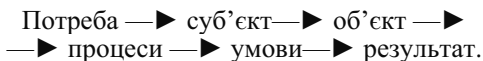
Ці ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають змогу зробити такий висновок:

Методологія — це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Розрізняють три види методології:

1. **Філософську або фундаментальну** — систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання.

2. **Загальнонаукову**, яка використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному, моделювання тощо. Сучасні дослідники в наукових розробках віддають перевагу системно-діяльнісному підходу, тобто дослідженню комплексної взаємодії суттєвих компонентів:



Це забезпечує цілісність, комплексність, цілеспрямованість, створює умови комплексного вивчення будь-якої сфери людської діяльності.

3. **Частково-наукову** — сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми.

2.5. ЕВРИСТИЧНІ МЕТОДИ, ТЕХНІКА, ПРОЦЕДУРИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

На відміну від методології, методи і процедури дослідження — це система більш-менш формалізованих правил формування, обробки і аналізу інформації. Але і тут методологія відіграє важливу роль, перш за все, у виборі тих чи інших прийомів для вивчення поставленої проблеми.

Ні вітчизняна, ні зарубіжна практика не дають чіткого визначення прийомів дослідження. Одну і ту ж систему дій деякі авто-

ри називають методами, другі — технікою, треті — процедурами або методикою, а інколи і методологією.

Ознайомимося зі схемою 2.2 та домовимося на такому мово-вживанні.

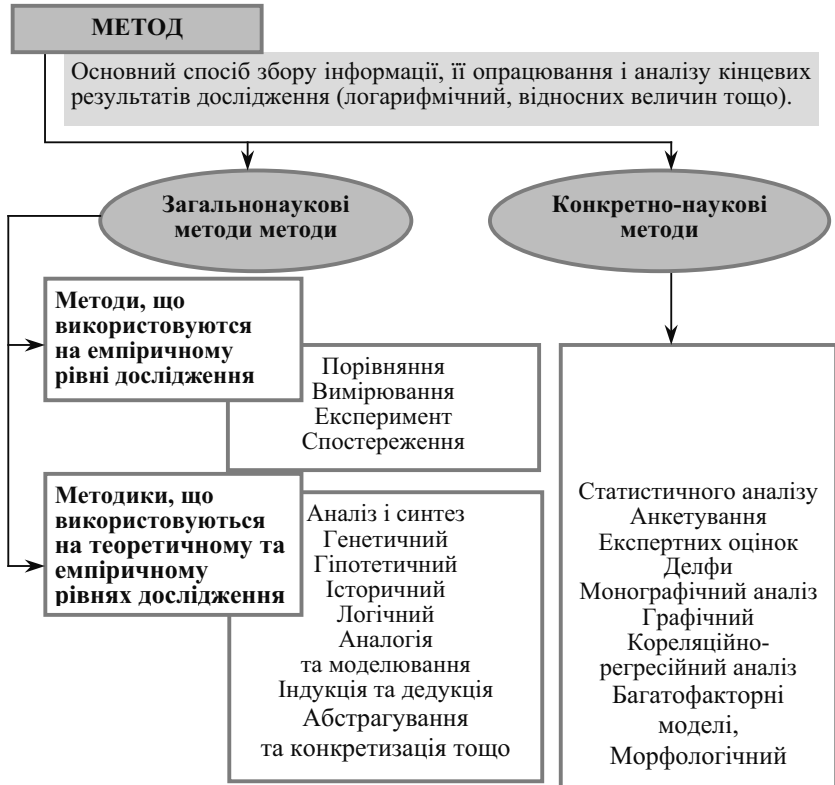
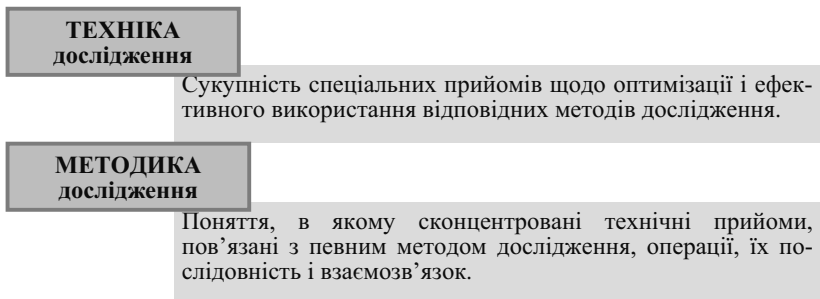


Схема 2.2. Методи економічного дослідження



Наприклад, під час накопичення даних аналітик розробляє таблиці та інструкції щодо їхнього заповнення відповідними службами підприємства. У нашому випадку таблиці з техніко-економічними показниками — це інструмент, а інструкція розрахунків показників — це методика.

ПРОЦЕДУРА

Послідовність усіх операцій, що складають загальну систему дій і способів організації соціально-економічного дослідження.

Тобто це інтегроване поняття, яке стосується системи прийомів збору і обробки техніко-економічної інформації.

Наприклад, аналіз формування господарського механізму підприємства і розробка ефективної системи управління витратами структурних підрозділів складається приблизно із 60 процедур. Кожна з них — це ніби закінчене мініатюрне емпіричне дослідження, але яке органічно складає загальну теоретико-методологічну програму. Так, одна із процедур присвячена опису підсистеми «виробництво». Використаємо для цього мінімальний набір параметрів: ПП — продуктивність праці і ЧР — чисельність працівників. Тоді випуск продукції ВП, очевидно, визначиться залежністю:

$$\text{ВП} = \text{ПП} \cdot \text{ЧР}.$$

У цьому контексті визначаємо два основних фактори — людський і технологічний (складовими останнього є інтенсивний і екстенсивний елементи). Людський фактор, у свою чергу, є складним поняттям. Він впливає на кінцевий результат (ВП) рівнем диференціації в оплаті праці, силою матеріальних стимулів (тобто «цінність грошей»), а також змінами середнього рівня оплати праці при відповідних змінах продуктивності праці. Аналіз вищепереліченого — це і будуть процедури. Частина їх використовує один і той же метод збору даних (*кількісний аналіз*), але різну техніку (по підприємству, по цеху, по ділянці, бригаді і конкретних робітниках), інша частина може вирізнятися особливістю методу або технічних прийомів, які не використовуються в інших процедурах.

Метод (від грецького *methodos* — шлях до чого-небудь) — в найбільш загальному розумінні означає засіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

Методика дослідження — це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження.

Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок». Методи не можуть, наприклад, замінити творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення. Але застосування правильних методів спрямовує хід думок дослідника, відкриває перед ним найкоротший шлях для досягнення мети і забезпечує таким чином можливість раціонально витратити енергію і час науковця. Кожний метод наукового пізнання слід розглядати як систему регулятивних принципів практичної і теоретичної діяльності людини.

Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є діалектичний *метод*, який дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою. Діалектика виступає як знаряддя пізнання в усіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження.

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватися на двох рівнях: *емпіричному* (коли здійснюється процес накопичення фактів) і *теоретичному* (на якому здійснюється узагальнення знань), відповідно до цих рівнів загальні методи пізнання умовно ділять на три групи:

— *методи емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);

— *методи теоретичного дослідження* (ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи);

— *методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях* (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання).

Розглянемо названі групи методів детальніше.

Методи емпіричного дослідження

Спостереження — це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження.

Як метод наукового пізнання спостереження дає можливість одержувати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність стає основою попередньої систематизації об'єктів реальності, роблячи їх вихідними об'єктами наукового дослідження.

Спостереження мусить відповідати таким вимогам:

— *передбачуваності заздалегідь* (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);

— *планованості* (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);

— *цілеспрямованості* (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);

— *вибірковості* (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси, явища);

— *системності* (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Порівняння — це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою установлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об'єктам дослідження.

Метод порівняння буде плідним, якщо при його застосуванні виконуються такі вимоги:

— порівнюватися можуть тільки такі явища, між якими може існувати певна об'єктивна спільність;

— порівняння повинно здійснюватися за найважливішими, найсуттєвішими (у плані конкретного завдання) ознаками.

Порівняння завжди є важливою передумовою *узагальнення*.

Узагальнення — логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ.

Найпростіші узагальнення полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої ознаки (синкретичні об'єднання). Складнішим є комплексне узагальнення, при якому ряд об'єктів з різними основами об'єднуються в єдине ціле.

Найпоширенішим і найважливішим способом такої обробки є *умовивід за аналогією*. Об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку отримують якісні результати (більше-менше, вище-нижче). Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають *вимірюванням*.

Вимірювання — це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру.

Цінність цієї процедури полягає в тому, що вона дає точні, кількісно визначені відомості про об'єкт. Наприклад, довжина, маса, електропровідність тощо. Але запах або смак не можуть бути фізичними величинами, тому що вони встановлюються на основі суб'єктивних відчуттів. Мірою для кількісного порівняння однакових властивостей об'єктів є *одиниця фізичної величини* — фізична величина, якій за визначенням присвоєно числове значення, що дорівнює 1. Одиницям фізичних величин присвоюють повні і скорочені символічні позначення — розмірності. Цей метод широко використовується в педагогіці, методиці, психології (якість знань підготовки спеціалістів, успішність тощо).

Найважливішим складником наукових досліджень є:

Експеримент — апробація знання досліджуваних явищ в контрольованих або штучно створених умовах.

Сам термін «експеримент» (від латинського *experimentum* — спроба, дослід) означає науково поставлений дослід, спостереження досліджуваного явища у певних умовах, що дозволяють багаторазово відтворювати його при повторенні цих умов.

Експеримент — важливий елемент наукової практики, вважається основою теоретичного знання, критерієм його дійсності.

В методологічному відношенні експеримент передбачає перехід дослідника від пасивного до активного способу діяльності. Експеримент проводять:

- у разі необхідності відшукати в об'єкта раніше невідомі властивості;
- у разі перевірки правильності теоретичних викладок;
- у разі демонстрації явища.

Переваги експериментального вивчення об'єкта порівняно зі спостереженням полягають у тому, що:

— під час експерименту є можливість вивчати явище «у чистому вигляді», усунувши побічні фактори, які приховують основний процес;

— в експериментальних умовах можна досліджувати властивості об'єктів;

— існує можливість повторюваності експерименту, тобто проведення випробування стільки разів, скільки в цьому є необхідність.

Дослідження об'єкта проводиться поетапно: на кожному етапі застосовуються найдоцільніші методи відповідно до конкретного завдання. На першому етапі збору фактичного матеріалу і його первинної систематизації використовують методи: *опитування* (анкетування, інтерв'ювання, тестування), *експертних оцінок*, а також *лабораторні експерименти* (у фізиці, хімії).

Опитування дає змогу отримати як фактичну інформацію, так і оцінні дані, проводиться в усній або письмовій формі. При створенні анкети або плану інтерв'ю важливо сформулювати запитання так, щоб вони відповідали поставленій меті.

Різновидом вибіркового опитування є *тестування*. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості опитуваних.

Метод експертних оцінок використовується для отримання змінних емпіричних даних. Проводиться опитування спеціальною групою експертів (5—7 осіб) з метою визначення певних змінних величин, необхідних для оцінки досліджуваного питання.

Кореляційний аналіз — це процедура для вивчення співвідношення між незалежними змінними. Зв'язок між цими величинами виявляється у взаємній погодженості спостережуваних змін. Обчислюється коефіцієнт кореляції. Чим вищим є коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших.

Факторний аналіз дає можливість встановити багатомірні зв'язки змінних величин за кількома ознаками. На основі парних кореляцій, отриманих у результаті кореляційного аналізу, одержують набір нових, укрупнених ознак — факторів. У результаті послідовної процедури отримують фактори другого, третього та інших рівнів. Факторний аналіз дає змогу подати отримані результати в узагальненому вигляді.

До методів, що застосовують на емпіричному й теоретичному рівнях досліджень, відносять, як правило, абстрагування, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, моделювання та ін.

Абстрагування (від латинського терміну *abstrahere*, що означає *відволікання*) — це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Абстракція являє собою одну з таких сторін форм пізнання, коли відбувається перехід від почуттєвого сприймання до уявного образу.

Абстракція виділяє з явища одну певну сторону в «чистому вигляді», тобто у такому вигляді, в якому вона дійсно не існує. Наприклад, не буває «явища» чи «закону» взагалі, існують конкретні закони і явища. Але без введення абстрактного поняття «явище» дослідник не здатний глибоко зрозуміти будь-яке конкретне явище.

Процес абстрагування проходить два етапи.

Перший етап: виділення важливого в явищах і встановлення незалежності або дещо слабкої залежності досліджуваних явищ від певних факторів (якщо об'єкт А не залежить безпосередньо від фактора Б, то можна відволіктися від останнього як несуттєвого).

Другий етап: він полягає у тому, що один об'єкт замінюється іншим, простішим, котрий виступає «моделлю» першого.

Процеси абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язані з іншими методами дослідження і, передусім, з *аналізом і синтезом*.

Аналіз — це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення.

Синтез, навпаки, є наслідком з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле.

Аналіз та синтез взаємопов'язані, вони являють собою єдність протилежностей.

Прямий, або емпіричний, аналіз і синтез використовуються на стадії поверхового ознайомлення з об'єктом. При цьому здійснюється виділення окремих частин об'єкта, виявлення його властивостей, проводяться найпростіші вимірювання, фіксація безпосередніх даних, що лежать на поверхні.

Зворотний, або теоретичний, аналіз і синтез широко використовуються для вивчення сутності досліджуваного явища. Тут операції аналізу і синтезу базуються на деяких теоретичних міркуваннях, тобто припущеннях і причинно-наслідкових зв'язках різноманітних явищ.

Індукція і дедукція. Справжня наука можлива лише на основі абстрактного мислення, послідовних міркувань дослідника у вигляді суджень і висновків. У наукових судженнях встановлюють-

ся зв'язки між предметами чи явищами або між їхніми певними ознаками. Шлях до судження проходить через безпосереднє сприйняття предметів чи явищ, а також їхніх зв'язків.

Індукція (від латинського *inductio* — наведення) являє собою умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас в цілому.

Дедуція (від латинського *deductio* — виведення) — це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який вивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні — доведення або виведення твердження (наслідку) з одного або кількох інших тверджень (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер.

Змістом дедуції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедуції у практиці пізнання є зведення конкретних завдань до загальних і перехід від розв'язання завдання у загальному вигляді до окремих його варіантів.

Моделювання — непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких неможливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження.

Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним.

Під моделлю розуміють явну або матеріально реалізовану систему, котра, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замістити його так, що вона сама стає джерелом інформації про об'єкт пізнання.

Моделі можуть бути фізичні, математичні, природні, достатньо адекватні досліджуваному явищу, процесу.

Формалізація — метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їх структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики.

Переваги формалізації:

- вона забезпечує узагальненість підходу до вирішення проблем;
- символіка надає стислості та чіткості фіксації значень;
- однозначність символіки (унікаємо багатозначності звичайної мови);

— дає змогу формувати знакові моделі об'єктів і замінювати вивчення реальних речей і процесів вивченням цих моделей.

Формалізація, як правило, пов'язана із застосуванням математичного апарата. Як метод, формалізація, зводить дослідження реальних змістових сторін об'єктів, властивостей і відношень до формального дослідження відповідних їм знаків (абстрактних об'єктів); широко застосовується при математичному моделюванні у багатьох галузях науки.

Серед великої різноманітності загальнонаукових методів окремо виділяють *історичний* і *логічний* методи дослідження, які дозволяють уявно відтворити досліджуваний об'єкт у всій його об'єктивній конкретності, уявити і зрозуміти його в розвитку.

За допомогою логічного методу дослідник на основі опрацювання, критичного аналізу і формулювання своїх пропозицій розвиває існуючі теоретичні уявлення або висуває нові теоретичні припущення.

Історичний метод надає можливість для всебічного дослідження явищ і подій у хронологічній послідовності, щоб відкрити їх внутрішні зв'язки та закономірності розвитку.

Загальнонауковий статус мають математичні методи досліджень (тобто кількісного вивчення процесів і явищ) і, зокрема, аксіоматичний, статистичний, а також системно-структурні, кібернетичні, теоретико-інформаційні тощо.

Аксиоматичний метод — це спосіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження (аксіоми), а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами.

2.6. ПРОГРАМА ПРИКЛАДНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЙОГО СПЕЦИФІКА

Програма дослідження — це загальна концепція, систематизований виклад теоретико-методологічних посилань відповідно до основних цілей дослідження та гіпотез аналізу з визначенням правил процедур і логічної послідовності операцій щодо їх перевірки.

Зміст і структура програми економічного дослідження залежить від загальної спрямованості, тобто від головної мети дослідницької діяльності. Згідно з такою точкою зору можна виділити два типи досліджень.

1. **Теоретико-прикладні**, мета яких — сприяти розв'язанню техніко-економічних і соціальних проблем шляхом розробки нових підходів стосовно їх вивчення, інтерпретації і пояснення, більш поглибленого і всебічного, ніж раніше.

2. **Прикладні дослідження** спрямовані на практичне розв'язання чітко сформованих економічних проблем з метою визначення конкретних способів дій і заходів у певні терміни. Це дослідження (аналіз) виконується за прямим замовленням органів управління (технічного контролю, заробітної плати, енергетичної, екологічної служб тощо), відповідальних за результати діяльності в конкретній галузі виробництва та соціальної політики підприємства. Теоретичні підходи, які вже розроблені в економіці, реалізуються в аналізі в конкретному втіленні їх у конкретні види діяльності людей. Безпосереднім їх результатом повинна бути розробка системи заходів для впровадження у практику.

Програма економічного дослідження вибудовується відповідно до визначених цілей. Але не треба забувати, що якою б конкретно не була мета дослідження, його загальна спрямованість повинна відповідати практичним завданням розвитку колективу підприємства, суспільства в цілому.

Чим вищий рівень досконалості програми, тим гарантія успіху вірогідніша.

В ідеальному випадку програма теоретико-прикладного дослідження складається з таких елементів (схема 2.3):



Схема 2.3. Елементи програми теоретико-прикладного дослідження

Програма та робочий план дослідження — це єдиний документ, який узгоджується із замовником і повинен бути ним схвалений.

Посилаючись на наукові праці В. О. Ядова, можна виділити такі основні елементи програми:

1. Чітке формулювання завдань дослідження з обов'язковим передбаченням практичного результату. Обґрунтовується актуальність конкретних проблем, які перешкоджають нормальному функціонуванню та розвитку даного об'єкта.

Очікувані результати описують в термінології можливих управлінських рішень з визначенням їх спрямованості: для таких цілей, у вигляді таких-то документів і для певних органів управління.

2. Короткий зміст науково-практичного обґрунтування проблеми і можливих способів її розв'язання. У цьому розділі програми уточнюються основні поняття, перелік структурних підрозділів об'єкта дослідження, техніко-економічних процесів виробництва, а також причини, які негативно впливають на нормальне функціонування системи господарювання об'єкта.

3. У методичному розділі програми пропонуються обсяги, методи накопичення даних та способи їх опрацювання. Але головним завданням цього розділу є обґрунтування ресурсних витрат, необхідних і доцільних для проведення дослідження (економічного аналізу).

4. Робочий план дослідження — це складовий розділ програми. У ньому постійно визначаються терміни проведення роботи, фіксуються виконавці, подається кошторис витрат (збір, опрацювання даних, транспортні видатки, чисельність і заробітна плата науковців-аспірантів тощо).

На відміну від програми прикладного дослідження, яка може бути самостійною публікацією, програма економічного дослідження — це короткий робочий документ обсягом у декілька сторінок. Але вона може мати і більш об'ємні додатки стосовно основних розділів.

Організація конкретної аналітичної роботи (економічного аналізу) перш за все потребує відповідного і чіткого взаєморозуміння між «замовником» і «виконавцем», тому що коли мета і завдання аналізу не погоджені належним чином, наслідки можуть бути небажаними — замовник може засумніватися у вірогідності і корисності кінцевих результатів дослідження. Ці сумніви можуть бути цілком обґрунтованими, але трапляються випадки, коли замовника неправильно інформують про певний рівень системи господарювання об'єкта, що досліджується.

Служби соціально-економічних досліджень підпорядковані безпосередньо управлінському органу (заступникам директора з економічних питань та соціального розвитку) і отримують від них чіткі завдання щодо проведення досліджень (або через начальника іншого функціонального відділу). Дослідник як експерт повинен критично ставитися до справи. Наприклад, керівництво підприємства, схвильоване соціальною напругою робітників з приводу низького рівня оплати праці, ставить перед економістами-аналітиками вимогу з'ясувати впливові причини і розробити заходи стосовно підвищення рівня оплати праці. Але в результаті аналізу може виявитися, що рівень заробітної плати на даному підприємстві якраз знаходиться в рамках середнього рівня зарплатні в галузі, регіоні і не є гострою проблемою. Більш важливими проблемами можуть стати комунальні платежі, соціально-психологічний клімат тощо. Аналітик повинен постійно аналізувати техніко-економічний стан об'єкта, ранжирувати значущість проблем, що виникають, інформувати керівництво про перспективний досвід інших підприємств і тим самим сприяти оптимальному плануванню досліджень в соціально-економічній галузі.

Треба мати на увазі, що прикладні дослідження можуть проводитися на рік по 10—15 разів. Тоді немає потреби щоразу розробляти програму за класичною схемою. Адже у структурних підрозділах підприємства є вагома соціальна інформація, бухгалтерська звітність, техніко-економічні дані тощо.

Таким чином, уточнивши завдання дослідження, треба задуматись, чи достатньо інформації? А якщо ні, то тоді якої не вистачає? Це суттєво скоротить терміни роботи, дозволить сконцентрувати зусилля на дослідженні проблем і розробці конкретних заходів.

Важливим організаційним питанням є гарантія зберегти довіру керівників підрозділів (від директора до майстра), до яких Ви звертаєтесь. Недоцільно нехтувати такими важливим каналом підтримки довіри до досліджень, як багатотиражна газета, місцеве радіомовлення, виступи керівництва підприємства на загальних зборах, оперативках тощо.

Бувають випадки, коли дослідження закінчується не зовсім ефективно тому, що його автори допускають помилки в побудові і поданні звіту Замовнику. Типові помилки полягають у тому, що домінуюча увага приділена техніці проведення дослідження.

Заключний звіт повинен бути максимально стислим, концентрувати увагу на висновках і рекомендаціях, що безпосередньо стосуються реалізації пропонованих заходів.

Доцільна така структура звіту:

1. Чітке формулювання завдань дослідження з вказівкою його замовника.

2. Подати інформацію про терміни проведення дослідження, об'єкти і джерела інформації.

3. Основні висновки, тобто пріоритетні результати, які вказують на місце проблем і фактори, що їх спонукають. Доцільно навести життєві статистичні дані, які не потребують особливих пояснень, а ілюструють найбільш суттєві положення. Не треба включати у звіт пояснення коефіцієнтів, кореляційних матриць, факторних статистик тощо. Як і в тексті програми, так і у звіті потрібно уникати спеціальної (іноземної) термінології, а використовувати загальнодоступну мову.

4. Які рішення пропонуються, який економічний (соціальний) ефект їх реалізації, способи контролю та відповідальні служби (особи) за їх втілення або зацікавлені в них.

5. До звіту додати анотацію з конкретними посиланнями на розділи, додатки основного тексту.

Основні поради дослідникам

1. У своїй повсякденній діяльності аналітик виходить із загальних інтересів суспільства.

2. Аналітик проявляє професійну компетентність, наукову чесність і коректність на всіх етапах дослідження.

3. Виходячи з ідеалів досягнення істини, аналітик особливу увагу приділяє максимальній вірогідності і надійності інформації та висновкам (розрахункам), які робляться на основі розрахунків.

4. Економіст-аналітик не повинен допустити, щоб під час дослідження проблем, процесів його особистості інтереси або інші впливи перешкождали встановленню істини.

5. Дослідник несе особисту відповідальність за результати, отримані ним на базі програм і методик інших науковців, а також за використання чужих ідей або результатів у своєму дослідженні.

6. Обов'язком дослідника є базування не тільки на ідеї і результати своїх безпосередніх попередників в науці, а і знання, отримані з інших сфер науки.

7. У взаємовідносинах із замовником необхідно забезпечувати професійне вирішення проблем, чітко дотримуватись умов, визначених договірними відносинами або іншими угодами прийнятими в будь-якій формі.

8. Дослідник повинен доводити свою точку зору, ідеї, концепції, не зважаючи на кон'юнктуру і авторитети.

9. Аналітик повинен з повагою ставитися до інших ідей. Наукова практика і полеміка властиві науковій сфері. Це форма її розвитку.

10. Повсякденну діяльність аналітика, його контакти з колегами, трудовими колективами характеризує взаємна підтримка в боротьбі за істину, високий рівень культури, тактовність, уміння нести звання економіста-аналітика.

11. Оперативну інформацію, отриману в результаті дослідження, доцільно не поспішати публікувати, поки висновки і рекомендації недостатньо перевірені, апробовані та обґрунтовані.

12. З повагою ставитися до праці: колег, попередників, обов'язково вказувати їх внесок у дослідження; дякувати за допомогу різного роду, але яка не надає права на співавторство. Це норма наукового співробітництва.

Типовий технологічний процес виконання дослідження подано на рис. 2.1. Процес прийняття рішень під час виконання наукового дослідження подано на рис. 2.2.

2.7. ПРОБЛЕМА, ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідним пунктом дослідження є проблемна ситуація. Виділяються дві сторони проблеми: гносеологічна та предметна.

ГНОСЕОЛОГІЯ
як філософська
категорія

Вчення про процес пізнання, про джерела, можливості та засоби пізнання, теорія пізнання.

(словник)

Отже, у гносеологічному розумінні проблемна ситуація — це протиріччя між знанням потреб економіки, результативних практичних або теоретичних дій і незнанням конкретних засобів, методів, способів реалізації цих, необхідних на сучасному етапі, дій.

Предметна
сторона
дослідження

Це соціально-економічне протиріччя, що потребує організації цілеспрямованих дій щодо усунення або вибору однієї з можливих альтернатив розвитку економіки

Стадії технологічного процесу дослідження	Функціональне призначення стадії	Обсяги робіт, % від трудомісткості							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Планування дослідження	Техніко-економічне, соціальне і календарне планування	100							
2. Збір і опрацювання інформації	Підбірка, збір та обробка опрацювання за конкретним розпитком певного наукового напрямку		90		5	5			
3. Техніко-економічні та соціальні розрахунки	Наукове обґрунтування дослідження та розробок	5		65				30	
4. Експеримент	Перевірка теоретичної моделі під час експериментальних досліджень, доповнення, удосконалення	10			70	20	10		
5. Застосування економіко-математичних методів та обчислювальної техніки	Математичне моделювання					100			
6. Прийняття і виконання рішень	Зіставлення теоретичної моделі з даними апробації та математичними розрахунками. Прийняття рішень				5	5	80	10	
7. Управління	Доведення дослідження до реалізації у життя	5							95
8. Обговорення, оформлення, надання замовнику	Оформлення документів, захист звіту про закінчену роботу	3		12	5	3	4	3	70

Рис. 2.1. Схема типового технологічного процесу виконання дослідження (за А. Гриньковим)*

* Пузыря К. Ф., Запаснюк А. С. Экономическая эффективность научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок в машиностроении. — Л.: Машиностроение, Ленингр. Отд-ние, 1978. — С. 90—91.

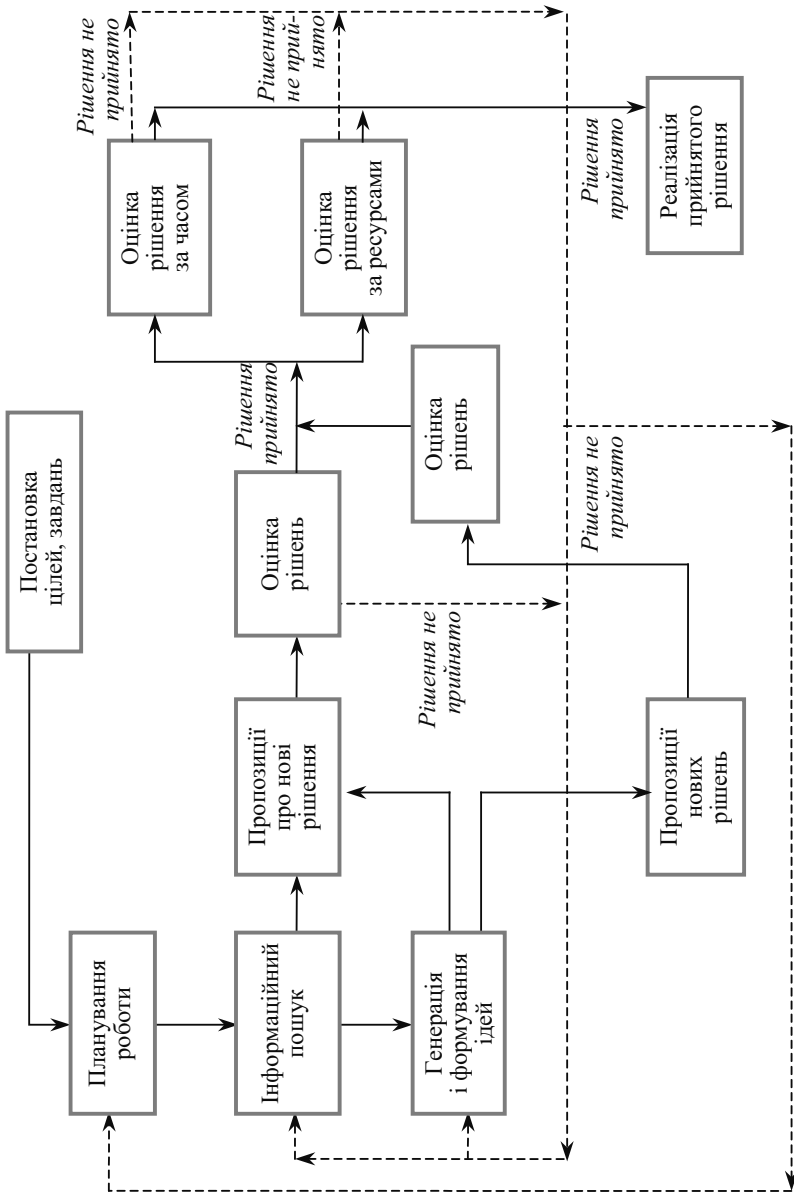


Рис. 2.2. Процес прийняття рішень під час виконання наукового дослідження

На практиці дуже важливо розпізнати сутність проблеми, оскільки вона не виникає з нічого. Інколи проблему неможливо сформулювати як предмет дослідження або мету, якої треба досягти.

Після опрацювання первинної інформації у дослідника формується певне уявлення про ситуацію, яке буде тим точніше й реальніше, чим більше інформації зібрано, чим вище рівень кваліфікації і професіоналізму має спеціаліст, який займається аналізом та формулюванням організаційних висновків і пропозицій. Вся інформація про предмет дослідження повинна бути зібрана і скомпонована таким чином, щоб у подальшому могла служити основою для аналізу і оцінки попереднього стану, а потім для формулювання організаційно-економічних, технічних і соціальних висновків, спрямованих на удосконалення ситуації.

Альтернатива — необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну.

(словник)

Предметна і гносеологічна сторони досліджуваної проблеми тісно взаємопов'язані, незнання способів розв'язання практичних управлінських завдань є ускладненням і певної галузі управління, і наявності теоретичних знань, практичних навичок у даній галузі. Тобто недостатня обізнаність у реальній ситуації, внаслідок чого неможливо використати знання, що маємо для регулювання економічних процесів. Інша ситуація, коли виявляються соціальні або економічні процеси, походження яких не конкретизовано, тобто відсутні алгоритми, щоб їх описати. Далі конкретна соціально-економічна проблема може і не визначатися як суспільна потреба, тому що протиріччя, що її породжують, ще не досягли того рівня, коли вона стане очевидною. Може бути і така ситуація, коли усвідомлена проблема не обов'язково стає предметом дослідження і цілеспрямованих дій, бо відсутні активна зацікавленість і готовність до практичних зрушень.

Саме така готовність і зацікавленість формують базу «аналітичного замовлення» для дослідження щодо подолання техніко-економічних і соціальних протиріч.

Досліджувані проблеми суттєво вирізняються масштабністю. Одні не виходять за рамки підприємства, інші стосуються інтере-

сів цілих регіонів, суспільних інститутів тощо. І на вищому рівні соціальна або економічна проблема може стосуватися інтересів і потреб усього суспільства й стати глобальною.

Розглянемо, як формулюється проблема в економічному дослідженні. Сам характер протиріч, що є в основі економічної проблеми, визначає тип аналізу: буде він техніко-економічним, соціально-економічним чи теоретико-прикладним.

Приклад ілюстрації першої ситуації — дослідження плинності робочої сили. Її скорочення є важливою економічною і соціальною проблемою в системі господарювання в цілому. Дослідження цього напряму важливе, оскільки аналізується технократичний підхід до управління персоналом і формується база для формування концепції «людського фактора».

Регулювання руху робочої сили в основному базується на розробці адміністративних заходів, тоді як більш ефективним є удосконалення соціально-економічних важелів регулювання руху трудових ресурсів. Це, в свою чергу, спонукає до глибокого вивчення, по-перше, потреб різних груп працюючих, по-друге, економічних, технічних і соціальних механізмів індивідуальної мобільної поведінки людей*.

Випливаюча із аналізу наукова проблема може формулюватися дослідниками як відсутність єдиної соціально-статистичної бази вивчення процесів трудової мобільності в країні, повна відсутність досліджень процесу в цілому, невиявленість механізму трудової мобільності, невизначеність критеріїв економічної і соціальної ефективності трудової мобільності тощо.

Більш складним є аналіз ситуації при другому типі економічного дослідження — теоретико-прикладному.

Сформулюємо проблему теоретико-прикладного дослідження. Як складник економічної системи заробітна плата в сучасних умовах розвитку України неефективно виконує свої функції — відтворення робочої сили і стимулювання праці. Базисним протиріччям є економічно необґрунтована і соціальна несправедлива занижена ціна праці.

Під час дослідження проблеми удосконалення оплати праці дослідники торкаються інтересів основної частини населення

* Мова йде про досвід розробки програми дослідження трудової мобільності під керівництвом Т. І. Заславської. Вона зі своїми колегами ще у 80-ті роки виступала з різкою критикою адміністрування в управлінні соціально-економічними процесами на користь демократичних і ринкових.

країни, яка через систему соціально-економічних відносин впливає на всі параметри ринку: через механізм попиту і пропозиції — на структуру виробництва і його динаміки, через конкуренцію між працею та капіталом — на технологічний рівень виробництва і його ефективність; на якість робочої сили, на рівень зайнятості, динаміку цін та інфляцію.

Високий рівень бідності населення залишається суттєвою перешкодою успішного завершення ринкових реформ. Реформування заробітної плати є одним з головних напрямів подальших перетворень національної економіки. Таке реформування вимагає глибокого вивчення і перегляду основних підходів щодо формування рівня заробітної плати працівників. Базуючись на економічному аналізі наукова проблема формулюється як відсутність пріоритетних напрямів реформування заробітної плати в Україні; інструментарію впливу держави на сферу оплати праці, соціально-психологічних механізмів індивідуальної поведінки працюючих; впровадження соціального стандарту відтворення працівника — чіткого плану розвитку людського капіталу країни.

Ступінь складності науково-пізнавальної проблеми залежить:

- а) від рівня зрілості суспільної потреби у з'ясуванні ситуації і розв'язанні економічних та соціальних проблем;
- б) від стану наукових і практичних знань, законів у певній галузі.

Як правило, дослідник починає із загальної постановки питання, «оглядин проблеми», а потім уточнює через відсталість формулювань, тобто конкретизує проблему.

Наприклад, аналіз впливу погодинної продуктивності праці на обсяги реалізації продукції. Такий підхід не має розгорнутого формулювання проблеми. І тільки після накопичення фактичних даних проблема «оптимізації» погодинної продуктивності праці переростає у комплекс економіко-соціальних проблем. Для дослідження залучаються додаткові розрахункові показники, результати досліджень: середня кількість днів, відпрацьованих одним робочим, середня тривалість робочого дня, питома вага робочих у складі працюючих, бюджет часу тощо. В процесі аналізу можуть визначатися протиріччя: нерівнонапруженість праці основних і допоміжних робітників, їхньої організації праці, умов праці, харчування, між відносно рівними запитами на використання вільного часу чоловіками і жінками та нерівними можливостями реалізації цих запитів тощо.

Далі в ході дослідження виникають нові проблеми щодо з'ясування цих протиріч.

Чим більше ми заглиблюємося в певну сферу конкретного дослідження, тим більше виникає практично значущих і пізнавальних завдань, а також проблемних ситуацій, що спонукають до роздумів, аналізу і розробки можливих способів регулювання виявлених проблем, або хоча б їх ґрунтовного опису, тлумачення.

Виділимо такі формальні **вимоги щодо розгортання проблеми дослідження**:

— якомога чіткий розподіл між «проблематичним», тобто пошуковим, невідомим та «непроблематичним» як наявним і відомим;

— чітке відокремлення суттєвого і несуттєвого стосовно загальної проблеми;

— розчленування загальної проблеми за елементами та упорядкування за їхньою локальністю та пріоритетом.

Вибір конкретного об'єкта дослідження — це результат формулювання проблеми. Ним може бути соціально-економічний процес, галузь економічної діяльності, будь-які економічні відносини, що породжують проблемну ситуацію.

Об'єкт соціально-економічного дослідження — це те, на що спрямований процес пізнання, тобто пізнавальна діяльність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї.

Крім об'єкта, виділяється також предмет вивчення, тобто будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття.

Предмет дослідження — найбільш значущі з практичної або теоретичної точки зору властивості, сторони, особливості суб'єкта, що підлягають безпосередньому вивченню.

Інші сторони або особливості об'єкта залишаються ніби поза увагою дослідника. Оскільки об'єкт — це те, які складає економічну проблему, тоді як предмет — це те, ті властивості об'єкта котрі випукло відбивають розбіжності економічної стратегії розвитку підприємства, інтересів соціальних суб'єктів і створюють економічні, соціальні протиріччя, кризи, конфліктні ситуації.

Стратегія — це мистецтво економічного, соціального і політичного управління масами, яке має визначити головний напрям їхніх дій, вчинків в розрізі функціонування підприємства.

Наприклад, стратегією моделювання розвитку персоналу підприємства може бути: розвиток теоретико-методологічних положень, спрямованих на підвищення ефективності використання персоналу, а також розробка методичних рекомендацій та інструментарію, формування стратегії управління розвитком людських ресурсів підприємства.

Предмет і об'єкти соціально-економічного дослідження

Під предметом будь-якої науки розуміється певна частина або сторона об'єктивної дійсності, що вивчається тільки даною наукою. Один і той самий об'єкт може розглядатися різноманітними науками

Кожна наука має свій предмет дослідження, який вона вивчає з відповідною метою властивими для неї методами. Визначення предмета має принципове значення для обґрунтування самостійності і відособленості тієї або іншої галузі знань.

Кожна з галузей знаходить у предметі дослідження специфічні сторони або відношення.

Аналіз у широкому розумінні — засіб пізнання предметів і явищ навколишнього середовища, заснований на розчленуванні цілого на його складові частини і вивчення їх у всій різноманітності зв'язків і залежностей

Предметом тієї або іншої науки прийнято вважати те специфічне, що дозволяє відрізнити її серед множини інших наук. Наприклад, у медицині об'єктом вивчення є людина. Предметом дослідження окремих медичних наук є її органи. Те ж саме спостерігається і в економіці.

Господарська діяльність є об'єктом дослідження багатьох наук. Так, економіка вивчає вплив загальних, приватних і специфічних законів на розвиток економічних процесів у конкретних умовах галузі або окремого підприємства, статистика досліджує кількісні сторони масових економічних явищ і процесів. Предме-

том бухгалтерського обліку є кругообіг капіталу в процесі господарської діяльності. Що ж є предметом соціально-економічного дослідження?

Результати соціально-економічних процесів плануються і прогнозуються на майбутнє у відповідних показниках, враховуються в міру фактичного формування, а потім аналізуються. Але результати, як наслідок процесів, є об'єктами, а не предметом дослідження.

Пізнання причинно-наслідкових зв'язків у соціальній і господарській діяльності підприємств дозволяє розкрити сутність соціально-економічних явищ і на цій основі дати правильну оцінку досягнутих результатів, виявити резерви підвищення ефективності виробництва, обґрунтувати плани й управлінські рішення щодо поліпшення рівня життя працівників.

Класифікація, систематизація, моделювання, вимір причинно-наслідкових зв'язків є головним методологічним питанням в соціально-економічному дослідженні.

Вимірювання в системному дослідженні не можна зводити тільки до матеріальних або енергетичних властивостей. Тут суттєвою є сама процедура виміру. Тобто ми від вимірників переходимо до процедур, а від них — до конкретних значень, які кількісно відбивають прояв системи взаємних переходів на поверхні подій, що вивчаються. Тобто через формалізацію економічних відносин, які виконують функцію регуляторів виробництва (наприклад, планові завдання розробляються у вигляді системи відповідних планових показників) такий перехід стає переходом у реальному економічному процесі від абстрактного уявлення системи до конкретного.

Варіанти розвитку господарювання, вибір того чи іншого методу розподілу відповідно витраченій праці, система стимулювання і т. п. безпосередньо залежать від використання системи показників. Саме під таким ракурсом слід розглядати показники як наукові поняття, що виконують пізнавальну, керуючу, стимулюючу та ін. функції, які дозволяють відтворити реальні зміни соціально-економічних взаємозв'язків у системі господарювання та розвитку інфраструктури організації.

У загальній теорії вимірювань розглядаються характеристики двох типів: 1) латентні (скриті, приховані) перемінні, тобто ті, котрі намагаються виміряти; 2) індикатори, які безпосередньо вимірюємо (в економічній термінології — це, відповідно, оцінки і показники). Індикатори дозволяють опосередковано будувати судження про латентні перемінні.

Для подання латентних перемінних у соціально-економічних вимірюваннях традиційно використовують статистичні і експертні методи.

Загальною характеристикою є те, що латентні перемінні і індикатори знаходяться в різних «площинах» апарата аналізу, що використовується дослідником, — у понятійній та емпіричній. Тому побудова вимірювачів є дуже складним завданням і до того ж з методичними та методологічними хибамі. Виходячи з цього, процедури вимірювань, які використовуються в практиці господарювання, необхідно піддавати ретельному аналізу з методологічної, методичної та практичної позицій. Найбільш ретельно треба ставитися до вибору принципу конструювання вимірювачів, оскільки незначна помилка може сприяти ланцюговій реакції помилок на наступних етапах і привести наш вимірювач до неадекватності цілям вимірювання.

Одним із можливих шляхів раціоналізації вимірювань є розгляд їх в якості об'єкта математичного моделювання.

Основні етапи побудови вимірників:

1. Визначити об'єкт кількісного визначення.
2. Сформулювати мету (призначення) вимірювання.
3. Виявити вимірювані якості об'єкта.
4. Розробити процедуру виміру.
5. Провести емпіричну верифікацію сконструйованого вимірника (апробація та реалізація).

Множина способів кількісної оцінки одного і того ж емпіричного параметра є одним з послань дискусійності багатьох проблем теорії та практики. Прикладом може бути багаторічна дискусія з проблеми соціально-економічної ефективності суспільного виробництва. Так, предметом однієї з розбіжностей є питання кількості вимірників ефективності виробництва (п'ять, десять чи ціла система).

Відомо, що множина способів кількісної оцінки економічних параметрів у своїй основі має критерії не тільки об'єктивного, а й суб'єктивного порядку. І найбільш надійним критерієм є практика. Однак, це не найбільш «дешевий» критерій: реалізація у практику господарювання вимірника, адекватність якого не отримала ніякої апріорної оцінки, — це безвідповідальний захід.

В економічній літературі констатується, що розраховувати на ґрунтовність планово-економічних рішень не можна, бо одні види ресурсів оцінюються за поточними затратами, другі — за витратами виробництва, треті — з урахуванням ефективного їх використання в інших сферах, четверті — умовно вважаються

безкоштовними. Специфічною ознакою баз порівняння, що використовуються в економіці, є їх двоїтий характер. Класичним прикладом цього є гроші (це і міра вартості, і в той же час масштаб цін). Елемент двоїстості властивий і іншим еталонам. Наприклад, планове завдання є природною одиницею в оцінці досягнутих певним колективом результатів. З іншого боку, його ж можна вважати зразковим результатом.

Економічні (вартісні) оцінки, які широко застосовуються як інструментарій регулювання, не зовсім адекватно відбивають результати виробництва. Для оцінки результатів господарювання більш коректним було б виваження загального ефекту у співвимірюванні з трудовими затратами. Тобто додатково до вартісної оцінки результатів діяльності системи господарювання до аналізу доцільно ввести організаційно-економічну оцінку — результативність.

На базі теорії систем господарювання можна сформулювати такі положення:

1. Результативність (ефективність функціонування) — це вимірна системна характеристика суспільного господарювання.

2. Мірило результативності визначається ступенем зближення структури інформаційного потоку системи господарювання і структури потоку суспільних потреб в одному й тому ж просторі можливостей системи.

3. Підвищення рівня результативності кожної ланки ланцюга господарювання підвищує рівень результативності господарства в цілому і адекватне соціально-економічному критерію його розвитку.

Вимірювачі соціально-економічної ефективності мають такі важливі особливості:

- базуються на певному наборі показників, які відбивають різні напрями господарювання, розвитку соціальної інфраструктури;
- допускають можливість використання будь-якої кількості показників;
- не обмежені за структурою, тобто дозволяють суміщати натуральні та вартісні показники;
- не завжди вимагають знань абсолютних значень показників (достатньо темпових характеристик).

Предметом соціально-економічного дослідження є причинно-наслідкові зв'язки соціально-економічних явищ і процесів.

Ці особливості підтверджують, що активна господарська діяльність, як правило, базується на множині показників різнорідної структури.

Макрорегулювання системи господарювання в Україні спрямовано на забезпечення планомірності; тобто на досягнення збалансованості і пропорціональності розвитку.

Тільки встановивши причинно-наслідкові зв'язки різноманітних сторін діяльності, можна швидко прорахувати, як зміняться основні результати соціальної і господарської діяльності за рахунок того чи іншого чинника, зробити обґрунтування будь-якого управлінського рішення, передбачити, як зміниться сума прибутку, безбитковий обсяг продажів, запас фінансової стійкості, собівартість одиниці продукції при зміні будь-якої виробничої ситуації, рівень морально-психологічного клімату в колективі.

На промисловому підприємстві об'єктами економічного дослідження є показники виробництва і реалізації продукції, її собівартість, використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, фінансові результати виробництва, фінансовий стан підприємства тощо. У сільському господарстві, крім цих, об'єктами аналізу є також ступінь використання земельних ресурсів підприємства (вихід продукції на 100 га сільгоспугідь, врожайність культур, якість ґрунту, склад посівних площ тощо).

Об'єктами соціально-економічного дослідження є економічні і соціальні результати діяльності організації.

Отже, ми розглянули предмет і об'єкти соціально-економічного дослідження. Основна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що предмет містить лише головні, найбільш істотні з погляду даної науки властивості й ознаки. На наш погляд, такою істотною ознакою соціально-економічного дослідження є вивчення взаємодії явищ, причинно-наслідкових зв'язків у системі господарювання та особистісно-індивідуальних стосунків у виробничому процесі та життєдіяльності.

Основні функції дослідження системи соціально-економічної діяльності та їхній зміст подані схемою 2.4.

Соціально-економічне дослідження — це наукова система спеціальних знань, пов'язаних з дослідженням тенденцій розвитку системи господарювання, науковим обґрунтуванням техніко-економічних і соціальних показників, управлінських рішень, контролем за їх виконанням, оцінкою досягнень, пошуком, вимірюванням та обґрунтуванням величини резервів підвищення ефективності виробництва, виконання робіт (послуг), покращання морального, психологічного і культурного рівнів в організації.

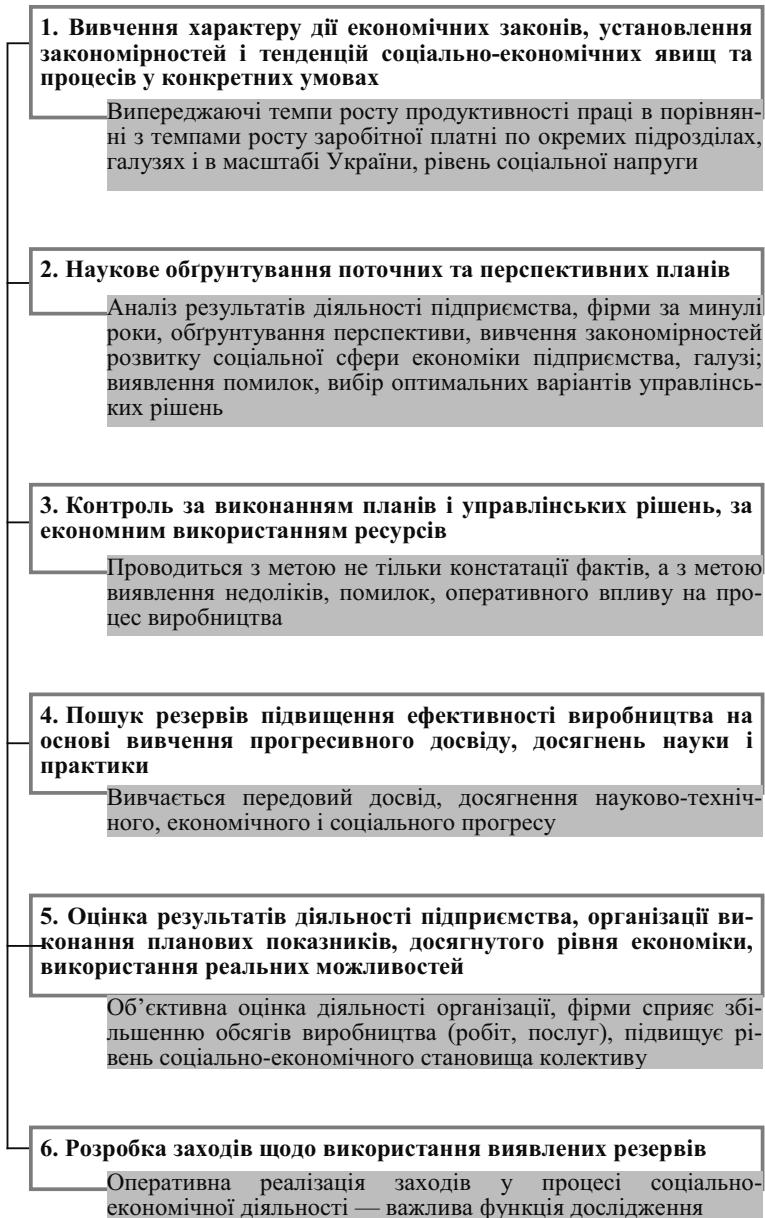


Схема 2.4. Основні функції економічного дослідження

2.8. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ І ЗАДАЧ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження орієнтує його на кінцевий результат як теоретично-пізнавальний, так і прикладний, а завдання формують питання, на які повинна бути дана відповідь стосовно реалізації мети дослідження (аналізу).

Мета і завдання дослідження створюють взаємопов'язані ланцюжки, в яких кожна ланка служить засобом для утримання останніх ланцюгів.

У випадку, коли основна мета формується як теоретико-прикладна під час розробки програми, головна увага повинна приділятися опрацюванню наукової літератури з визначеної проблеми, побудові гіпотетичної загальної концепції предмета дослідження, чіткій семантичній і емпіричній інтерпретації висхідних понять, виділенню наукової проблеми і логічному аналізу робочих гіпотез. Конкретний об'єкт дослідження визначається тільки після того, як виконана попередня робота на рівні теоретичного пошуку.

Наприклад, для визначення аспектів поведінки банків у системі інвестування економіки ми звертаємося до статистики, літературних джерел, щоб знайти відповіді на питання: які тенденції, динаміка, структура? Які об'єкти і суб'єктивні механізми регулювання процесу? Які принципові розбіжності виявляються в інтерпретації регулятивних механізмів? Які можливі пояснення цих розбіжностей у підходах до предмета? Уточнюємо ключові поняття, формуємо систему гіпотез, які базуються на теоретичних і експериментальних даних, і, на — кінець, формуємо загальну гіпотетичну «модель» процесу — диспозиційну концепцію регуляції інвестиційного процесу. Тільки після цього починається пошук відповідного об'єкта для перевірки теоретичної моделі, висунутих гіпотез.

Інша логіка управління діями аналітика, коли він ставить перед собою безпосередньо практичну мету. Розробка програми починається виходячи із специфіки об'єкта (тобто з того, чим завершився попередній теоретичний аналіз у попередньому випадку) та усвідомлення завдань, що підлягають вирішенню.

Тільки після цього звертаємося до літературних джерел у пошуку відповіді на запитання: чи існують «типові» вирішення завдань, що виникли, тобто спеціальна теорія, що стосується предмета. Якщо такого «типового» вирішення немає, розгортаємо роботу за схемою теоретико-прикладного дослідження. А якщо такі вирішення є, гіпотези прикладного дослідження вибудову-

ються як різні варіанти трансформації типових вирішень стосовно наших конкретних умов.

Важливо мати на увазі, що кожне дослідження, яке зорієнтоване на вирішення теоретичних завдань, можна продовжити як прикладне. На першому етапі ми отримуємо деякі типові вирішення проблеми, а потім переносимо їх у конкретні умови. **Справедливо говорять, що не існує нічого практичного за гарну теорію.** Але треба мати на увазі, що з гарного практичного дослідження не завжди можливо зробити теоретичні висновки. Необхідно, щоб від самого початку фактичні дані описувались у відповідних термінах і зіставлялися з гіпотезами. Буває неможливо перегрупувати зібрані дані за тим чи іншим висхідним принципом. Саме це спонукає аналітика накопичувати емпіричний матеріал відповідно до чіткої цільової настанови.

Таким чином, визначення мети дослідження дозволяє упорядкувати процес наукового пошуку у вигляді послідовності розв'язання основних і додаткових завдань.

Наприклад, виконується науково-дослідна робота з питань **моделювання стратегії розвитку персоналу підприємства.**

Тоді метою дослідження буде удосконалення теоретико-методологічних положень, спрямованих на підвищення ефективності використання персоналу, а також розробка методичних рекомендацій та інструментарію щодо формування стратегії управління розвитком людських ресурсів підприємства (фірми).

Треба пам'ятати, що основні завдання логічно взаємопов'язані з конкретними, котрі зумовлені основними, і є засобами розв'язання головних проблем дослідження.

Під час виконання названого дослідження для досягнення мети в роботі можуть вирішуватися такі завдання:

- ◆ *проводиться дослідження категорійного апарату проблеми управління і розвитку персоналу, аналізується еволюція основних концепцій;*

- ◆ *розробляється механізм формування стратегії управління розвитком персоналу, структурними елементами якого є механізм діагностики, планування і регулювання, а також розвитку людських ресурсів підприємства;*

- ◆ *відпрацьовується комплекс моделей оцінки привабливості підприємства на ринку праці, усунення диспропорцій у стані людських ресурсів підприємства;*

- ◆ *розробляється адаптивна модель планування чисельності персоналу;*

◆ на основі аналізу цільової спрямованості методів та моделей мотивацій персоналу розробляється концептуальна модель мотивації людських ресурсів;

◆ готуються математичні моделі вибору стратегії розвитку персоналу підприємства і стратегічні програми, які відповідають визначеним стратегіям.

2.9. ФОРМУЛЮВАННЯ РОБОЧИХ ГІПОТЕЗ

Економічна гіпотеза — наукове положення, що пояснює певні явища дійсності на основі припущення: про структуру економічних об'єктів, способи зв'язків між економічними явищами, чинниками і можливі підходи щодо розв'язання техніко-економічних і соціальних проблем.

Джерелом аналітичних економічних гіпотез є спостереження реальних ситуацій, а також система пояснень цих подій поняттями, які вже є в економічній теорії та суміжних науках. Коли наші знання не відповідають рівню доказу даних спостереження, тоді виникають нові припущення, тобто інші додаткові або взагалі нові гіпотези.

Наприклад, ставлення людей до праці, за словами соціолога В. А. Ядова, [59] пояснюється соціально-економічними умовами. Ми цілком згодні, тоді виникає запитання: «Чому люди за однакових умов по-різному ставляться до виконання своєї роботи?». Напевно, загальне пояснення з точок зору соціологічної і економічної теорії недостатнє. Є інші причини, що детермінують ставлення до праці. Що можуть пояснити з цього приводу конкретні науки? Психологія стверджує, що мотивація праці обумовлена не тільки зовнішніми збуджувачами, але і особливою формою їх переломлення у індивідуальній свідомості особистості. далі, ми знаємо, що одні й ті ж особи по-різному ставляться до різних видів трудової діяльності, тобто одним професіям вони імпонують, іншим — ні. Тобто ставлення до праці зумовлено їх функціональним змістом і престижністю різних видів роботи. З економічної точки зору рівень плінності робочої сили одних професій більший, інших — менший. Такі умовиводи підтверджують наукові припущення, а також правильність магістралі дослідження. А якщо ми маємо спеціальну економічну теорію певної предметної галузі (організація праці), тоді вибудова гіпотез значно поле-

гшується. Коли ж такої чіткої і перевіреної практикою теорії немає, тоді будуємо гіпотетичну систему, у якій знання дійсності надане «у кредит».

Попередній системний аналіз об'єкта — це і є формуванням стратегічної гіпотези з предмета аналізу.

Відштовхуючись від цього, ще не перевіреного відповідними дослідженнями, знання, ми накопичуємо аргументи щодо вибудови ряду деталізованих висхідних гіпотез, котрі і є можливим поясненням аналітичної проблеми. Базуючись на цьому, перевіряється обґрунтованість висунутого пояснення, але ще не цілком, а нібито частинами.

Гіпотези повинні бути логічним ланцюгом системи доказів висунутого пояснення. Тільки за таких умов підтвердження однієї гіпотези надає додаткове підґрунтя щодо прийняття пов'язаного з нею припущення. Перевірка наступного припущення, тобто гіпотези, пропонує нові підтвердження на користь загального посилання і т. д., і т. п. Зрозуміло, що спростування першої робочої гіпотези потребує висунування нових.

Висхідні гіпотези повинні формувати ланцюг висновків із гіпотез-наслідків (операція дедуктивного опрацювання гіпотез). В емпіричному дослідженні (аналізі) перевіряються саме гіпотези-наслідки, які сформульовані менш загальними поняттями ніж висхідні припущення.

Інакше гіпотезу неможливо перевірити за емпіричними даними. Лише за умови побудови системи аналітичних гіпотез закінчується розробка проекту розв'язання головної проблеми соціально-економічного дослідження.

У 1939 р. було винайдено метод «мозкового штурму» (brainstorming). Це спосіб колективної генерації гіпотез, ідей на засіданні експертів, яке проводиться за спеціально розробленою схемою. Пряма «мозкова атака» базується на гіпотезі: «Серед багатьох ідей, що виказали експерти, є декілька хороших». Основною особливістю цього методу генерування ідей є те, що період вільного творчого генерування ідей, пропозицій і гіпотез, що відносяться до розвитку будь-якої наукової проблеми, чітко відділений від етапу критичної оцінки отриманої інформації, а сама ця оцінка виконується в такій формі, яка не зв'язує, а стимулює подалше творче обговорення вирішуваних питань.

Метод «мозкової атаки» передбачає реалізацію таких етапів.

1. **Формування групи учасників** (10—15 чол.), а також групи аналізу (2—3 чол.)

2. **Складання проблемної записки.** Її складниками є формулювання мети дослідження, перелік перепон щодо можливих вирішень проблем, вказівки про масштаби та точності вимірювань і оцінок, організаційне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення.

3. **Генерація ідей** (формування гіпотез, списку можливих вирішень проблеми). Кожний експерт повинен висловити свою точку зору з приводу обговорюваних питань. Критика попередніх виступів не допускається, але вітають комбінації і розвиток ідей. Виступати можна декілька разів.

4. **Систематизація ідей.** Цей етап здійснює група аналізу, всі виступи (ідеї) класифікуються і групуються.

5. **Оцінка ідей** щодо їхньої практичної реалізації у процесі цього етапу, який здійснює експертна група, кожна із ідей послідовно піддається всебічному критичному аналізу.

6. **Систематизація всіх завдань.**

Під час проведення нарад за методом «мозкової атаки» доцільно дотримуватися таких правил:

- не переривати обговорення жодної з ідей, гіпотез, висловлених експертами;

- підхоплювати ідею, коли навіть її доцільність або реалізація здається сумнівною;

- надавати підтримку всім учасникам наради незалежно від їхнього службового становища, досвіду роботи, вченого звання.

Практика свідчить, що цей метод треба раціонально використовувати тоді, коли передбачається: одержати розгорнуте уявлення про те, в яких напрямках може піти розвиток об'єкта, що вивчається; отримати широкий набір можливих варіантів вирішення проблеми; виявити спектр факторів, котрі необхідно взяти до уваги під час формування кінцевого дослідження.

На базі методу «мозкової атаки» розроблені метод індуціювання психоінтелектуальної діяльності (ведучий з високим рівнем знань, інтуїції, ерудиції ставить питання іншому працівнику, який має достатній кругозір і глибокі спеціальні знання).

Існує також метод синтетичної генерації ідей (дуже важливо відвести учасників від традиційних уявлень і шукати оригінальні рішення). У практиці широкого використовуються методи генерації ідей на основі діаграми ідей, методи аналогії, асоціацій, емпатії, фантазії, інтуїції, інверсії, морфологічний метод тощо.

Для швидкого отримання позитивного вирішення проблеми важливо відхилити всі можливі перепони творчості як особистого, так і організаційного характеру.

До перешкод особистісного характеру можна віднести недостатню кваліфікацію та ерудицію, вузьку спеціалізацію, догматизм в уявленнях, побоювання критики, вузький практицизм, відсутність особистої зацікавленості.

До числа перешкод організаційного порядку можна віднести: дуже стислі терміни проведення дослідження, небажання керівників фірми ризикувати, задоволеність сміливих рішень з боку керівників фірми, відсутність умінь у керівників виявляти і захочувати творчі рішення і т. п.

Для пошуку дійсно творчих рішень необхідно розглядати множину альтернативних рішень, велику кількість придатних для даного випадку ідей.

Як же формується основна (центральна) гіпотеза та її наслідкові проблеми.

Наприклад, одна із основних гіпотез аналізу продуктивності праці основних робітників формулювалася так: *реалізація передових технологій у виробничий процес буде провідним фактором росту продуктивності праці, зафіксованим у об'єктивних і суб'єктивних показниках за певних загальних економіко-технічних і соціальних умов виробництва.*

Звідси **наслідки**:

— чим вищий рівень інновацій у технологічний процес, тим вищий рівень продуктивності праці, тому що більші творчі можливості роботи — вищі показники ставлення до праці, (об'єктивні показники).

— чим вищий рівень інновацій у виробництво, тим вищий рівень трудової мотивації персоналу, узгодження потреб, цілей підприємства і робітників з урахуванням зміни зовнішнього середовища, що сприяє росту продуктивності праці робітників, соціальної і політичної активності (суб'єктивні показники).

Перевірка підсумкових гіпотез можлива у випадку, коли всі терміни, на базі яких вони формулюються, підпали під емпіричну інтерпретацію.

Наприклад, у головній гіпотезі аналізу продуктивності праці є поняття: рівень механізації праці, рівень кваліфікації, рівень заробітної платні, рівень організації робочого місця, рівень морально-психологічного клімату. В емпіричній інтерпретації цих термінів ми повинні знайти відповідні показники, які констатують ці рівні.

2.10. ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АСПЕКТИ ВІРОГІДНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ

Економічне дослідження базується на системі економічної інформації, що служить основою для прийняття оптимальних управлінських рішень на різних рівнях.

Створення раціонального потоку інформації повинне спиратися на певні принципи. Такими є виявлення інформаційних потреб і способів найбільш ефективного їх задоволення; об'єктивність відображення процесів виробництва, обороту, розподілу і споживання, використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів; єдність інформації, що надходить з різних джерел (бухгалтерського, статистичного й оперативного обліку), а також планових даних; усунення дублювання в первинній інформації; оперативність інформації.

Об'єктивність відображення процесів виробництва, обороту, розподілу і споживання, використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів — основна вимога, яку повинні задовольняти системи інформації, обліку і звітності. Первинні документи, що складаються зацікавленими сторонами (переважно матеріально відповідальними особами), і зараз у масі своїй об'єктивно відбивають суть тієї чи іншої господарської операції. Але, на жаль, мають місце і подробиці, приписки, помилки. Перекладання первинної реєстрації операцій на машини (телефони, телетайпи, телебачення та інші контрольно-вимірювальні і передавальні пристрої) не лише істотно скорочує трудомісткість робіт, але й підвищує об'єктивність даних.

Єдність інформації — основний принцип, який нерідко порушується. Первинна документація в різних організаціях однієї і тієї ж галузі не уніфікована, тим більше немає такої уніфікації на підприємствах різних галузей. Наукова система первинної економічної інформації ґрунтується на єдиних принципах, вільних від відомчої обмеженості і відокремлення різних видів обліку — бухгалтерського, статистичного й оперативного.

Методологічні принципи, що лежать в основі кількісних порівнянь, були висунуті К. Марксом, який вказував, що «різні речі стають кількісно порівнюваними тільки після того, коли вони зведені до одного і того ж єдності, тільки як відтворення однієї і тієї ж єдності вони стають однойменними, співвимірними величинами» [20].

Оперативність інформації — одна з найважливіших умов організації правильного обліку, аналізу і контролю у всіх галузях

народного господарства. Однак діюча зараз система бухгалтерського і статистичного обліку цій вимозі повною мірою поки що не відповідає. Звітність, що надходить у середні і вищі ланки, як правило, не має значення для оперативного керівництва. У кращому разі вона використовується як вихідний матеріал для складання прогнозів на майбутнє.

Взаємозв'язок економічного аналізу й інформації виявляється в тому, що в процесі аналізу здійснюється контроль за самою інформацією, а це, у свою чергу, є вихідною базою для проведення аналізу. Перевірка вихідних даних завжди вважалася одним з важливих етапів організації аналітичної роботи. У зв'язку з перебудовою інформаційної служби контрольна функція аналізу значно посилюється.

Дослідження корисності економічної інформації, раціональності інформаційного потоку в умовах його систематичного наростання — справа складна: постійно уточнюються взаємозв'язки економічних явищ і процесів; іноді змінюються традиційні уявлення про зв'язки між показниками; здійснюється їх критична переоцінка. У цих умовах не завжди можливе використання раніше існуючої системи показників для виявлення тенденцій і закономірностей у формуванні інформаційного потоку на майбутнє, для цілей інформаційного прогнозування, тим більше, що в даному разі йдеться про інформацію, яка характеризує майбутні події, що мають імовірний характер. До того ж постійно слід мати на увазі критерій інформаційної корисності.

Систему економічної інформації сучасного підприємства можна охарактеризувати таким чином: економічна інформація вкрай неоднорідна; схема взаємозв'язків окремих її видів має певну складність. Так, поряд із систематичним зростанням обсягу інформації відчувається нестача її для прийняття управлінських рішень.

У той же час зростання потоку інформації призводить до надмірності даних. Потреби наукової організації управління вимагають вивчення інформаційного потоку в напрямку, що сприяє стримуванню збільшення його обсягів і ліквідації інформаційної нестачі за рахунок усунення зайвих даних.

Дослідження, виступаючи основним споживачем інформаційних даних, які використовуються у процесі ретроспективного, поточного і перспективного аналізу, скоріше, ніж будь-яка інша спеціальна наука, виявить переваги і недоліки діючої системи соціально-економічної інформації.

Дослідження ґрунтується на системі показників, на комплексному використанні даних ряду джерел економічної інформації. Джерела дослідження підрозділяються на облікові і позаоблікові.

До облікових джерел аналізу належать: а) бухгалтерський облік і звітність; б) статистичний облік і звітність; в) оперативний облік і звітність; д) вибіркові облікові дані.

У бухгалтерському обліку і звітності найбільш повно відображаються й узагальнюються господарські засоби і соціально-економічні операції з метою контролю за виконанням установлених планів і за збереженням власності..

Своєчасний і повний аналіз бухгалтерської звітності дозволяє вжити необхідних заходів до поліпшення виконання квартальних і річних планів. До того ж при оцінці виконання планів використовуються й дані статистики.

Вибіркові облікові дані можуть поглибити і деталізувати показники звітності. За останні роки звітність, як відомо, значно скорочена; її розширення не завжди виправдане. У цих умовах набувають поширення епізодичні вибірки, спостереження, поглиблені перевірки. Вибіркові дані слід розглядати як джерело облікового характеру, оскільки вони черпаються з поточного бухгалтерського обліку і первинної документації.

Позаобліковими джерелами є: а) матеріали ревізії, фінансового контролю; б) матеріали лабораторного і лікарсько-санітарного контролю; в) матеріали постійно діючих виробничих нарад; г) матеріали преси; д) пояснювальні і доповідні записки; е) матеріали, які одержують у результаті особистих контактів з виконавцями.

Економічне дослідження не можливе без залучення відповідних нормативних даних. У процесі аналізу використовується досить великий нормативний матеріал, що міститься в інструкціях, виробничих паспортах, цінниках, прейскурантах, довідниках тощо.

Доброякісність дослідження і вірогідність аналітичних висновків будуть залежати, насамперед, від якості звітних матеріалів. Помилки, неузгодженості та всі інші недоліки, що є часом у звітності, можуть відбитися на аналітичних розрахунках, спотворити результати аналізу. Тому попередньою умовою дослідження є ретельна перевірка всіх залучених до аналізу матеріалів.

Перевірка звітних матеріалів проводиться з метою встановлення:

1) правильності оформлення звітів, правильності підрахунків і обчислень;

2) повноти, якості і термінів проведення інвентаризації, відображення її результатів в обліку і заходах, вжитих по виявлених недоліках;

3) відповідності показників звітності по платежах у бюджет і фінансуванню з бюджету даним фінансових органів;

4) обґрунтованості і законності списань на рахунок «Прибутки та збитки», змін статутного капіталу, списання втрат по операціях минулих років, по незатребуваній дебіторській заборгованості, по нестачах, списання втрат від стихійного лиха, від ліквідації основних засобів та ін.;

5) правильності оцінки статей балансу відповідно до діючого положення.

Особливу увагу при перевірці звітних матеріалів слід звертати на повноту звіту і його відповідність установленим формам, взаємне ув'язування показників, на порівнянність звітних показників.

Вірогідність інформації, в першу чергу, залежить від джерела, з якого отримано документ: форми, таблиці, графіки тощо.

Треба мати на увазі, що надійність даних самого документа не можна ототожнювати з надійністю поданих даних.

Різні джерела інформації (показників, розрахунків) мають, свого роду, певний ступінь вірогідності наданих даних. У всіх випадках дані, отримані від конкретного виконавця, конкретної ділянки виробничого циклу будуть надійнішими у порівнянні з тими, які отримані неофіційними каналами, не від безпосередніх виконавців і які складені на основі інших документів. Тому при використанні вторинних документів важливо впевнитися у надійності першоджерел. Це можна робити вибірково, щоб оцінити загальну хибність вторинних даних.

Документи цільової спрямованості, заплановані аналітиком, будуть надійними у тому випадку, коли передбачені звичайні операції контролю:

- джерело інформації повинно бути незалежним;
- повторно звертатися до того ж самого джерела даних;
- домінуючою повинна бути актуальна інформація.

Думки, оцінки, погляди потенційно мають менший рівень вірогідності і надійності, аніж інформація про конкретну соціально-економічну ситуацію, підтверджену конкретними кількісними показниками. Саме конкретна ситуація є ключем до розкодування змісту поглядів, думок, що констатують економічний або соціальний стан.

Доцільно пильно аналізувати, які наміри мав укладач документа, що допоможе виявити навмисні або ненавмисні помилки.

Наприклад, автор звіту про роботу цеху, як правило, буде намагатися подати всі дані якомога позитивніше. Але при ознайомленні з даними звіту аудитора або з висновками ревізора КРУ картина може бути зовсім іншою, тому що цільова установка саме таких документів спрямована якраз на виявлення негативних дій фінансово-господарської діяльності цеху.

Надзвичайно важливо знати загальні обставини, за яких формувалася звітність: чи дозволяли бути об'єктивними, незалежними, а чи диктували зміщення інформації в якусь сторону. Особливу обережність треба проявляти під час обробки інформації, яка містить комерційну, конфіденційну таємницю.

Перевірка на достовірність документа, аналіз мотивів його складення, цільової установки автора, ситуації, в якій формувалися дані, — це ще не всі фактори, від яких залежить вірогідність інформації.

Аналіз документів, на відміну від ознайомлення з ними або просто читання для виявлення чогось для себе, — це якраз метод дослідження, за якого ретельно вивчається сутність матеріалів для аналізу, їх вірогідність і обґрунтованість, що дозволить висувати відповідні гіпотези.

Світова економічна співдружність знаходиться в активному теоретичному пошуку, тому що жодна класична теорія минулого століття не є універсальною в поясненнях проблем розвитку трансформаційної економіки.

Суперечливі результати політики періоду стабільного економічного росту змушують аналізувати його складові та оцінювати перспективи змін, які б забезпечували сталий економічний розвиток України.

Практика переконує, що напрям переходу до соціально-орієнтованої економіки в Україні з 1990-х рр. не підтвердив поки що суттєвих позитивних змін у контексті забезпечення економічного росту. За декларацією щодо зміни курсу економічної діяльності по використанню власних ресурсів, які всі ці роки реформ залишалися старими, можна констатувати, що механізм і цілеспрямованість їх використання не стимулюють економічних перетворень, не зацікавлюють до перетворень. Тоді конструкція економіки в таких умовах нестійка.

Розширення можливостей застосування методів економіко-математичного моделювання в практиці управління народним господарством базується на аналізі основних проблем і закономірностей сучасного господарювання. Особливе значення має дослідження передумов щодо процедур узгодження господарських

інтересів. «Економічні відносини кожного даного суспільства проявляються, перш за все, як інтереси» [21, с. 271]. Поверхнєве дослідження відносин господарських інтересів не приведе до успішного впровадження формалізованих схем.

Визнано, що незбалансованість економіки України на сучасному етапі розвитку суттєво впливає на характер господарських зв'язків, темпи економічного розвитку та основні пропорції суспільного виробництва. Очевидно, що для виміру рівня дисбалансу, диспропорції конче необхідно мати відповідний інструментарій. Як, наприклад, моделі нерівноваги Дж. Бенассі, економічні моделі нерівноваги Барро-Гроссмана та ін.

Проблема емпіричного і теоретичного фундаменту будь-якої концепції, моделі чи системи моделей, які дозволяють зрозуміти, чому тільки ці поняття, параметри і співвідношення є результатом найбільш ефективних вирішень проблемних ситуацій. Це є джерелом успішного розв'язання завдань удосконалення господарського механізму на базі розробок і втілення економіко-математичних методів, моделей.

Можливості удосконалення господарського механізму значною мірою залежать від орієнтації системи господарювання на ефективний режим функціонування. Саме це залежить від відповідності реальним умовам розвитку суспільства принципів і процедур системних соціально-економічних вимірників, способів розв'язання проблем як раціоналізації організаційно-економічних структур, так і в цілому процедур покращання життєдіяльності організації.

Сучасні ринкові відносини в Україні послабили провідне значення математичних методів оцінки повної й несуперечливої характеристики незбалансованості виробництва, якості управлінських рішень. Принципова трудність розробки і втілення таких об'єктивних характеристик полягає в тому, що сучасні економічні оцінки базуються на порівнянні переважно результатів виробничої діяльності та кількісних показників. Такий підхід не забезпечує ні зіставленості, ні сумірності заходів, рішень як на різних рівнях управління, так і в різних галузях суспільного виробництва.

Відомо, що проблема забезпеченості сумірності та зіставленості сфери послуг і гілок влади в Україні є суперечливою як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Необхідність і адекватність економічних оцінок не викликає сумнівів. Але треба мати на вході і на виході економічної системи виражені у вартісній формі чинники. Це і визначає необхідність вираження в такій же формі всіх взаємовідносин об'єктів,

що господарюють, і функціонування інформаційної системи управління.

Виробничі відносини обумовлюють різні стратегії розпоряджувальних функцій, якісне розмаїття в різних сферах розпоряджень. Оскільки в концепції господарської діяльності стратегії розпоряджень співіснують і реалізуються сумісно, то об'єкт розпорядження може бути один і той же, але результати розпоряджувальної діяльності можуть вплинути на господарський елемент і на всю господарську систему невизначено однозначно. Відповідно не визначено однозначно буде і відтворення цих процесів в економічних ситуаціях.

Структура економічних оцінок, що орієнтують діяльність розпорядників, є визначеною організаційною структурою за відсутності достатньо чітких і обґрунтованих критеріїв щодо визначення елементів та формування самих же оргструктур. У даному випадку невизначеність вартісних показників має принциповий характер. Так, ув'язка загальних і конкретних форм руху економічного процесу пов'язана з тим, що перш ніж приймати рішення технічного, технологічного, інвестиційного, інноваційного спрямування, необхідно попередньо розв'язати проблеми економічної і організаційної політики. Тільки попередній системний аналіз і розв'язання всього комплексу організаційно-економічних проблем і умов створює можливість для оцінки і врахування наслідків рішень, які планується реалізувати. Отже, необхідна розробка системи організаційно-економічних оцінок, тобто вигідності; розробка вимірників щодо визначення ефективності регулювання господарюванням, розподілу відповідальності за результати, сумірність і зіставленість різних елементів господарської системи.

Ця необхідність пов'язана з низьким рівнем вирішальної спроможності чинних кількісних оцінок результатів господарювання, з притаманною більшості економічних параметрів кількісною невизначеністю. Цей факт також обумовлює необхідність подальшої розробки системи соціально-економічних «мер и весов», що дозволяли б приводити різні соціальні та економічні процеси до «загального знаменника». Треба мати на увазі, що завдання визначення закономірностей соціально-економічної динаміки, проблеми інформаційної нормативної бази потребують, у свою чергу, розробки адекватних засобів кількісної формалізації та моделювання. Саме ця проблема розробки організаційно-економічних вимірників є необхідною умовою подолання труднощів, пов'язаних із реалізацією методів економіко-математичного моделювання у виробничу практику.

Відомо, що будь-яка соціально-економічна система базується на перетворенні ресурсів суспільства та відповідних знань на користь задоволення суспільних потреб, запитів.

Ефективність реалізації такої функції безпосередньо пов'язана з необхідністю розв'язання конкретних теоретичних, методологічних та практичних завдань, які доцільно опрацьовувати в таких основних аспектах:

а) *філософсько-методологічному* — вирішення проблеми теорії і практики економічних досліджень, вибір принципової концепції розвитку суспільства, а відтак, господарювання;

б) *теоретичному* — розробка теоретичної схеми функціонування і розвитку економіки з метою узгодження між собою кінцевої мети розвитку господарства і суспільства, з'ясування стосовно ефективного використання ресурсів відповідно до реалізації цілей;

в) *практичному* — розробка і оцінка конкретного господарського механізму, використання ефективних засобів для досягнення поставлених цілей з тією організаційно-економічною політикою, конкретними процедурами, правилами, іншими інфляційними, структурними інструментами реалізації теоретичних схем і моделей у практику господарювання.

Саме через взаємозв'язки, притаманні нашій високоспеціалізованій економіці, за помилкові рішення часто доводиться платити не тільки тим, хто приймав рішення, а й ще великій кількості людей. Основним засобом запобігання помилковим рішенням є отримання якомога ширшої інформації, щоб починати діяти. І однією з помилок, якої треба уникати, є помилкове уявлення, що інформація — це безкоштовне благо. Точна і своєчасна інформація ще не гарантує ефективного співробітництва, але суттєво полегшує його досягнення. Надання «повної інформації» — це ілюзія, тому що ніхто і ніщо не може повною мірою захистити нас від дезінформації.

2.10.1. ПОНЯТТЯ ПРО НАУКОВУ ІНФОРМАЦІЮ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОВЕДЕННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сучасному етапі розвитку соціально орієнтованої економіки, коли темпи накопичення і передачі інформації зростають, виникло протиріччя між виробництвом інформації та можливостями її споживання, переробки і використання. Необхідні певні методики орієнтації наукових працівників на най-

більш ефективний пошук і використання відповідних інформаційних ресурсів.

Слово «інформація» в перекладі з латинської означає роз'яснення.

Роз'яснення — це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність даних, знань, детальну, систематизовану подачу відібраного матеріалу, але без будь-якого аналізу. Все це називається інформаційними ресурсами.

А сукупність дій, спрямована на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави, що полягає в її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні притаманні науково-інформаційній діяльності.

У науково-дослідних інститутах цією роботою займається відділ науково-технічної інформації. Він здійснює інформаційні роботи, як важливу складову науково-дослідного процесу у відповідності до тематичного плану інституту; забезпечує науковців інформацією про досягнення вітчизняної та закордонної науки; здійснює аналіз і узагальнення інформаційних матеріалів; готує інформаційні огляди (анотації видань); здійснює довідково-інформаційне і бібліотечне обслуговування науковців інституту; координує роботу інформаторів підрозділів інституту, організує обмін передовим досвідом; здійснює контроль за використанням матеріалів науково-технічної інформації.

Основні ознаки наукової інформації:

— вона формується в процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтям якої є практика, і подається у відповідній формі;

— це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки, виробництва, отримані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, виробничої, соціальної та громадської діяльності.

Основні джерела науково-технічної інформації можна згрупувати у такий спосіб: наукові монографії, навчально-методична література (підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації), збірники наукових праць з різних галузей, періодичні видання (журнали, бюлетені), депоновані видання, патентно-ліцензійні видання, нормативно-технічні документи (стандарти), надруковані звіти наукових досліджень, дисертації.

Законом України «Про інформацію» визначено **основні принципи** інформаційних відносин:



Право на інформацію мають усі громадяни України, юридичні і фізичні особи. Для прискорення відбору потрібної інформації і підвищення ефективності праці в Україні створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ). Вона включає галузеві інформаційні центри — Республіканський інститут, інформаційні центри, відділи НТІ у структурі НДІ, конструкторських бюро на підприємствах.

У процесі наукових досліджень зустрічається таке поняття, як *галузі інформації*. Сукупності документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності притаманне таке поняття, як галузь інформації. Так, наприклад:



Інформація для дослідника є предметом і результатом його праці. Осмислюючи та опрацьовуючи потрібну інформацію, дослідник видає специфічний продукт — якісно нову інформацію.

При цьому підраховано, що близько 50 % свого часу дослідник витрачає на пошук інформації. Тому досить відповідальним етапом наукового дослідження є вміння оперативно знаходити і опрацювати потрібну інформацію з теми дослідження.

Треба пам'ятати, що без інформації не може бути проведене те чи інше наукове дослідження. Але інформація досить швидко старіє, і потрібне постійне поновлення матеріалів. За даними зарубіжних джерел інтенсивність старіння інформації становить понад 10 % на день для газет, 10 % на місяць для журналів, 10 % на рік для книг і монографій.

2.10.2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ

Дослідження завжди розпочинається з аналізу інформаційних матеріалів за вибраною темою. Інформацію поділяють на:

- *оглядову (вторинну)* — *огляд наукових матеріалів;*
- *релеративну, що міститься в описах прототипів наукових завдань;*
- *реферативну (вторинну), що міститься в анотаціях, ре-зюме, рефератах;*
- *сигнальну (вторинну)* — *інформацію попереднього повід-омлення;*
- *довідкову (вторинну)* — *систематизовані короткі відомо-сті в будь-якій галузі знань.*

У процесі підготовки та виконання наукового дослідження можна виділити п'ять головних етапів.

При опрацюванні інформації можна поділити на дві групи.

1) **первинна інформація** — вихідна інформація, яка є резуль-татом безпосередніх соціологічних експериментальних дослі-джень, вивчення практичного досвіду (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка).

2) **вторинна інформація** — результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження (це опубліковані докуме-нти, огляд інформації з теми, журнали, каталоги, словники тощо).

Ця інформація служить теоретичним та експериментальним підґрунтям, основою проведення наукового дослідження, є дока-зом наукової обґрунтованості роботи, її вірогідності та новизни.

Достовірність результатів і висновків обґрунтовується експери-ментом, логічним доказом, аналізом літературних та архівних дже-рел, перевірених на практиці. Є три групи методів доказу достовір-ності: аналітичні, експериментальні, підтвердження практики.

I	накопичення наукової інформації	бібліографічний пошук наукової інформації, вивчення документів, основних джерел теми, складання огляду літератури, вибір аспектів дослідження
II	формулювання теми, мети і завдання дослідження	визначення проблем, обґрунтування об'єкта і предмета, мети, головних завдань, гіпотези дослідження тощо
III	теоретичне дослідження	обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, методів, розробка концепції, параметрів, формулювання висновків дослідження
IV	проведення експерименту	розробка програми, методики, одержання і аналіз даних, формулювання висновків і результатів дослідження
V	оформлення результатів	підготовка звіту дослідження, висновків, рекомендацій, уточнення наукової новизни та практичної значимості

До найважливіших методів наукового пізнання належать аналітичні методи. Їх сутність — доказ результату через логічні, математичні перетворення, аналіз статистичних даних, опублікованих і неопублікованих документів (облікових, планових, аналітичних, анкетних).

У процесі експерименту проводяться відповідні наукові дослідження, що дає змогу порівняти теоретичні та експериментальні результати, при зіставленні яких необхідний збіг теоретичних положень з явищами, що спостерігаються в практичних ситуаціях.

Знання опублікованої інформації дає змогу глибше осмислити науковий і практичний матеріал інших вчених, дослідників, виявити рівень дослідженості конкретної теми, підготувати огляд літератури з теми. Потрібну наукову інформацію дослідник отримує в бібліотеках та органах науково-технічної інформації.

Для опрацювання джерел з вибраної теми використовують інформаційно-пошуковий апарат бібліотеки.

У бібліотеках застосовується інформаційно-пошукова мова (ШМ) бібліотечно-бібліографічного типу: *універсальна десятикова класифікація (УДК)* і *бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)*.

УДК систематизує всі людські знання у 10 розділах, де кожний розділ має десять підрозділів і т. ін. При цьому кожне нове поняття отримує свій числовий індекс.

Кодове позначення індексу знань	Найменування індексу знань	Кодове позначення індексу знань	Найменування індексу знань
<i>0</i>	Загальний	<i>5</i>	Математика, природничі науки
<i>1</i>	Філософія, психологія	<i>6</i>	Прикладні знання
<i>2</i>	Релігія	<i>7</i>	Мистецтво, прикладне мистецтво
<i>3</i>	Суспільні науки	<i>8</i>	Художня література, літературознавство
<i>4</i>	Філософія, мовознавство	<i>9</i>	Географія, історія

Кодовим позначенням індексуються всі наукові знання, явища, поняття. І кожне нове знання при його виникненні знаходить своє місце. Залежно від потреб поділу інформаційно-пошукової мови до основних індексів додаються інші знаки, чим підвищується спеціалізація УДК. Для зручності сприйняття кожні три знаки відокремлюються крапкою (наприклад: 533.76).

Багато років УДК застосовувалась як найбільш досконала класифікація знань. Але згодом виникнення нових понять у науковій і практичній діяльності людей зумовили впровадження *бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК)*, яка має іншу систему класифікації й індексації людських знань. Основна частина її буквено-цифрових індексів побудована за десятковим принципом.

Основні поділи ББК розподілені у 21 відділах, кожний з яких має свій індекс із великих букв українського алфавіту, наприклад:

<i>Індекси знань</i>	<i>Найменування індексів знань</i>
А	Загальний
Б	Природничі науки
В	Фізико-математичні науки
Г	Хімічні науки
Д і т. д.	Науки про землю і т. д.
Всього: 21	

Основою інформаційно-пошукового апарата бібліотек є *каталоги*. Це розташовані в порядку алфавіту картки з описом видань.

В алфавітному каталозі — за прізвищами авторів та назвами публікацій незалежно від їх змісту; в предметному — картки з описом літературних джерел, згруповані за предметними рубриками, теж в алфавітному порядку; основні каталоги формуються за принципом алфавіту або за принципом систематизації знань.

Крім основних каталогів, створюються допоміжні: каталог періодики, картотеки статей і рецензій. Основними каталогами є систематичний і алфавітний.

Щоб користуватися каталогами, потрібно добре знати принцип їх побудови.

Провідне місце належить *алфавітним каталогам*. За ними можна встановити, які твори того чи іншого автора є в бібліотеці. Картки каталога розставлені за першим словом бібліографічного опису книги: прізвища автора або назви книги, яка не має автора. Якщо перші слова збігаються, картки розставляються за другим словом. Картки авторів з однаковим прізвищем — за алфавітом їх ініціалів тощо.

У *систематичних каталогах* картки згруповані в логічному порядку за галузями знань. Послідовність розміщення карток відповідає визначеній бібліографічній класифікації — УДК чи ББК.

Довідковий апарат систематичного каталога включає посилання, відправлення, довідкові картки та алфавітно-предметний покажчик.

Ключем до каталогів бібліотеки є *бібліографічні покажчики*. Вони можуть бути різними за своїм завданням, змістом і формою.

Основна маса видань названих установ поділяється на три види:

- бібліографічні;
- реферативні;
- оглядові.

Бібліографічні видання показують, що видано з питання, яке цікавить дослідника; часто це *сигнальні покажчики* без анотацій і рефератів.

Реферативні видання містять публікації рефератів з коротким викладом змісту первинного документа, фактичними даними і висновками (експрес — інформаційні, реферативні журнали, збірники тощо).

Для пошуку та аналізу літератури, що видана в минулі роки, має **ретроспективна бібліографія**. Це можуть бути: тематичні огляди, прайс-листи видавництва, пристаттеві списки літератури тощо.

Поряд з інформаційними виданнями органів НТІ для інформаційного пошуку слід використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази і банки даних, через Internet можна отримати різноманітну інформацію.

За останні роки широко розвивається державна система збору, обробки, зберігання, ефективного пошуку та передачі інформації з використанням сучасної обчислювальної техніки. Розробкою методології створення ефективних інформаційних систем займається наука *інформатика*, яка має ряд специфічних напрямів розвитку:

- **технічний** — створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем;
- **програмний** — забезпечення обчислювальних машин програмами для користувачів;
- **алгоритмічний** — розробка алгоритмів змісту баз і банків даних.

Сукупність уніфікованих інформацій та послуг, поданих в стандартизованому вигляді називається *інформаційним продуктом*.

Досить популярним за останні роки стало використання інформаційної WEB-сторінки комп'ютерів. Але і вона має певні недоліки:

1. Не вся інформація розміщена на сторінках *WEB*, а та, що є, дуже коротка за обсягом; зміст, який міститься в цифровій формі, дуже обмежений порівняно з друкowanими матеріалами.

2. *WEB* — не завжди відповідає стандартам достовірності. Більшість матеріалів публікована без рецензій, без перевірки, гарантій (наприклад, з медицини — це думки і бачення окремих авторів).

3. *WEB* — не має каталогізації (описання змісту, форми), є лише мінімальна структура інформаційних матеріалів.

4. Не забезпечується ефективний пошук інформації фундаментальних наукових знань, і вона більше підходить для обміну свіжою інформацією і спілкування.

Функціонування автоматизованих систем обробки інформації (АСОІ) ґрунтується на машинному перетворенні інформації з відповідної проблеми. АСОІ використовується у науково-дослідному процесі у зв'язку із зростанням обсягів інформації до таких меж, коли досліджувати будь-яку проблему без ЕОМ неможливо. Структура інформаційної системи включає в себе банк даних: файл, секцію файла, набір файлів, згрупованих у банку даних.

Банк даних є сукупністю наборів файлів, згрупованих у масивах даних. Міжнародна організація зі стандартизації (ІСО) розробила коди для кожної країни.

Щодо України традиційно вживають такі блоки буквеної та цифрової ідентифікації:

— двобуквений алфавітний код України — UA — рекомендований Міжнародною організацією зі стандартизації (ІСО) для міжнародних обмінів, який дає змогу утворювати візуальну асоціацію із загальноприйнятою назвою України без будь-якого посилення на її географічне положення або статус;

— трибуквений порядковий код — 804 — присвоєний статистичним бюро Організації об'єднаних націй і використовується для статистичних розрахунків.

Ці блоки ідентифікації України зафіксовані для використання Міжнародною організацією зі стандартизації у стандарті ІСО 3166-88 «Коды для представления названий стран».

ООН у своїй роботі також користується цими трьома блоками ідентифікації України.

2.10.3. ТЕХНІКА РОБОТИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ

Наукові дослідження базуються на досягненнях науки, тому не випадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе посилання на попередні дослідження.

Вивчення літератури з вибраної теми слід починати із загальних робіт. Це допоможе сформулювати уявлення щодо основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань спеціальної літератури. На цьому етапі слід охопити якомога більше джерел.

Однак продуктивнішою є методика, за якою вивчення починається саме з тих, що мають безпосереднє відношення до теми наукового дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації гальмує вирішення конкретної наукової проблеми.

На початку роботи доцільно попередньо ознайомитися з відібраними джерелами. Методика читання наукової літератури дещо інша ніж художньої. Є «швидке» і «повільне» читання: побіжний огляд змісту книги або ретельне опрацювання.

Побіжний перегляд змісту дає можливість ознайомитися з книгою в загальних рисах, коли досліднику стає зрозуміло, що в цій книзі міститься потрібна інформація і її потрібно ретельно опрацювати, аби отримати лише загальну уяву. Тобто побіжний перегляд — це, по суті, «пошукове читання».

Текст має бути не лише прочитаним, а й опрацьованим з олівцем в руках, з певними нотатками. Якщо є власний примірник, або ксерокопія журналу, книги, можна робити позначки на полях.

Прискорити цілеспрямований відбір і вивчення літератури допоможе чітка орієнтація дослідника на тему проблеми та основні її питання (розділи і підрозділи).

Звичайно ж, читання — це стимуляція ідей. Уважне ознайомлення з будь-яким текстом повинне викликати певні думки, гіпотези, які відповідають особистому підходу до проблеми.

Етапи вивчення наукових джерел інформації можна поділити на:

1. *Загальне ознайомлення з вирішенням наукової проблеми.*
2. *Побіжний перегляд відібраної літератури і систематизація її відповідно до змісту роботи і черговості вивчення, опрацювання.*
3. *Читання за послідовністю розміщення матеріалу.*
4. *Вибіркове читання окремих частин.*
5. *Витискування потрібного матеріалу для формування тексту науково-дослідної роботи.*
6. *Критичне оцінювання записаного, редагування і чистовий запис як фрагмента тексту наукової роботи (статті, монографії, курсової (дипломної) роботи, дисертації тощо).*

Можлива дещо інша методика опрацювання літературних джерел. Аркуш паперу ділять пополам вертикальною рисою. З лівої сторони записують зміст прочитаного, а з правої — свої зауваження з виділенням особливо значущих визначень, формулювань.

Головне — зафіксувати уявлення про дане джерело інформації і, по можливості, передбачити майбутню потребу в даних, які містяться в книзі, і в межах розумного взяти із неї все, що може знадобитися в подальшій роботі.

Як правило, застосовують три групи знаків:

— *знаки схвалення* окремих висловів в текст (підкреслення, знаки оклику);

— *знаки нерозуміння, заперечення* — хвилясте підкреслення, запитальні знаки, слова: для чого? як? звідки це? або посилання на іншу сторінку тексту;

— *знаки доповнення* — для фіксування додаткової інформації, пропозицій читача (пунктирна лінія, записи типу: «див. також»).

Як правило, виписують лише найбільш суттєве для даної книги чи статті і те, що викликає певну професійну цікавість та особистий інтерес. Щоб уникнути повторень, записи треба проводити після ознайомлювального «швидкого» читання.

При швидкому читанні книги можна робити паперові заставки в тих місцях, які здаються, на перший погляд, особливо цікавими.

Записи по ходу читання повинні бути зручними для використання і кваліфікованими. Видатний учений І. Павлов рекомендував, що треба навчитися робити чорнову роботу в науці. Вивчати, зіставляти, накопичувати факти. Яким би досконалим не було крило птаха, — говорив автор, — воно ніколи не змогло б підняти птаха вгору без опору на повітря. Таким чином, факти — це повітря вченого. Без них не можна злетіти. Без них ваші «теорії» — пусті потуги, — наголошує вчений.

У роботі з джерелами накопичення фактів з метою економії часу доцільно використовувати скорочення, умовні значки, символи, різні кольори.

Великі переваги має картотечна форма запису, коли кожен запис робиться на окремій картці з міцного паперу або картону. Картки легко можна систематизувати в будь-якому порядку, робити вставки в тексті рукопису.

Практичною рекомендацією є ведення записів лише на одній стороні аркуша.

У процесі опрацювання джерел слід відбирати лише наукові факти, тобто елементи, які лежать в основі наукового пізнання, відображають об'єктивні властивості процесів та явищ: новизну, точність та об'єктивність і достовірність.

Особливою формою фактичного матеріалу є цитати, тобто дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписуються в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки.

Цитати використовуються і для підтвердження окремих суджень, які висловлює дослідник. При цитуванні джерел слід дотримуватися правил:

— *текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання;*

- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручення думок автора;
- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі думки слід бути гранично точним у викладенні думок автора);
- цитати мають органічно «вписуватись» в контекст наукової роботи.

Опрацювання джерел дає змогу визначити новий напрям наукового дослідження, його значення для розвитку науки і практики, актуальність теми.

Робота над літературними джерелами дає можливість виявити професійну компетентність дослідника, його особистий внесок в розробку теми порівняно з уже відомими дослідженнями.

Вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції, що може стати самоїстинною публікацією автора.

У кінці кожної роботи після висновків подається список використаних джерел.

3.1. ЛОГІКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес пізнання включає накопичення фактів. Без систематизації та узагальнення, без логічного осмислювання фактів не може існувати ніяка наука.

Факти стають складовою частиною наукових знань, якщо вони виступають у систематизованому узагальненому вигляді.

Будь-яке наукове вивчення, від творчого задуму до закінченої наукової праці, здійснюється індивідуально. При цьому закономірним є дотримання таких рекомендацій:

— нічого не сприймати за істину, що не є достовірним і аксіоматичним;

— складні питання розділяти на стільки частин, скільки потрібно для вирішення проблеми; починати дослідження з найпростіших і найзручніших для пізнання речей до складних і важких;

— зупинятися на всіх подробицях, на все звертати увагу, щоб бути впевненим, що нічого не випущено;

У науці недостатньо встановити новий науковий факт. Досить важливо дати йому пояснення з позицій науки.

Наукова робота — це, перш за все, чітко спланована діяльність. При цьому кожний вчений має право на свою точку зору, повинен мати свою думку, з якою, безумовно, слід рахуватись.

Формою здійснення розвитку науки є *наукове дослідження* — цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практики рішень. Воно характеризується об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю і точністю.

Метою наукового дослідження є всебічне, об'єктивне і ґрунтовне вивчення явищ, процесів, їх характеристик, зв'язків на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також отримання корисних для діяльності людини результатів, упровадження їх у виробництво для підвищення його ефективності. Не можна не враховувати побічних фактів, які на перший погляд здаються малозначними.

Науково вивчати — це не тільки дивитись, але й бачити, помічати окремі частковості, велике в малому, не відхиляючись від головної теми дослідження.

Результати наукових досліджень тим кращі, чим вищий науковий рівень висновків, узагальнень, чим вища їх достовірність та ефективність.

За цільовим призначенням до потреб практики наукові дослідження прийнято поділяти на:

- фундаментальні (теоретичні);
- прикладні.

Фундаментальні (теоретичні) наукові дослідження означають: *основні, головні*. Наукова теоретична та експериментальна діяльність спрямована на пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи, суспільства, людини. Академік АН СРСР А.В. Гапонов-Грехов (1926 р.) вважав, що розвиток природознавства та сучасної техніки значною мірою залежить від прогресу в галузях фундаментальних наук — математики і теоретичної фізики. Об'єднання наукових зусиль цих галузей знань не раз приводило до формування глибоких концепцій, важливість яких далеко виходить за межі чисто теоретичних інтересів.

Прикладні наукові дослідження — наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на використання результатів фундаментальних досліджень для різних практичних завдань, на основі яких розробляється нове обладнання, нові машини, способи організації виробництва, технологічні процеси та ін., з метою отримання безпосереднього економічного ефекту в конкретних галузях економіки.

Прикладні дослідження піддаються плануванню, а фундаментальні результати планувати складно. Крім того, прикладні розробки можуть бути впроваджені в промисловість і приносити економічний ефект. Фундаментальні результати безпосереднього

прибутку не несуть, а їх використання може тривати десятиліттями.

При проведенні наукових досліджень розрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» пізнання і дослідження.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і вибране для дослідження.

Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання, це визначення певного «ракурсу» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення вибраної проблеми характеристики об'єкта.

Під предметом дослідження розуміється те, що знаходиться в межах об'єкта і завжди збігається з темою дослідження. Один і той же об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів. Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у людській свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження.

Залежно від ступеня складності є *прості* і *складні* об'єкти дослідження, відмінність між ними визначається кількістю елементів та видом зв'язку між ними. Наприклад, *простим об'єктом* дослідження в педагогіці є рівень інформаційного забезпечення навчання, *складним* — ефективність процесу навчання.

У першому випадку досліджується забезпечення навчальною літературою, згідно з переліком дисциплін навчального плану, в другому — визначається вплив численних факторів на кінцевий результат навчання (якість викладання, технології навчання, рівень навченості та навчальності студентів тощо).

Правильний вибір об'єкта вивчення навколишнього матеріального світу відповідно до мети дослідження сприяє обґрунтованості результатів дослідження.

Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі і зосередженні уваги на найсуттєвіших з них. Критеріями відбору є *мета дослідження* та *кількісний рівень накопичених фактів* у цьому напрямі. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Виявлення суттєвих факторів простіше, якщо дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії. Якщо теорія не дає відповіді на поставлені запитання, то використовують гіпотези, наукові ідеї, сформовані в процесі попереднього вивчення об'єкта дослідження.

Отже, чим повніше враховано вплив середовища на об'єкт дослідження, тим точнішими будуть результати наукового дослідження. Середовище — це те, що впливає на об'єкт дослідження.

Відібравши об'єкт, визначивши предмет і фактори, які впливають на причинно-наслідкові результати стану об'єкта, визначають його параметри, тобто повноту вивчення відповідно до поставленої мети.

Наукове дослідження повинно розглядатись у неперервному розвитку, ґрунтуватися на зв'язку теорії з практикою.

Важливу роль у науковому дослідженні відіграють пізнавальні завдання емпіричного і теоретичного напрямку.

Емпіричні завдання вирішуються за допомогою спостереження, експерименту, вимірювання, описування.

Теоретичні завдання спрямовані на вивчення і виявлення причин, зв'язків, залежностей, які дозволяють встановити поведінку об'єкта, визначити і вивчити його структуру, характеристику на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання.

Тут переважає використання аксіоматичних методів, системних, структурно-функціонального аналізу, математичного моделювання.

У результаті отриманих знань формують закони, розробляють теорію, перевіряють факти тощо. Теоретичні пізнавальні завдання формують таким чином, щоб можна було їх перевірити емпірично.

У вирішенні емпіричних і особливо теоретичних завдань наукового дослідження важливе місце належить **Логічному** методу пізнання, який дозволяє на основі умовиводів пояснити явища і процеси, викликати різні пропозиції та ідеї, встановлювати шляхи їх вирішення. Він будується на отриманих фактах і результатах емпіричних досліджень.

Процес наукового дослідження достатньо тривалий і складний. Він починається з виникнення ідеї, а завершується доведенням правильності гіпотези і суджень. Головні етапи наукового дослідження відбиті схемою 3.1:

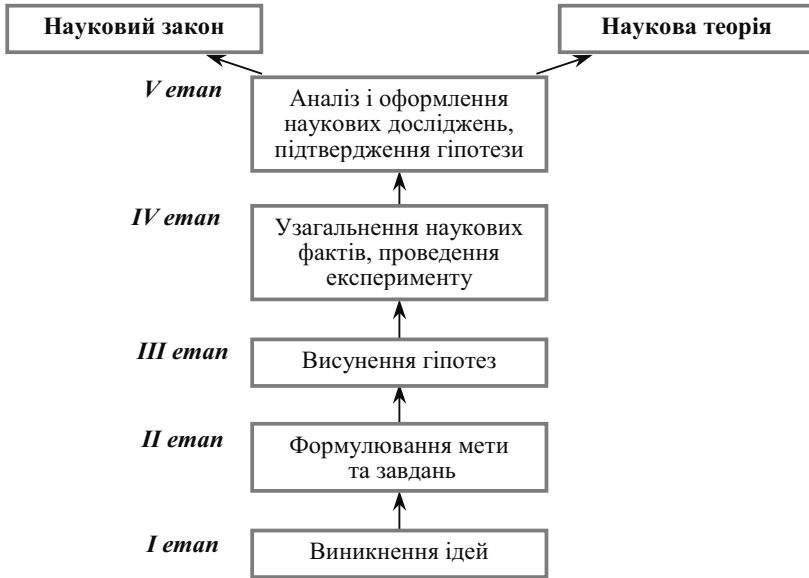


Схема 3.1. Головні етапи наукового дослідження

Але в науці недостатньо встановити будь-який науковий факт. Важливим є пояснення його з позиції науки, обґрунтування загально-пізнавального, теоретичного та практичного його значення. Наукове пізнання — дуже трудомісткий і складний процес, який потребує постійної високої напруги, праці з натхненням.

3.2. НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Науково-дослідницька діяльність студентів є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки і виховання спеціалістів з вищою освітою, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності найновіші досягнення науково-технічного прогресу.

На жаль, у вищих навчальних закладах майбутні спеціалісти майже не отримують необхідних знань про те, яким способом треба виконувати НДР, види робіт і операцій у процесі дослідження, які обчислювальні методи, математичні моделі тощо.

Студенти в процесі навчання вирішують в основному тривіальні завдання. Лише в деяких випадках їх навчають формулювати завдання, визначати оптимальні вирішення. У багатьох випадках пошук проводиться методом проб і помилок. Тоді творча робота стає ремеслом, заснованим на примітивних методах. Талановитий співак, художник ніколи не розкриє своїх дарувань, якщо не буде володіти «технікою» своєї справи.

Як відомо, економічні і соціальні реформи, які здійснюються в Україні, значною мірою змінюють характер праці спеціалістів у сфері обслуговування. Згідно з цим змінюються відповідно і вимоги до підготовки кадрів. Серед найголовніших — вимоги розвитку спеціаліста творчого, ініціативного, який має організаторські навички і вміння спрямовувати діяльність свого підрозділу на вдосконалення технологічного процесу шляхом запровадження у практику нових досягнень наукової і технічної думки. Неодмінною умовою виконання цієї вимоги є широке залучення студентів вищих навчальних закладів до науково-дослідної роботи, безпосереднє включення їх до сфери наукового життя університету.

Оскільки головним завданням вищих навчальних закладів є підготовка спеціалістів для народного господарства, то найважливішим (і характерним для вищої школи) питанням здійснення НДР було і залишається питання про її вплив на навчальний процес. У цьому полягає основна особливість організації науки у вищій школі.

Досвід свідчить, що розвиток наукових досліджень безпосередньо впливає на якість навчального процесу, оскільки вони змінюють не лише вимоги до рівня знань студентів, а й сам процес навчання і його структуру у вищій школі, підвищуючи ступінь підготовленості майбутніх спеціалістів, їхній творчий практичний кругозір.

Розвиток науки у вищій школі передбачає підвищення якості підготовки спеціалістів, здатних, у свою чергу, після закінчення навчання самостійно вирішувати серйозні наукові завдання, йти у рівень з передовими ідеями теорії і практики управління народним господарством в умовах ринкової економіки. Тому саме у навчальному закладі важливо прищепити студентам смак до наукових досліджень, привчити їх уже на цьому етапі мислити самостійно.

Втілення наукових розробок у навчальний процес не лише змінює зміст і значення навчальних дисциплін, а й підказує нові форми та методи проведення навчального процесу. Причому науково-дослідна діяльність є органічною частиною і обов'язковою умовою успішної роботи вищих навчальних закладів. Студенти не лише отримують найновішу наукову практичну інформацію від викладачів на лекційних і семінарських заняттях, лабораторних роботах і виробничих практиках (особливо старшокурсники), а й беруть участь у наукових дослідженнях. Отже, підвищення ефективності вузівських науково-дослідних робіт, залучення до їх виконання студентів підвищують і якість підготовки спеціалістів вищої кваліфікації. Специфіка роботи вищих навчальних закладів потребує не простого, а органічного поєднання навчально-виховної і науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів і студентів.

У вищих навчальних закладах часто отримують розвиток наукові дослідження на стику наук (наприклад, економіки і менеджменту, бухгалтерського обліку та економіки, маркетингу і менеджменту, туризму і готельного господарства). Це дає певну перевагу науковим дослідженням, оскільки при всій складності і різноманітності сучасного світу багатоплановість і комплексність відіграють все вагомішу роль. Як відомо, інститути, університети мають можливість створювати колективні форми різних підрозділів, такі як міжкафедральні і міжфакультетські об'єднання, формування спільних груп для виконання тієї чи іншої дослідної роботи тощо.

Цілеспрямоване виконання наукових досліджень у гуртках студентського наукового товариства, аспірантів та молодих учених у вищому навчальному закладі сприяє формуванню всебічно розвинутої особистості фахівця, науковця. Організовує наукову роботу студентів профілююча кафедра, яка є базовим методичним центром з наукової роботи зі студентами. Для керівництва науковими дослідженнями вона призначає наукового керівника (одного на 6—7 студентів).

Зміст і структура науково-дослідницької діяльності студентів забезпечує послідовність засобів і форм її проведення відповідно до логіки навчального процесу, зумовлює наступність від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших.

Поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи забезпечує вирішення таких *основних завдань*:

— *формування наукового світогляду, оволодіння методологією та методами наукового дослідження;*

- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;
- прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи;
- розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі;
- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;
- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у вузі резерву вчених, дослідників, викладачів.

Науково-дослідна робота студентів координується студентським науковим товариством (СНТ) — органом студентського самоврядування.

Це наукове товариство є творчим об'єднанням студентської молоді, яка сприяє її інтелектуальному та духовному розвитку, заохочує студентську молодь до систематичної науково-дослідної, експериментальної, конструкторської та винахідницької діяльності в різних галузях науки і техніки.

Свою діяльність СНТ здійснює на підставі Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 4 липня 2004 року № 1013/2005; законодавства України, рішень колегії та наказів Міністерства освіти і науки України, Положення про ведення Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук, наказів ректора, рішень вченої ради та розпоряджень проректора з наукової роботи вищого навчального закладу.

Головні завдання СНТ:

- стимулювання творчого самовдосконалення студентської молоді;
- виявлення, розвиток та підтримка обдарованих та талановитих студентів;
- сприяння наукової творчості студентів шляхом залучення їх до дослідницької діяльності;
- пропаганда та впровадження наукових досягнень студентської молоді;
- сприяння формуванню фахової майстерності;
- забезпечення державної підтримки студентів-науковців.

Первинними організаціями студентського наукового товариства є студентські наукові товариства факультетів, які працюють у

відповідних підрозділах за наявності належних умов, необхідної матеріально-технічної бази та педагогічних кадрів. Основою студентських наукових товариств є первинні осередки: науково-дослідницькі секції, сектори, гуртки, групи, бюро, наукові школи. Керівними органами студентських наукових товариств факультетів є рада, до якої входить голова, заступник, керівники секцій і гуртків. Координує діяльність наукового товариства заступник декана з наукової роботи.

Склад ради СНТ факультетів затверджується розпорядженням декана на підставі рішення вченої ради факультету. СНТ факультету працює згідно з планом роботи, затвердженим деканом факультету та головою СНТ вищого навчального закладу. Засідання ради СНТ на факультетах проводиться 1 раз на семестр.

Керівним органом СНТ є рада товариства у складі: голова, заступник, члени ради — голови СНТ факультетів, відповідальний секретар.

Рада студентського наукового товариства:

— визначає основні напрями науково-дослідної, експериментальної роботи студентської молоді як факт державного замовлення на формування наукового потенціалу України;

— об'єднує і координує діяльність структурних підрозділів вищого навчального закладу у роботі з молоддю;

— виходить з пропозиціями до організацій та установ, діяльність яких спрямована на державне піклування, підтримку науково обдарованої молоді;

— вживає заходи щодо заохочення наукової творчості студентів, а також наукових працівників, викладачів, виходить із клопотаннями про моральне та матеріальне стимулювання їх праці із студентами-науковцями;

— для підвищення ефективності керівництва науково-дослідною роботою студентів і молодих учених вищого навчального закладу може бути передбачено зменшення навчального навантаження керівникам СНТ і голови Ради молодих учених ВНЗ.

Членами наукового товариства можуть бути студенти 2—5 курсів, рекомендовані відповідними кафедрами. Із числа студентів 1-го курсу до складу наукового товариства зараховуються члени територіальних відділень Малої академії наук України, переможці III, IV етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад, інших конкурсів фахової майстерності.

Ротація складу наукового товариства студентів здійснюється щороку.

Студентське наукове товариство організовує свою діяльність у формі регулярної роботи наукових гуртків, наукових шкіл протягом року, а також у формі індивідуальної роботи студентів під керівництвом науковців.

Члени СНТ можуть брати участь у наукових питаннях, семінарах на кафедрах, факультетських, університетських, регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференціях, публікують свої доповіді та повідомлення у наукових збірках СНТ. Щороку, як правило, у першому семестрі, проводяться загальні збори СНТ ВНЗ, на яких підводяться підсумки діяльності та затверджується план роботи на наступний рік. У другому семестрі СНТ проводить студентську наукову конференцію.

Засідання ради СНТ доцільно проводити двічі на семестр.

Студентське наукове товариство ВНЗ взаємодіє з кафедрами, науково-дослідними інститутами, науковими лабораторіями, провідними вченими, заступниками деканів з наукової роботи, науково-видавничим відділом ВНЗ.

Діяльність наукового товариства здійснюється за рахунок коштів держбюджету, грантів, фондів, програм, громадських організацій, установ різних форм власності, спонсорів.

Науково-дослідна діяльність студентів вищого навчального закладу здійснюється за основними напрямками:

Студенти у роботах із загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін використовують елементи наукових досліджень у формі наукового пошуку, готують огляд літератури і розробляють пропозиції, що містять елементи новизни з теми роботи; узагальнюють передовий практичний досвід, застосовують економіко-математичні методи, комп'ютерну та організаційну техніку, інформаційні технології. Проблеми наукового пошуку відображені, наприклад, у курсових роботах студентів, мають знайти своє продовження у дипломній або магістерській роботі, а також бути частиною наукової тематики певної кафедри.

Кожний студент під час навчальної та виробничої практики, крім загального завдання, передбаченого програмою практики, виконує відповідно до своєї спеціальності завдання дослідного характеру, які видає випускаюча кафедра. Виконання завдання відображається в щоденнику в окремому розділі звіту про проходження практики і може використовуватися при підготовці доповідей на конференції, інформаційних семінарах, при написанні курсових та дипломних робіт.



Схема 3.2. Система організації науково-дослідної роботи студентів

У дипломній (магістерській) роботі повинні мати місце елементи дослідницького пошуку, що характеризує здатність і підготовленість студента теоретично осмислити актуальність вибраної теми, її науково-прикладну цінність, можливість проведення самостійного наукового дослідження і застосування отриманих результатів у практичній діяльності базового підприємства, за матеріалами якого виконувалося дослідження.

Тому тематика дипломних робіт має бути тісно пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт кафедри, факультету з інте-

ресами підприємства, на базі якого студент виконує дипломну (магістерську) роботу, бути частиною госпдоговірної науково-дослідної тематики кафедри, факультету вищого навчального закладу.

3.3. ВИБІР ТЕМИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вибір теми наукового дослідження є одним з відповідальних етапів. Тема, яку вибирає для дослідження студент, повинна бути пов'язана з основними напрямками розвитку галузі та науковими дослідженнями, які проводяться у ВНЗ.

Під *науковим напрямком* розуміють сферу наукових досліджень наукового колективу вищого навчального закладу, який упродовж відповідного часу розв'язує ту чи іншу проблему. *Науковий напрямок* поділяється на окремі *наукові проблеми*. Їх розв'язують декілька наукових колективів протягом двох або більше років.

Кожна наукова проблема складається з *ряду тем*.

|| **Тема** — це наукове завдання, яке охоплює певну галузь наукового дослідження.

Вона базується на численних наукових питаннях. Під *науковими питаннями* розуміють дрібніші наукові завдання, які належать до конкретної галузі наукового дослідження. Дослідження з окремих тем можуть бути індивідуальними або проводитися групою наукових працівників протягом одного або ряду років.

У кожній темі виділяються наукові питання, які вирішуються одним або кількома дослідниками.

Важливою вимогою до вибору теми дослідження є її *перспективність* або стабільність: дослідник має усвідомлювати тенденції розвитку явищ і процесів, які він збирається досліджувати. Вимоги перспективності визначають параметри для вибору об'єкта обстеження, добору відповідних методів дослідження, а також характеристики умов, для яких буде здійснюватися впровадження результатів наукової роботи. Для оцінки перспективності тем застосовують два методи: *математичний і експертних оцінок*. Професор А. Дудченко пропонує використовувати в при-

кладних темах показник перспективності K_p , в основу якого покладені економічні показники ефективності:

$$K_p = E_{\text{заг}} / Z_d (1 - P_p),$$

де $E_{\text{заг}}$ — загальний очікуваний економічний ефект (грн);

P — вірогідність ризику; встановлюється на основі наукового прогнозу;

Z — загальні витрати на наукове дослідження (грн).

Чим вищий K_p , тим перспективніша тема, яка планується для опрацювання.

При застосуванні методу експертних оцінок використовують бальну шкалу оцінювання теми за певними критеріями перспективності групою експертів. Тема, яка набере найбільше балів, вважається перспективною.

Мета дослідження — це те, що в найзагальнішому вигляді потрібно досягти в кінцевому результаті дослідження.

При виборі теми дослідження необхідно також урахувати можливості її розробки безпосередньо у навчальному закладі. Насамперед мається на увазі той час, який студент зможе виділити на розробку тієї чи іншої теми з урахуванням усього навчального процесу. Окрім цього, повинні бути враховані всі можливості розробки теми з точки зору витрат матеріальних і фінансових ресурсів.

Формулювання мети, як правило, починається словами: «розробити методику (модель, критерії, вимоги, основи тощо)», «обґрунтувати...», «виявити...», «розкрити особливості...», «виявити можливості використання...» тощо.

Формулювання гіпотези, наукового передбачення, припущення, висунутого для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовили даний наслідок. Гіпотеза є компасом, який визначає напрям діяльності дослідження. Сформульована мета й гіпотеза дослідження логічно визначають завдання, які потрібно вирішувати в процесі роботи. Найчастіше вони звучать так: 1) *вивчити*; 2) *виявити*; 3) *розробити тощо*. Бажано, щоб відповіддю на поставлені завдання був зміст відповідних розділів роботи.

Визначаємо методологію дослідження. У науково-дослідній роботі застосовуються переважно методи *спостереження* в його різноманітних формах, *аналіз і узагальнення власного практичного досвіду* і досвіду інших працівників, проводиться науковий

експеримент, аналіз результатів роботи підприємств, установ, різноманітні спеціальні дослідницькі методи, а також методи математичної статистики, моделювання тощо.

Систематизуємо накопичений матеріал відповідно до плану роботи, проведення аналізу наукових праць, практичного досвіду, узагальнюємо тощо.

Обробляємо статистично зібрані при експериментальному дослідженні матеріали. На основі матеріалів про соціальну та економічну діяльність визначаємо дані, які характеризують досліджуваній комплекс в цілому.

Зводимо результати дослідження. Цю операцію не слід плутати з підведенням підсумків, підсумовуванням даних, накопичених в ході дослідження. Тому що після зведення результатів дослідження може виявитися, що отримані дані недостатньо достовірні. Виникає необхідність у додатковому збиранні матеріалів, проведенні додаткової серії спостережень і експериментів.

Формуємо розширений план науково-дослідної роботи відповідно до змісту напрацьованого матеріалу.

Літературне оформлення результатів дослідження. Всі матеріали дослідження систематизують і готують до узагальнення та літературного оформлення, формулюються загальні висновки дослідження.

Впровадження результатів дослідження в практику — це початок застосування результатів дослідження у реальних практичних умовах в освіті, на виробництві тощо.

3.4. КУРСОВА, ДИПЛОМНА, МАГІСТЕРСЬКА РОБОТИ ЯК ВИД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: НАПИСАННЯ, ОФОРМЛЕННЯ, ЗАХИСТ

Перед системою освіти постало завдання підвищення рівня професійної підготовки фахівців відповідно до переходу економіки на нові форми господарювання.

Інтенсифікація навчального процесу, підвищення якості підготовки фахівців для обліково-контрольних підрозділів підприємств (установ) потребують від студентів уміння користуватися методикою самоосвіти, творчо мислити, чітко орієнтуватися в джерелах наукової та технічної інформації.

Метою наукової праці студента є закріплення елементів науково-дослідної роботи, отримання додаткової інформації з дисципліни на стадії первинного наукового пошуку і показати при захисті свою готовність вирішувати теоретичні і практичні завдання зі своєї спеціальності.

Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах з вибраного напрямку дослідження, мають знайти своє відбиття і продовження в реальній дипломній, магістерській роботах.

Важливе місце у вирішенні цих завдань відведено виконанню наукових, дипломних та магістерських робіт, які сприяють закріпленню та поглибленню теоретичних знань, формуванню навичок збору, вивчення та аналізу практичних матеріалів з проблем організації обліку на підприємствах, документального оформлення фінансово-господарських операцій та їх відображення в реєстрах обліку та звітності тощо.

Курсова роботи є заключним етапом вивчення курсу. Вона планується для виконання студентами у відповідному семестрі.

У роботі студент вирішує комплекс взаємопов'язаних професійних завдань відповідно з вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра. Підготовка студента до виконання і захисту курсової роботи, необхідної для одержання кваліфікації бакалавра з економіки, забезпечується базовими навчальними дисциплінами.

Мета курсової роботи — перевірка здібностей студента до творчого самостійного втілення теоретичних знань під час вирішення питань, пов'язаних з організацією обліково-аналітичної, фінансової роботи на підприємствах різних форм власності.

Виконання курсової роботи є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня бакалавра з економіки. Тематика курсових робіт формується на підставі основних розділів курсу.

Курсова робота має такі цілі:

- придбання навичок самостійного виконання невеликих наукових досліджень під керівництвом викладача;
- закріплення та розширення знань з відповідного курсу, який вивчається згідно з навчальним планом;
- придбання навичок роботи зі спеціальною науковою літературою;
- придбання навичок використання ПЕОТ для обробки результатів, побудови соціально-економічних моделей тощо.

Захист курсової роботи на кафедрі — важливий критерій оцінки рівня підготовки студентів до самостійної практичної діяльності на підприємствах, установах як державного, так і приватного секторів.

При виконанні дослідницької роботи студент зобов'язаний:

- *обтунтувати актуальність теми для конкретного підприємства, на матеріалах якого буде виконуватися дослідна робота;*

- визначити мету роботи і вказати об'єкт дослідження, період, за який буде узагальнюватися практичний матеріал;
- детально вивчити закони України, нормативні документи та відомчі матеріали, що стосуються теми дослідження;
- вивчити і відобразити в роботі особливості сучасних економічних відносин підприємства чи організації;
- вивчити чинну практику організації фінансово-облікової роботи у сучасних умовах господарювання;
- вивчити бухгалтерську і статистичну звітність підприємств і організацій, що стосується теми дослідження;
- провести аналіз традиційними або економіко-математичними методами з використанням ЕОТ;
- побудувати аналітичні таблиці, схеми, рисунки;
- зробити висновки за результатами дослідження у курсовій роботі;
- скласти список використаної літератури;
- оформити роботу і додатки до неї;
- підписати роботу і здати її на кафедру для перевірки і допуску до захисту;
- захистити наукову роботу перед ДЕКом або комісією кафедри.

Перелік тем наукових досліджень складається викладачами кафедри фінансів і обліку інституту та затверджується щорічно на засіданні кафедри і доводиться до відома студентів на установчій сесії до 5 грудня.

Доцільна розробка у студентських наукових роботах питань, пов'язаних зі зміцненням режиму економії; мобілізації внутрішніх резервів виробництва, колективу в цілому, контролю за якістю продукції, з рівнем морально-психологічного клімату в колективах. Це завдання повинно відображати основні проблеми підприємства, на матеріалах якого виконується робота.

Виконання дослідження, передбаченого навчальним планом, починається з вибрання студентом теми та затвердження її завідувачем кафедри згідно з заявою студента (додаток 1).

Кожному студентові надається окрема тема. Студенти і самі можуть запропонувати тему роботи, виходячи з її актуальності, відповідності спеціальності, зі своїх наукових інтересів та сучасного стану розвитку наукових досліджень, визначених для вибраної проблеми. В окремих випадках кафедра може порекомендувати студенту змінити тему роботи.

При розробці і виборі теми наукової роботи можуть враховуватися інтереси інших кафедр ВНЗ, особливості майбутньої діяльності випускника тощо.

Тематика дослідження повинна щорічно коригуватися випускаючою кафедрою з урахуванням досвіду, побажань спеціалістів, які беруть участь у рецензуванні робіт.

Після вибору теми студент звертається до керівника за порадою. Дуже важливо, коли він сам спробує розробити план своєї теми, добре обміркує і чітко уявить собі хід її виконання, враховуючи конкретні умови, в яких йому доведеться працювати. Це дає можливість керівникові зважити і врахувати здібності студента, його підготовленість до виконання даної роботи та зробити правильні висновки про те, яку надати йому допомогу.

Наукова робота може мати реферативний і дослідницький характер. У першому випадку робота має теоретичний характер і пишеться на основі аналізу й узагальнення літературних джерел: монографій, брошур, статей, методичних рекомендацій тощо. Студент повинен взяти з літератури основний матеріал, який стосується проблеми, що вивчається, дати оцінку вивченим роботам, обґрунтувати свою точку зору; зв'язано, грамотно і логічно обґрунтувати вибрану тему, зробити наукові або методичні висновки.

У разі коли робота виконується на магістерському рівні, студент використовує як науково-методичну літературу, так і свої спостереження і факти, результати експерименту, може висувати власні гіпотези і т. д.

Поряд з виконанням індивідуальних тем можуть проводитись і комплексні дослідження. Кожна з тем такої роботи являє собою різні аспекти єдиної наукової соціально-економічної проблеми або прикладного завдання. Наприклад, при проведенні комплексних курсових робіт одні і ті ж об'єкти можуть досліджуватись студентами за допомогою різних методів, або однакові методи можуть бути застосовані при дослідженні різних об'єктів.

Теми наукових досліджень цілеспрямовані і передбачають самостійну творчу роботу студентів з вирішення конкретних завдань.

У роботі повинна бути використана нормативно-правова документація, яка регламентує порядок організації облікової служби та ведення обліку, оформлення поточної документації, фінансової, соціологічної роботи тощо.

Наукова робота у своєму складі повинна мати ілюстративний матеріал: таблиці, схеми, діаграми, графіки тощо.

Робота, виконана на підставі тільки літературних джерел, без конкретних практичних даних, власних умовиводів, прогнозів, не допускається до захисту на кафедрі.

Наукове дослідження студент виконує на основі глибокого вивчення літератури з теми дослідження, відповідних законів України, рішень уряду України з економічних та соціальних питань. Названі матеріали регулярно публікуються у газетах «Голос України», «Урядовий кур'єр», у щомісячному виданні «Зібрання постанов уряду України».

Крім того, студент повинен вивчити підручники і навчальні посібники з відповідних дисциплін, ознайомитися з додатковою літературою з вибраної теми, монографіями статтями за останні роки у відповідних журналах, статистичні дані, що містяться у періодичних виданнях тощо.

Вивчення літератури, а в разі необхідності й архівних джерел — це і є підготовчий етап роботи над темою, необхідний для створення ґрунтовної документальної бази подальшого дослідження. Одним із важливих методів його є спостереження і само-спостереження.

Спостереження полягає в цілеспрямованому сприйнятті фактів, процесів або явищ. Воно може бути безпосереднім, здійснюваним за допомогою органів чуття спостерігача, або опосередкованим, обґрунтованим з використанням інформації, отриманої з певних приладів та засобів спостереження, а також від осіб, які проводили дослідження.

Сприйняття, як форма чуттєвого відображення об'єктивної реальності, є основою спостереження.

При організації спостережень важливе значення має чітке виділення об'єкта, який вивчається, постановка мети, визначення системи дослідження способів фіксації його результатів. Об'єктами спостереження можуть виступати різні процеси: соціальні, економічні, технологічні та ін. Мета дослідження полягає в переважному зосередженні уваги дослідника на певних процесах діяльності, які вивчаються. Наприклад, на методиці обробки (аналізу) господарських операцій, формування інформації тощо. План дослідження забезпечує його систему, допомагає виділити послідовність дій дослідника, визначити їх тривалість та періодичність.

Студенти, які розпочинають виконання дослідницьких робіт, уже мають уяву про теоретичні основи і практику застосування спостережень із вивчення предметів.

Необхідно здійснювати цілеспрямований пошук інформації з теми дослідження, вести робочі записи. Нераціонально вести ці записи в зошиті; така форма запису ускладнює опрацювання матеріалу. Найбільш зручні форми запису — на окремих аркушах

або картках (в залежності від обсягу матеріалу). Це дозволяє сортувати матеріал, перемішувати його у разі необхідності з одного розділу в інший, замінити застарілий матеріал на більш сучасний. Записи слід робити на одній стороні аркуша або картки. Доцільно залишати великі поля на аркушах для різних поміток: міркувань, запитань, які виникають під час вивчення літератури.

Запис можна здійснити як у формі стислого викладу (реферату), так і у вигляді окремих цитат. Всі записи, незалежно від їх характеру (основні положення тексту, таблиці, статистичні матеріали, цитати тощо), повинні бути підтверджені посиланням на їх джерела. Це необхідно на випадок, якщо матеріал потребує розшифрування або уточнення. Вихідні дані використаних джерел записуються на зворотній стороні аркуша або картки. В тому випадку, якщо матеріал займає більше одного аркуша, посилання на його джерела слід записувати на кожному аркуші.

Всі опрацьовані літературні джерела включаються до списку використаної літератури та складаються відповідно до вимог їх оформлення.

Звіт про дослідження, як правило, складається із вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку літератури та додатків. Кожний розділ має самостійне призначення, але всі вони складають єдине дослідження, виконане відповідно до програми.

У вступі необхідно обґрунтувати актуальність теми, предмет, мету та його завдання; сформулювати основні теоретичні положення дослідження; дати коротку викладку методики написання роботи (додаток б).

Обсяг вступу не повинен перевершувати 3—4 сторінок.

У першому розділі необхідно з позицій сучасної економічної науки дати характеристику місця і ролі предмета дослідження.

Питання теоретичного характеру, які взято з літературних джерел, студент повинен пов'язати з роботою конкретних підприємств, фірм різних форм власності. Особливу увагу необхідно акцентувати на проблемах конкретних завдань відповідно до теми наукової роботи, надати прізвища провідних вчених, у роботах яких відображені проблеми, що вирішуються дослідником.

У другому розділі необхідно відобразити стан аналізу на конкретному підприємстві на тих дільницях, профіль роботи яких безпосередньо пов'язаний з темою роботи; дати оцінку методам і прийомам дослідження, що діють; показати рівень автоматизації аналітичних робіт, діючи документацію. Розділ повинен містити аналітичні розрахунки соціально-економічних показників, результати обробки інформації (техніко-економічні, соціальні пока-

зники, дані бухгалтерської звітності, соціологічних опитувань тощо).

Дослідження повинно стосуватися лише тієї ділянки діяльності підприємства, яка є предметом дослідження даної роботи.

У цьому ж розділі необхідно дати характеристику основним техніко-економічним та соціальним показникам об'єкта дослідження, сформулювати пропозиції та особисті висновки, які повинні мати елементи наукової новизни.

Третій розділ — важлива частина дослідної роботи, в якому студент дає розгорнуту характеристику своїм розробкам до практичного втілення досліджуваної проблеми, обґрунтовує свої пропозиції, спрямовані на вирішення поставлених завдань у дослідженні; розкриває здібності до самостійної творчості; проявляє вміння використовувати теоретичні знання у конкретних умовах практичної діяльності. Це можуть бути методичні обґрунтування планових показників, заходи щодо удосконалення роботи підприємства, економіко-математичні моделі, інші наукові пропозиції.

У цьому розділі оцінюється чіткість та вірогідність одержаних висновків, які узгоджуються з теоретичними викладками, формуються остаточні висновки, описується їх важливе застосування на практиці.

Другий і третій розділи дослідження мають бути ілюстровані відповідними графіками, схемами, діаграмами, побудову яких студент погоджує зі своїм науковим керівником.

У заключному розділі (висновки та пропозиції) роботи необхідно дати конкретні інтегровані висновки із другого, третього розділів роботи.

Оптимальний обсяг, наприклад, курсової роботи без додатків і списку літератури повинен складати 50 сторінок друкованого тексту.

Всі аналітичні розрахунки повинні бути відображені в таблицях, складених відповідно до вимог їх оформлення (додаток 5).

Орієнтовано структура наукової роботи та обсяги її складових у сторінках: вступ — 3; перший розділ — 10; другий — 15; третій — 20, заключний — 5.

Наукова робота виконується студентом у відповідному семестрі і захищається на кафедрі за графіком навчального процесу.

Керівник роботи розглядає виконаний студентом план роботи, вносить свої пропозиції, вказівки щодо необхідних змін і доповнень. Поданий у двох примірниках план роботи візується керівником та консультантом і подається до затвердження завідувачу кафедри. Один примірник затвердженого плану видається студенту.

нту, другий залишається на кафедрі. Під час індивідуальних консультацій з керівником та консультантом студент з'ясовує основні напрямки виконання розділів плану роботи. Загальний графік виконання етапів курсової роботи поданий додатком 2.

Під час виконання роботи студент може використовувати додаткові дані, спеціальну інформацію тощо.

Первинну інформацію, необхідні дані до написання наукової роботи студент отримує на підприємстві (установі). Особливо цінними для курсової роботи є результати особистих спостережень, досліджень, персональної участі у розробках.

До початку захисту всі наукові роботи повинні бути ретельно перевірені затвердженими керівниками курсової, дипломної, магістерської робіт.

Завідувач кафедри після особистого ознайомлення з кожною роботою, відгуками керівників приймає рішення про допуск до захисту.

Графік захисту наукових робіт з прізвищами студентів вивішується кафедрою не пізніше ніж за тиждень до захисту.

Захист наукових робіт проводиться на кафедрі. Студент виступає з доповіддю, в якій необхідно відобразити такі питання:

- *тему роботи та місце її виконання;*
- *стан проблеми згідно з літературними даними (коротко);*
- *поставлену мету і завдання, а також способи їх вирішення;*
- *коротку характеристику експериментальних, теоретичних і розрахункових методів, використання ПЕОТ;*
- *одержані результати, їх трактування і характеристику новизни;*
- *висновки по роботі.*

Для доповіді студенту відводиться 10—15 хвилин. Тому доповідь має бути лаконічною. Після доповіді члени ДЕК ставлять студенту запитання з теми роботи і з суміжних проблем. Відповіді на запитання мають бути вичерпаними, але короткими та чіткими. Після відповідей на запитання оголошується відгук керівника, а студент відповідає на його та на інші зауваження.

Результат захисту роботи оцінюється за дванадцятибальною системою. При визначенні оцінки роботи береться до уваги рівень підготовки студента, обсяг та якість одержаних результатів, змістовність доповіді та відповідей на запитання членів комісії, якість оформлення роботи, а також відгук керівника та стороннього рецензента.

Загальне керівництво науковими роботами студентів здійснює кафедра. Крім того, до консультацій можуть залучатися виклада-

чі суміжних кафедр, керівники економічних служб, провідні спеціалісти у галузі економіки, фінансів, обліку та аудиту, оподаткування тощо.

Керівник роботи допомагає студенту вибрати правильний шлях вирішення основних проблем теми, визначити шляхи використання матеріалів підприємства, літературних джерел, контролює якість виконання наукової роботи, слідкує за дотриманням термінів її виконання, систематично контролює студентів з питань відповідно до теми роботи згідно з графіком консультацій.

На виконану роботу керівник складає відгук, у якому визначає рівень самостійної роботи, елементи особистої ініціативи студента, якість засвоєння знань та рівень підготовленості до самостійної роботи з вибраної спеціальності, а також інтегровано оцінює роботу.

Мова і стиль написання роботи повинні бути літературними, простими і чіткими. Керівник роботи вказує студенту на стилістичні та орфографічні помилки (якщо такі є), але не вправляє їх сам.

Остаточний варіант роботи зшивається палітуркою. При цьому слід дотримуватись єдиної послідовності розміщення матеріалів:

1. Титульний лист.
2. Завдання на наукову роботу.
3. Зміст глав (розділів) роботи.
4. Список використаної літератури.
5. Додатки.
6. Відгук наукового керівника.
7. Рецензія від спеціаліста організації, на базі якої виконувалася робота.

Список літератури вміщує всі використані джерела:

- *Закони України;*
- *Укази Президента, Постанови Уряду;*
- *накази міністерств;*
- *нормативно-інструктивна документація;*
- *книги, монографії;*
- *журнальні статті; матеріали науково-практичних конференцій;*
- *матеріали господарської діяльності підприємств та відомств.*

Елементи опису інформаційних джерел мають такі умовні роздільні знаки:

- а) / (похилу рису) — перед прізвищем першого автора;

б) : (двокрапку) — перед відомостями, які відносяться до назви статті (книги) і перед найменуванням видавництва або видавничої організації;

в) , (кома) — між прізвищами авторів, а також перед роком видання книги;

г) // (дві похилі риси) — перед відомостями про документи (журнал, збірник), в якому вміщено складову частину (статтю, реферат);

д) . — (крапку, тире) — перед роком видання, номера тому, номера випуску журналу, а також сторінки, з якої починається стаття;

є) — (тире) — між номерами сторінок, на яких надруковано складову частину (статтю, доповідь, тези і т. ін.).

Усі посилання у переліку наводяться мовою оригіналу.

Завершують дослідження додатки, що складають аналітичні таблиці та інші матеріали, підготовлені автором, але з деяких причин не поміщені до основного тексту наукової роботи.

Магістерська освітньо-професійна програма включає дві приблизно однакові за обсягом складові — освітню і науково-дослідну. Зміст науково-дослідної роботи магістра визначається індивідуальним планом. Одночасно призначається науковий керівник.

Магістр — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі.

Магістр повинен мати фундаментальну наукову базу, широку ерудицію володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації. Він повинен бути спроможним до творчої науково-дослідницької і науково-педагогічної діяльності.

Магістерська робота — це самостійна випускна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра.

Основне завдання її автора — продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Магістерська робота є самостійним оригінальним науковим дослідженням студента. При цьому студент упорядковує на влас-

ний розсуд накопичені наукові факти та доводить їх наукову цінність або практичну значимість.

Науковій розробці характерні аргументованість суджень та вірогідність наведених даних. Автор включає в свій текст увесь знаковий апарат (таблиці, формули, символи, діаграми, схеми, графіки тощо), тобто все те, що складає мову науки.

Структура та хід виконання магістерської роботи аналогічні дипломній роботі і кандидатській дисертації. Тому в процесі її підготовки слід застосувати методичні і технічні прийоми підготовки наукової праці.

Вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації.

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук кваліфікуються науково-дослідницькими працями, а магістерська робота як навчально-дослідницька праця, в основу якої покладено моделювання відомих рішень.

Виконання зазначеної роботи має не стільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

При визначенні особливостей роботи магістра слід виходити з того, що це — випускна самостійна робота студента вищого навчального закладу. Написання та захист роботи є перевіркою готовності студента до майбутньої професійної діяльності.

Майбутня професійна діяльність магістра педагогічної, наукової чи управлінської діяльності у відповідній галузі економіки повинна бути пов'язана з виконанням функцій викладача вищого навчального закладу, наукового працівника чи менеджера. Ось саме готовність до такої діяльності і повинна засвідчувати наукова робота магістрів.

Магістерське дослідження подається у вигляді, що дозволяє зробити висновок, наскільки повно відображені і обґрунтовані положення, висновки та рекомендації, які містяться в роботі, їх новизна і значимість. Сукупність отриманих у роботі результатів повинна констатувати наявність у автора певних навичок наукової творчості.

Магістерська робота як наукова праця досить специфічна. Перш за все, її вирізняє від інших наукових робіт те, що вона виконує кваліфікаційну функцію. У зв'язку з цим основне завдання її автора — продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації

та вміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Магістерська робота відображає як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, правомірність яких обґрунтовується в кожному конкретному випадку їх використання.

Саме результатами теоретичного і практичного дослідження у своїй роботі магістрант має змогу засвідчити рівень наукової підготовки.

На основі цього може бути розроблений авторський курс лекцій або цикл семінарських чи лабораторних занять, система засобів наочності, педагогічні програмні засоби тощо.

Захист магістерських робіт проводиться на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії.

3.5. ОСНОВИ РЕДАГУВАННЯ РОБОТИ

Метою функціонування редакційного етапу є оптимізація циркулювання повідомлень у системі «автор-реципієнт». Редакційний етап під час підготовки матеріалів практично завжди є обов'язковим, хоча і в різних обсягах.

Редагування — це перевірка і виправлення помилок під час підготовки матеріалу до публікації.

Редагування складається з двох повністю рівноправних процедур — аналізу (контролю) та виправлення (реконструкції) авторського оригіналу.

Кожне видання, якого б фаху не було воно, мусить видаватися тільки зразковою літературною мовою.

Види редакційних норм

Серед конкретних норм, які використовують для редагування повідомлень, за змістом виділяють такі види:

- ◆ *лінгвістичні* (ці норми зафіксовані в затверджених державою правилах орфографії та пунктуації, у довідниках і підручниках з морфології, синтаксису та стилістики);

- ◆ *психолінгвістичні* (зафіксовані норми цього виду наводять лише в окремих монографіях);

- ◆ *логічні* (зафіксовані у загальнодоступних підручниках з логіки; їх прикладне застосування в редагуванні описане в спеціальних монографіях і в окремих розділах підручників з редагування);

◆ *композиційні* (нечисленні й поки що мало досліджені, проте, як правило, у всіх підручниках з редагування є окремі розділи, присвячені цій темі);

◆ *наукові* (контроль за дотриманням цих норм не належить до прямих обов'язків редактора; відповідають за їх дотримання автор, рецензент і науковий редактор; проте, якщо редактор знає наукові норми і контролює їх, це завжди заохочує);

◆ *видавничі* (найчастіше їх фіксують у загальнодержавних і галузевих стандартах, а також спеціальних довідниках);

◆ *юридичні* (цих норм небагато; зафіксовані в конституціях та інших законодавчих актах кожної країни; недотримання юридичних норм — на відміну від інших — може спричинити юридичну відповідальність автора чи редактора згідно з чинним законодавством);

◆ *політичні* (ці норми використовують лише стосовно тих повідомлень, які публікують у виданнях політичних партій, наприклад, газетах; їх визначають програми політичних партій, що функціонують у державі);

◆ *поліграфічні* (найчастіше зафіксовані в спеціальних інструкціях чи галузевих стандартах);

◆ *етичні* (нечисленні; лише частково позначені в законодавчих актах країн; часто зафіксовані в кодексах журналістської етики спілок журналістів різних країн);

◆ *естетичні* (оскільки вони самі важко піддаються формалізації, то й норми для них нечисленні).

Перелічені види норм є основними. Проте в редагуванні використовують також інші групи норм, не згадані вище (наприклад, теологічні норми якоїсь релігії). Тому поданий перелік не слід розглядати як вичерпний, тобто такий, який у майбутньому не можна доповнити новими видами норм.

Технічні правила переносу

Заборонено:

◆ ділити переносом скорочення, написані великими літерами;

◆ відділяти скорочення, які стоять перед власними назвами, від самих власних назв (*п. Петренко, м. Харків*);

◆ ділити переносом складні скорочення (*і т. п., і т. д., та ін.*);

◆ ділити переносом цифру та скорочену одиницю вимірювання, що стосується цієї цифри (*29 с; 12 м*);

- ◆ відділяти переносом ініціали від прізвища;
- ◆ відділяти переносом номер рубрики від її назви;
- ◆ відділяти переносом спеціальні знаки від цифр, що стоять за ними (№ 9, § 2);
- ◆ відділяти применники та сполучники від слів, яких вони стосуються;
- ◆ робити більше ніж три-чотири переноси підряд;
- ◆ закінчувати рядок підряд трьома-чотирма крапками, комами, тире, двокрапками, крапками з комами, апострофами і подібними до них;
- ◆ переносити в наступний рядок усі розділові знаки, крім тире;
- ◆ відривати дужки та лапки від тексту, якого вони стосуються, і переносити їх у наступний рядок чи залишати в попередньому;
- ◆ ділити переносом цифри, що утворюють одне число, а також порядкові числівники з нарощеннями (721 345, 17-а, 20-й).

Заголовки (рубрики)

Заголовки слід відділяти зверху та знизу пробілом. Верхній пробіл повинен бути у півтора раза більшим за нижній.

Заголовки вищих ієрархічних рівнів слід набирати літерами більшого, а нижчих — меншого **кегля** згідно з їх ієрархічною підпорядкованістю. Заголовки слід набирати виділеним шрифтом.

Заголовки не набирають великими літерами.

При поділі заголовка на кілька рядків кожен рядок повинен утворювати окреме смислове ціле.

Заголовок «квартирка» повинен мати форму прямокутника й бути порівняним стосовно рядків основного тексту.

У кінці заголовка в повідомленнях ставлять крапку тільки для реципієнтів віком до 10 років включно.

Підзаголовки слід відділяти пробілом зверху, певним накресленням, відмінним від заголовка.

Норми набирання таблиць

Таблиця — це форма подання однотипної інформації, у якій її подають у двомірному просторі в певному порядку (позиції).

Перелічимо найзагальніші норми опрацювання таблиць.

◆ Усі таблиці в одному виданні (повідомленні) повинні бути набрані з однаковими параметрами (лінійками однакової товщи-

ни, шрифтом однієї гарнітури й одного кегля, одним способом горизонтального й вертикального вирівнювання, з однаковими відступами від лінійок до тексту і т. п.).

◆ Текст таблиць набирають кеглем на один або два пункти меншим, ніж основний.

◆ Текст таблиць набирають за тими ж нормами, що й основний.

◆ У боковику текст по вертикалі вирівнюють так, щоб було чітко видно, де починається кожен об'єкт.

◆ У боковику текст по горизонталі вирівнюють або вліво, або на формат.

Якщо в комірці є знаки трикрапка або тире, то їх слід центрувати по горизонталі.

Якщо ряди пронумеровані, то номери повинні бути вирівняні за принципом «одиниці під одиницями, десятки під десятками» і т. д.

Норми набирання формул

Формула — це символний запис твердження науки, поданий у двомірному просторі. Формули задають відношення між об'єктами, величинами і т. п. (у математиці, фізиці й технічних науках) або описують будову речовин (у хімії й біології).

Сучасні комп'ютери мають спеціальні підсистеми не лише для набирання таблиць, а й формул, так звані редактори формул. Такі редактори формул мають готові шаблони для набирання як окремих елементів формул, так і їх комплексів (так званих систем рівнянь). Кожен із таких редакторів формул частково враховує вітчизняні норми набирання формул.

Перелічимо найзагальніші норми опрацювання формул:

◆ У всьому виданні (повідомленні) формули повинні бути набрані однотипно (шрифтом однієї гарнітури, індекси кожного рівня — відповідним кеглем і т. п.).

◆ Формули, які по вертикалі не змінюють міжрядкового інтервалу, а по горизонталі займають більше половини рядка, набирають у підбір з основним текстом.

В інших випадках формули набирають в окремому рядку.

◆ Формули, подані в окремих рядках, вирівнюють за центром.

$$\sigma^2 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m S_i^2 \quad (17)$$

◆ Номери формул вирівнюють за правим краєм. Коли номер не поміщається в рядку, його переносять у наступний і вирівнюють управо.

◆ Усі знаки формули набирають без пробілів між літерами.

◆ В однорядкових формулах основний рядок набирають тим самим кеглем, що й основний текст.

◆ У кількарядкових формулах літери набирають так, щоб індекси найвищого рівня були набрані не менше ніж четвертим кеглем. Для всіх решти літер кегль розраховують так, щоб кожен нижчий рівень був набраний кеглем на два пункти більшим, ніж попередній.

◆ Чисельник і знаменник вирівнюють точно посередині довжини лінійки.

◆ Перенос у формулах можна робити на знаках рівності, нерівності, більше, менше, тотожності, нетотожності.

◆ Коли в таких позиціях перенести формулу неможливо, тоді перенос роблять на знаках плюс або множення (у цьому випадку знак множення позначають косим хрестиком). Знак, на якому зробили перенос, повторюють у новому рядку.

◆ Окремі рядки перенесеної формули слід вирівнювати посередині.

Схеми

Для побудови схеми необхідно спочатку створити необхідний алгоритм.

Алгоритм схеми:

1. Назва схеми.
2. Основний блок.
3. Другорядні блоки.
4. Підблоки.

Блоки чи підблоки схеми слід поєднувати простими лініями або стрілками, можна виділяти різним кольором, зображувати у вигляді різноманітних фігур.

Числа

У повідомленнях числа можуть бути вказані словами (кількісними чи порядковими числівниками) або цифрами (арабськими чи римськими). Для їх контролю слід використовувати такі норми:

◆ Кількісні числівники в межах від нуля до дев'яти включно, біля яких немає одиниць вимірювання, слід подавати у словесній формі.

◆ Кількісні числівники **десять** і далі в офіційних, наукових, популярних, інформаційних, виробничих, навчальних, довідкових — записуються цифрами.

◆ Коли абзаци чи речення зв'язного тексту починаються з кількісного числівника, то його слід подавати в словесній формі.

◆ Порядкові числівники **нульовий** — **дев'ятий** у тексті слід писати словами. Порядкові числівники більше дев'яти наводять у тексті у формі цифр із нарощенням.

Нарощення повинно складатися з однієї літери (коли закінчення має два голосні, приголосний чи -й) або двох літер (коли закінчення має приголосний та голосний).

Приклад. 2-ї книги, 18-й рік, 90-х років, 6-та річниця, 3-тя глава.

Якщо кілька порядкових числівників ідуть один за одним, то літерне нарощення додають до останнього числівника.

Приклад. 15, 14, 15 і 21-й учасники.

◆ Вживати арабські чи римські цифри слід згідно з традицією.

Приклад. XII Олімпійські ігри, Петро I.

◆ Числа, що входять в один ряд, повинні мати одну й ту ж розмірність.

Приклад. 125, 35; 125,40; 125,20.

◆ Дати слід писати за такими шаблонами: у науковому, виробничому, інформаційному та довідковому видах літератури: 1.02.2007 р.

Помилковим є написання дати за допомогою арабських та римських літер одночасно та інших роздільників (1/II-07).

Роки, що не збігаються з календарним, слід подавати за таким шаблоном: 2007/08 навчальний рік; 2006/07 бюджетний рік.

Одиниці виміру

◆ Назви величин, одиниць виміру та їх позначення повинні відповідати шаблонам, прийнятим міжнародними стандартами і реалізованим у ГОСТ 8.417-81.

◆ Для позначення одиниць виміру можна вживати як кириличні (українські), так і латинські літери.

Одиниці виміру, не регламентовані міжнародними стандартами, скорочують за загальними правилами скорочення слів, враховуючи стандарти скорочення для бібліографічних описів (ДСТУ 3582-97).

Приклад. Зразок: грн (гривня), год (година), коп. (копійка), ваг. год (вагоно-година), люд. дн. (людино-день) тощо.

Скорочення

Скорочення в повідомленнях виконують на підставі правил орфографії, стандартів на скорочення, а також словників скорочень.

Види скорочень

◆ *загальноживані* (дозволено використовувати в більшості видів літератури);

◆ *спеціальні* (дозволено використовувати лише в окремих видах літератури);

◆ *локальні* (дозволено використовувати в деяких видах літератури, причому лише в межах одного повідомлення).

До загальноживаних належать скорочення:

а) після переліків: і т[ак]. д[алі]., і т[ому] п[одібне]., та ін[ші].;

б) перед іменами чи прізвищами: п[-ан, -ані], ім[ені]. (українською мовою іноземні скорочення, що стоять перед прізвищами — наприклад, англійські Mr. чи Mrs.) — у перекладах треба подавати або повністю — наприклад, містер чи місіс, — або вживати український еквівалент п[ан, -ані];

в) перед географічними назвами: обл[ась]., р[айо]-н, м[істо]., с[ело]., г[ора]., р[іка].;

г) при цифрах: в[ік]., ст[оліття]., р[ік]., до н[ашої]. е[ри]., н[ашої]. е[ри]., млн. [мільйон], млрд.[мільярд], кг[кілограм], г[рам]., м[етро]., мм[міліметр]., год[ина], хв[илина], с[екунда];

д) при посиланнях: див[ись]., порівн[яй]., т[ом]., розд[іл]., ч[астина]., с[торінка]., п[ункт]., рис[унок].

Посилання. Сутність посилань

Посилання — це вказівник в основному тексті на окремі одиниці композиції (томи, частини, розділи, підрозділи, параграфи, НИС, речення), на нетекстові частини оригіналу (таблиці, фор-

мули, ілюстрації, на компоненти апарата видання, а також вказівники з апарата видання на елементи основного тексту).

Першою в посиланні дають вказівку на розташування компонента, на який посилаються (**див.**). Цю вказівку дають лише в тому випадку, коли компонент розташований на великій відстані від місця посилання.

Приклад...Ці характеристики елемента (див. табл. 7)... ;... такі методи проектування (див. рис. 6)....

Другою подають назву компонента, на який посилаються. Посилання може бути на том, частину, розділ, підрозділ, параграф і т. д., таблицю, формулу, ілюстрацію, додаток тощо. Посилання на примітки подають без назви компонента посилання.

Третім дають порядковий номер компонента видання, на який посилаються. Порядкові номери можуть бути *наскрізними* та *породільними*.

Приклад... Зі сказаного (розділ 5) випливає, що...;... у цих даних (табл.. 7—2 і 8—4)...

Приклад... Перелічені характеристики елемента (див. табл.. 7 на с. 38)...; такі методи проектування (див. рис. 6 на с. 278)...

Норми щодо посилань

➤ У посиланні на одиницю композиції слід указати її назву і порядковий номер. Необхідність круглих дужок визначає синтаксична структура самого речення.

➤ У посиланні на таблицю слід указати слово **табл.** та її порядковий номер.

➤ У посиланні на формулу слід подати слово **формула** чи його синонім (рівняння, нерівність, функція, вираз тощо), а далі у круглих дужках — її порядковий номер.

➤ У посиланні на ілюстрацію слід указати слова **рис., мал., фото, схема** тощо, а далі — її порядковий номер.

➤ У посиланні на бібліографічний опис слід подавати у квадратних дужках їх порядкові номери зі списку літератури, а при потребі — ще й номер сторінки.

Приклад. ...У згаданому дослідженні [44]...; ... як зазначено в монографії [21, с. 123].

• Для посилання на додаток слід указати слово **додаток** і його порядковий номер.

Приклад. Ці фізико-хімічні характеристики (додаток б) свідчать, що...

- Кожне посилання повинно мати за підставу реально існуючий у повідомленні компонент і його реальну адресу.

Виділення

Виділенням називають зміну графічного оформлення невеликого уривка тексту (слова, словосполучення, речення) стосовно основного тексту.

Виділення поділяють на **шрифтові** та **нешрифтові**.

Виділення найчастіше служать для того, щоб зробити на окремих словах чи їх групах, у тому числі термінах, логічний наголос, виділити правила, приклади, означення, цитати, ремарки тощо.

Перелічимо норми, якими потрібно керуватися, контролюючи виділення.

- Виділення повинно привертати увагу до головного, а не другорядного компонента повідомлення. Тому в одному фрагменті тексту (наприклад, розділі) повинно бути не більше одного, максимум трьох виділень.

- Обсяг виділення повинен бути такого розміру, щоб воно могло поміститися в короткочасну пам'ять реципієнта.

- Для виділення слів краще використовувати шрифтові, а для абзаців — нешрифтові способи.

- Для різних елементів повідомлення слід використовувати різні типи виділень.

Приклад. Не рекомендують і визначення, і приклади виділяти одним і тим самим товстим шрифтом (у такій ситуації краще визначення подавати товстим, а приклади — курсивним шрифтом). У навчальній літературі про вибраний спосіб виділень автор повинен повідомити реципієнтів у передмові.

Кількість видів шрифтових виділень не повинна перевищувати чотирьох.

Використовувати виділення розрідженням і згущуванням не слід.

Цитати

Цитата — це фрагмент одного повідомлення, який дослівно повторюють в іншому. У повідомленні цитати виділяють за допомогою пунктуаційних знаків.

Треба керуватися такими нормами оформлення цитат.

- Усі цитати повинні бути істинними.

Іноді, коли в оригіналі є явна помилка і її не виправляють, до цитати дають посторінкову примітку, в якій зазначають: *(Так в оригіналі)*.

Цитати можна виділяти трьома способами: а) за допомогою лапок; б) за допомогою шрифтових виділень; в) за допомогою поліграфічних способів, наприклад, лівосторонніх втягувань, міжабзацних відступів зверху та знизу цитати тощо.

На джерела цитат слід обов'язково давати посилання.

- Пропуски в тексті оригіналу повинні бути замінені в цитаті три-крапкою.

Трикrapка може позначати: пропущене слово, пропущену частину речення, кілька пропущених речень чи кілька пропущених абзаців. Розділові знаки оригіналу в реченні перед трикрапкою і після неї в цитаті не зберігають.

- Цитату, якщо вона стоїть на початку речення, слід писати з великої літери навіть тоді, коли в оригіналі цей фрагмент (перше слово) написано з малої літери.

Цитата, якщо вона стоїть усередині речення, повинна починатися з малої літери навіть тоді, коли в оригіналі вона починається з великої літери.

- Якщо цитата, яка має в кінці крапку, завершує речення, то в кінці речення ставлять лише одну крапку, причому після лапок.

- Коли цитату подають не за першоджерелом, то в бібліографічній примітці слід указати: *Цит[ується]. за: [бібліографічний опис джерела]*.

Таке цитування допустиме лише тоді, коли потрібне джерело відсутнє.

Найуживаніші мовні кліше для анотації, рецензії, реферування

Анотація — коротка характеристика документа, його частини або групи документів щодо призначення, змісту, форми та інших особливостей. Дає стислу характеристику самого джерела інформації і відповідає на запитання, про що говорить в документі.

Мовні стандарти — кліше

• *Аналізуються*: основні проблеми (чого?); Такі проблеми, як...; основні закономірності (чого?); методи.

• *Подається*: висвітлення, опис, характеристика, огляд, узагальнення...

• *Досліджуються*: проблема; такі проблеми, як...

• *Викладаються*: положення, принципи; ідеї; цілі дослідження.

• *Обґрунтовується*: необхідність...

• *Висвітлюється*: коло проблем...

• *Наводяться*: докази, статистичний матеріал...

• *Розкриваються*: основні методичні положення, такі проблеми, як...; закономірності...; місце і роль...

• *Зіставляються*: точки зору; можливості; результати.

• *Даний (дано)*: аналіз; опис.

• *Автор*: аналізує...; досліджує...; висвітлює...; розкриває...; узагальнює...; розглядає...; простежує...; класифікує...

• *На підставі досліджень* ... автор дає характеристику...

• *Робота присвячена розгляду*...

• *Стаття присвячена дослідженню*...

• *Розділ присвячений*...

Рецензія — це відгук, критична оцінка того чи іншого різновиду творчої роботи: наукової праці, методичних розробок, підручника та ін.

Структура рецензії

1. Предмет аналізу.
2. Актуальність теми.
3. Короткий зміст.
4. Загальна оцінка.
5. Недоліки.
6. Висновки.

Мовні стандарти — кліше

• Робота присвячена актуальній темі...

• У роботі розглядаються питання...

• Автор присвятив свою роботу загальному завданню...

• Про актуальність теми свідчить назва самої роботи (не викликає сумнівів)...

- Таким чином, рецензована робота...
- Робота заслуговує позитивної оцінки (високої, відмінної)...
- Автор проявив уміння розбиратися в нових питаннях, систематизувати матеріал, узагальнювати його...
- Заслугою автора є новий методичний підхід..., уточнення понять...
- Робота заслуговує схвалення...
- Автор запропонував новий розгляд проблеми (самостійний)...
- До недоліків автора слід віднести...
- ... щодо структури роботи (скоротити вступ)...; відсутній повний огляд попередніх робіт...
- Суттєвим недоліком роботи є...
- Вказані недоліки мають..., але не впливають на кінцеві результати роботи.

Висновки

- Робота може бути оцінена позитивно...; заслуговує високої оцінки...; відповідає всім вимогам...
- Разом з тим потребує доопрацювання щодо...
- Таким чином, виходячи з аналізу матеріалу, видається можливим зробити такі висновки:
 - 1)...;
 - 2)...;

Кліше для реферування

- *Автор, аналізуючи досвід, зупиняється на...*
- *На великому фактичному матеріалі автор розглядає...*
- *Особлива увага надається питанням...*
- *Досліджуються недостатньо розроблені в галузі... проблеми (питання).*
- *Розглядається ключова проблема...; підкреслюється важливість...*
- *У зв'язку з цим визначається...*
- *Поряд з цим...*
- *На думку автора,...*
- *Зокрема відзначається...*
- *Простежується послідовність у викладі матеріалу...*

- *Робота складається з...*
- *Перший розділ присвячується...*
- *У третьому розділі розкривається...*
- *Автор приходить такого висновку: ... (...висновку, що...)*
- *Стаття завершується таким загальним висновком...*

Візьміть до уваги!

- Адаптація* — пристосування до певних умов середовища
- Адоптація* — усиновлення
- Виняток* з правила
- Витяг* з протоколу
- Відрізнати* — ті речі й поняття, які дуже далекі один від одного
- Розрізнати* — знаходити відмінності між речами і поняттями, дуже близькими своєю природою
- Грати роль* — на сцені
- Відігравати роль* — значну, суттєву
- Дати* доручення, пораду
- Надати* допомогу, інформацію
- Подати* думку, ініціативу
- Вибирати* з багатьох
- Обирати* на посаду
- Обробка* — надання чому-небудь закінченого вигляду
- Обробіток* — підготовка ґрунту для вирощування рослин
- Наводити* — приклади, певні матеріали, порівняння
- Приводити* до перемоги, до успіху; в належний вигляд
- Призводити* до негативного наслідку (до втрат, нещастя, зниження)

Правильно будуйте словосполучення!

- | | |
|------------------------------------|-----------------------------------|
| Акцентувати увагу (на чому?) | Вивчення шляхом (упровадження...) |
| Багатий змістом (за змістом) | Видано коштом автора |
| Брати до уваги (візьміть до уваги) | Віддавати перевагу |
| Важкий стан (економіки) | Відзначити (що?) |
| Вартий уваги | Відповідно до вимог |

Включити до списку	Ознайомлення (з матеріалами)
Довести (що?)	Опанування (чого?) мови
Доводити до відома	Опанувати (що?) технологію
Досягти значних результатів	Підбиття підсумків
Дякувати (кому?)	Підстава (чого, для чого?)
Завдяки (кому? Чому?)	По закінченні терміну
Завідувач (чого?)	Попередження (чого?) помилок
За згодою сторін	Правильна відповідь
Залежно від (чого?)	Працювати за змінним графіком
За необхідності	Протягом тижня (року)
Запобігати (чому?) помилкам	Робота з ліквідації
За такого підходу	Свідчити (про що?)
Зауважити з приводу (чого?)	Сповнений (чого?)
За участі	Ставити собі за мету
Заходи щодо (для); з нагоди	Сталося через помилку
святкування (вшанування)	Становить інтерес
Зважаючи на (викладене, ви-	Старший віком (за віком)
шесказане, вищезазначене)	Тести з (математики)
З метою запобігання (чому?)	Ужити рішучих заходів
Згідно з наказом	У кінцевому підсумку
Значною (певною мірою)	У процесі пізнання (чого?)
Набувати досвіду	У точному значенні слова
На замовлення (слухачів)	Через непридатність
На підставі (документів)	Через формування
Наслідувати приклад	Щодо доповіді (даного питання)
Наступне питання	Як і треба було сподіватись
Оволодіти (чим?) методикою	

3.6. ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливим складником високої якості та ефективності наукових досліджень і розробок є, перш за все, якість виконавців. Від того, якими професійними даними, творчими здібностями, ерудицією, досвідом практичної діяльності, діловою активністю та людськими характеристиками володіє той чи інший науковець, залежить результативність наукового дослідження.

Наукова творчість — це один із складних видів творчої діяльності людей, який вимагає від учасників, поряд з талантом та нестандартним мисленням, глибоких знань, працездатності, творчої фантазії, високих моральних якостей, повної віддачі навіть до самогубства

Поряд з тим відомо, що в науку ідуть не тільки люди, які приносять їй славу, але й багато таких, що шукають тишу лабораторій, спокійне життя, ненормовану та слабо контрольовану працю, високі заробітки, пенсії. Такі «науковці» відіграють немалу частку загальної чисельності наукових працівників. Тому в науці дуже важливо передбачити конкурсний відбір. Мається на увазі не формальний конкурс, а конкурс, який базується на об'єктивній оцінці всіх якостей, що визначають якість вченого. Це не виключає, а, навпаки, передбачає при періодичних атестаціях, захистах дисертацій можливість переміщення прицьвника по наукових посадах, ступенях, званнях.

У сучасних умовах господарювання актуальною є проблема оцінки якості наукових кадрів. У методах оцінки якості кадрів, що використовуються на практиці, не завжди обґрунтовані критерії, не враховуються потенціальні можливості та дійсна віддача працівників. Часто оцінка працівників враховує минулі заслуги або недоліки в роботі, суб'єктивне враження деяких керівників наукових робіт про позитивні та негативні якості співробітників, суб'єктивність думок членів атестаційної комісії. Неухильну увагу слід звернути на удосконалення методів оцінки інтелектуальних якостей науковців, інженерно-технічних працівників, лаборантів.

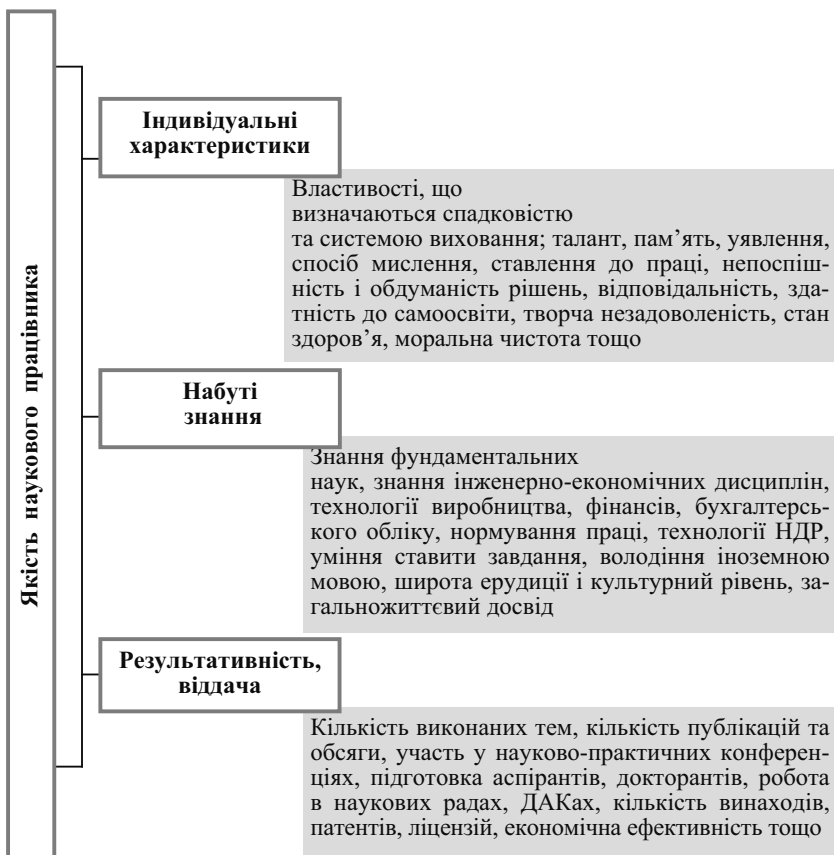
Від наукових працівників вимагається вміння не тільки вирішувати завдання, але й сформулювати проблему, визначити завдання. Якість дослідника визначається його здібностями відображення дійсності.

Якість наукового працівника сьогодні можна визначити за трьома складниками.

Вкрай важливо чітко розподілити основні і допоміжні функції між провідними і допоміжними функціонерами, між працівниками високої, середньої та низької кваліфікації. При цьому актуальною є проблема розробки методики визначення цих оптимальних співвідношень.

Рациональна структура працівників за функціями та кваліфікацією, створює відповідні умови щодо неоднакового підвищення віддачі науковими працівниками їхньої праці.

Специфіка праці вчених не дозволяє впровадити типові прогресивні методи і технології виконання НДР. Тому кожний вчений використовує в роботі особисті методи і не завжди враховує прогресивний досвід певного напряму проведення дослідження, накопичений як у своїй організації, так і в інших.



Не всі науковці вміють правильно запланувати свою працю, з найменшими витратами часу знайти, опрацювати і записати необхідну інформацію; не завжди раціонально проводять дослідження, реєструють та опрацьовують дані, організують розподіл і координацію робіт між виконавцями.

Багато «науковців» не вміють чітко і коротко написати висновки, підготувати розділ звіту за темою, написати статтю за результатами дослідження, виступити з доповіддю. В цьому немала частка провини ВНЗ, котрі не дають своїм випускникам необхідних навичок, знань про ефективні методи організації і виконання досліджень.

Важливою умовою удосконалення планування та підвищення ефективності наукових досліджень є розробка системи нормати-

вів (трудовах, матеріальних, грошових, циклових, нормативів співвідношень, ефективності, стимулювання). Основні серед них — нормативи трудомісткості НДР.

Успішне вирішення проблеми нормування наукової праці можливе за умови класифікації та диференціації нормованих об'єктів і побудови морфологічних матриць з подальшою експертною оцінкою передбачуваної трудомісткості виконання конкретного дослідження або операції по тому чи іншому класу НДР. Точність нормативів буде залежати від якості класифікації об'єктів (НДР), ступеня диференціації наукових робіт, що виконуються або будуть виконуватися.

Актуальними є співвідношення результатів наукових колективів з розмірами ресурсів, що їм виділяються. Тоді все більшої важливості набувають проблеми аналізу і оцінки ефективності діяльності науково-дослідних організацій, окремих колективів.

Кількісна оцінка результативності якісних показників (у відсотках, балах, частках і т. п.) дозволить розрахувати інтегральний показник ефективності діяльності науковців і забезпечити зіставленість результатів НДР за декілька років тощо.

Треба мати на увазі, що діюча і математично обґрунтована система експертної оцінки є об'єктивною як з позицій наукових установ, так і з позицій народного господарства. У цій системі встановлені єдині «правила гри», за якими оцінюються усі учасники. Це є підтвердженням важливості використання в управлінні науковими дослідженнями системи бальних оцінок результативності робіт. Наявність об'єктивної системи оцінки діяльності наукових установ забезпечить умови щодо розробки і впровадження ефективних і гнучких систем економічного стимулювання як у внутрішніх взаємовідносинах між підрозділами, виконавцями, так і у зовнішніх взаємовідносинах (підприємства, міністерства тощо).

Великою перепоною у підвищенні ефективності роботи науково-дослідних організацій є недостатня чисельність кваліфікованих економістів, спеціалізованих для роботи в наукових установах. Їхня специфіка потребує від працівників глибоких знань економіки, соціальних прогнозів, сучасних програмно-цільових методів управління, організації і планування наукових робіт, соціології і психології розумової праці. Доцільно на економічних факультетах у навчальні плани підготовки магістрів ввести курс «Економіка і управління НДР і ЕКР».

Всі науково-дослідницькі роботи повинні проводитися за умови техніко-економічного аналізу як передбачуваної, так і фактичної ефективності результатів розробок.

За характером дії на суспільний розвиток можна виділити два основних види ефекту: економічний і соціальний. Під ефектом НДР розуміємо корисний результат, віддача від її виконання та упровадження. Для цього доцільно використовувати систему якісних і кількісних характеристик оцінки різних видів ефекту.

Економічний ефект — отримання економії витрат ресурсів, підвищення доходу, прибутку, продуктивності праці на різних рівнях (підприємство, галузь, народне господарство і т. п.).

Соціальний ефект можна розглядати як сукупність його різновидностей: соціально-політичний, соціально-науковий, соціально-культурний.

Соціально-політичний ефект — можливість розвитку міжнародних науково-технічних і торговельних зв'язків нашої країни, патентування виробів.

Соціально-науковий ефект — збільшення винаходів, зростання обсягів науково-технічної інформації, побудова наукового «закладення», як передумови щодо проведення подальших робіт.

Соціально-культурний — має місце як у сфері живої праці, так і у сфері побуту: усунення професійних захворювань, підвищення рівня безпеки праці, покращення умов праці, розвиток творчого змісту праці, задоволення потреб населення технікою побутового призначення, скорочення часу зайнятості населення вирішенням побутових проблем тощо.

Крім безпосередньої оцінки соціальних результатів існує нормативний метод оцінки, коли соціальні стандарти є визначальними при вирішенні проблеми (якість води, чистота повітря, комфорт житла, освітленість тощо).

Економічна ефективність наукової розробки характеризується відношенням економічного ефекту до витрат цього дослідження.

Існують дві групи показників економічної ефективності: абсолютної та умовної.

За умови недостатньої вірогідності прогнозів в останні роки з'явилися пропозиції щодо розрахунку ймовірності досягнення цього ефекту.

У літературних джерелах добре подані різні методики розрахунків економічної ефективності наукових розробок різноманітних груп (організація праці, заробітної плати, умов праці, системи планування, бухгалтерського обліку, соціології, психології, засобів автоматизації тощо).

Впровадження розрізняють за двома ознаками:

— формою матеріального втілення (навчальні посібники, програми, методичні рекомендації, державні стандарти тощо);

— робочою функцією упорядкованих результатів (організація і управління навчальним, виробничим процесом, оптимізація, зміни в технології та процесі виробництва).

Оцінювання результатів дослідження. Якщо основною характеристикою фундаментальних досліджень є їх теоретична актуальність, новизна, концептуальність, доказовість, перспективність і можливість запровадження результатів у практику, то при розгляді прикладних досліджень слід оцінювати, в першу чергу, їх практичну актуальність і значимість, можливість запровадження в практику, ефективність результатів. Для наукових розробок тут цінною є новизна, актуальність і ефективність.

Економічна ефективність характеризується вираженими у вартісних вимірах показниками економії живої та уречевлюваної праці в суспільному виробництві, сфері послуг, які отримано від використання результатів НДД та порівняння їх з витратами на проведення дослідження.

Науково-технічна ефективність характеризує приріст нових наукових знань, призначених для подальшого розвитку науки і техніки.

Соціальна ефективність виявляється в підвищенні життєвого рівня людей, розвитку охорони здоров'я, культури, науки і освіти, поліпшенні екологічних умов тощо.

Названі види ефективності науково-дослідних робіт взаємопов'язані і впливають один на одного.

Специфіка вищої школи, багатогранність і багатоаспектність форм роботи ставлять особливі вимоги до оцінки ефективності як її діяльності в цілому, так і наукових досліджень.

Питання ускладнюється тим, що необхідно визначити не лише ефективність НДД, яка проводиться навчальними закладами, а й ефективність її впливу на навчальний процес, підвищення якості підготовки спеціалістів, зростання викладацької майстерності науково-педагогічного складу тощо.

При оцінці ефективності науково-дослідних робіт слід брати до уваги весь комплекс робіт, пов'язаних з науковою діяльністю вищої школи: проведення самих досліджень, підготовку докторів і кандидатів наук, винахідницьку і патентно-ліцензійну роботу, видавничу діяльність, науково-дослідну роботу студентів.

Слід зупинитися на так званому понятті наукового потенціалу вузу, оскільки він відіграє суттєву роль в організації наукових досліджень і в досягненні кінцевих результатів. Рівень наукового потенціалу вищого навчального закладу багато в чому залежить не лише від наявної структури науково-педагогічних кадрів, нау-

ково-інформаційної і матеріально-технічної забезпеченості вузу, а й від оптимальної організації наукової системи, від цілеспрямованої взаємодії всіх перелічених ознак.

Проблема оцінки ефективності наукової діяльності має два аспекти, оскільки вищий навчальний заклад можна розглядати як навчально-науковий центр. Звідси і два види ефективності наукової роботи: **економічна** — від упровадження, наприклад, у галузь машинобудування, туризму результатів завершених досліджень і **когнітивна ефективність** (нібито супутня, а насправді має першочергове значення для підвищення якості підготовки спеціалістів), яка отримується від написання нових підручників і наукових статей, читання нових курсів лекцій, що ґрунтуються на наукових досягненнях наукової роботи, проведення конференцій, семінарів, курсів, широкого залучення студентів до наукових досліджень.

Усе це і розкриває науковий потенціал вищого навчального закладу, який створюється в результаті його багатогранної діяльності. Зрозуміло, що кількісно оцінити вплив науки на вдосконалення навчального процесу і якість підготовки спеціалістів практично неможливо, але не враховувати цього позитивного явища також не можна.

Досвід і практика підтверджують, що розширення масштабів наукової роботи у вищих навчальних закладах (ВНЗ) сприяє тому, що молоді спеціалісти, які приходять на підприємства і мають нові знання в галузі управління і технологій, швидше розв'язують економічні та соціальні проблеми практичної спрямованості. Той студент, який у процесі навчання пройде хорошу школу науково-дослідної роботи, з певною користю для підприємств, організацій зможе провадити наукові дослідження і впроваджувати їх у практичну професійну діяльність.

Специфіка проведення наукових досліджень у ВНЗ проявляється не лише у тому, що для цього потрібні спеціально підготовлені кадри, спеціальне обладнання (особлива стаття витрат), а й у тому, яким чином будуть використані кінцеві результати цих досліджень і який вони дадуть ефект. Тому ефективність наукової діяльності вищого навчального закладу необхідно розглядати саме з цих позицій, виходячи з головного завдання вищої школи — вдосконалення підготовки висококваліфікованих спеціалістів для галузей народного господарства. У цьому і полягає основна особливість оцінки ефективності наукової діяльності вищого навчального закладу, що за своїм змістом і головним призначенням багато в чому відрізняється від такого роду поняття щодо

НДР, яка ведеться в науково-дослідних інститутах та інших наукових закладах.

Визначення економічної ефективності НДР в умовах виробництва є одним з найважливіших і найскладніших завдань. Вона передбачає вивчення ефективності впровадження нових технологічних процесів, удосконалення системи управління тощо. При цьому зіставляються витрати на проведення наукового дослідження та на його впровадження з отриманим економічним ефектом.

Економічні витрати за довгостроковими комплексними науковими дослідницькими програмами визначаються на основі розрахунку інтегрального показника за строк здійснення програми і наступного ефективного використання її результатів.

Отже, економічна ефективність наукових досліджень залежно від галузі та проблеми, яка розглядається, насамперед визначається на стадії техніко-економічного обґрунтування теми досліджень, уточнюється за кінцевим результатом виконаної роботи і зіставляється з отриманим результатом практичного впровадження. Отже, практично в будь-якій науково-дослідній роботі поряд з вибором і обґрунтуванням теми дослідження, виконанням дослідження важливими є етапи впровадження його в практику роботи тієї чи іншої системи та оцінка ефективності.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО КУРСУ

1. Дати визначення предмета і сутності науки.
2. У чому полягає процес наукового пізнання?
3. Які структурні елементи теорії пізнання? Дати визначення понять, положення, судження.
4. Що таке метод наукового пізнання?
5. Які Ви знаєте методи пізнання?
6. Охарактеризувати пізнання, його види та структурні елементи.
7. Якими ознаками характеризується наукова діяльність?
8. Яка структура формування теорії?
9. Дати визначення наукової ідеї, гіпотези, теорії, закону.
10. Сформулювати види, функції та предмет наукової діяльності
11. Що таке суб'єкт та предмет наукової діяльності?
12. Охарактеризувати поняття наукової школи, її ознаки.
13. Що передбачає класифікація наук?
14. Назвати види оформлення результатів наукової діяльності.
15. Яка структура управління Науково-дослідним інститутом?
16. Сутність організації наукової діяльності у вищому навчальному закладі.
17. Структурна організація наукової діяльності в Україні.
18. Дати характеристику поняття «наукове дослідження».
19. Назвати основні форми наукових досліджень.
20. Сформулювати об'єкт, предмет та фактори наукового дослідження.
21. Навести приклади гіпотез дослідження.
22. Дати визначення емпіричних завдань і методів дослідження.
23. Що розуміється під теоретичними завданнями дослідження?
24. Назвати послідовність етапів наукового дослідження.
25. Основні завдання науково-дослідної діяльності студентів.
26. Напрями науково-дослідної роботи у вищому навчальному закладі.
27. Організаційна структура науково-дослідницької діяльності у вищому навчальному закладі.

28. Вимоги до вибору теми дослідження.
29. Етапи реалізації та оформлення результатів наукового дослідження.
30. Визначення ефективності науково-дослідної роботи у ВНЗ і на практиці.
31. Що Ви вкладаєте в поняття «методологія дослідження»?
32. Які види методології Вам відомі?
33. Які Ви знаєте методи емпіричного та теоретичного рівнів дослідження?
34. Класифікація методів. Їх характеристика.
35. Дати визначення наукової ідеї, навести приклад.
36. Роль логічних методів у наукових дослідженнях.
37. Індуктивний та дедуктивний методи дослідження, навести приклади.
38. Що таке моделювання і коли воно використовується?
39. Поняття про наукову інформацію.
40. Види та ознаки наукової інформації.
41. Що таке інформатика, і які завдання вона вирішує?
42. Назвіть головні принципи інформаційних відносин та галузі інформації.
43. Основні етапи накопичення наукової інформації. Етапи вивчення наукових джерел?
44. Поняття системи опрацювання інформаційних джерел.
45. Інформаційно-пошукова мова бібліотек УДК, ББК. Дати характеристику.
46. Поняття та види каталогів.
47. Використання автоматизації та ЕОТ. Недоліки інформації сайтів.
48. Техніка опрацювання інформації. Порядок роботи над текстом. Вимоги до використання цитат.
49. Бібліографічний опис літератури. Вимоги його оформлення.
50. Основні форми науково-дослідної роботи студентів.
51. Повні вимоги до виконання дипломної (курсової) роботи.
52. Особливості виконання магістерської (дипломної) роботи.
53. Що таке об'єкт, предмет та фактори наукового дослідження?
54. Вимоги до вибору та обґрунтування актуальності теми.
55. Структура та алгоритм написання магістерської (дипломної) роботи.
56. Які є етапи роботи при проведенні наукового дослідження?
57. Вимоги до формування структури магістерської (дипломної) роботи.

58. Оформлення формул, ілюстрацій, додатків та списку використаної літератури.

59. Керівництво магістерською (дипломною) роботою та її захист.

60. Особливості виконання і захисту магістерської роботи.

61. Характерні помилки в написанні та оформленні курсової, дипломної, магістерської робіт.

62. Дати визначення емпіричних завдань і методів дослідження.

63. Завдання науково-дослідницької діяльності студентів-магістрів.

64. Послідовність доповіді при захисті магістерської (дипломної) роботи.

65. Особливості формування змісту вступної частини.

66. Яка схема написання відгуку (рецензії) на магістерську роботу?

ТЕСТИ

Завдання 1. Дайте визначення поняття науки:

- а) процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- б) система знань об'єктивних законів природи, суспільства і мислення, які перетворюються в безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті діяльності людей;
- в) особлива форма суспільної свідомості;
- г) все разом.

Завдання 2. Дайте визначення предмета науки:

- а) матеріальні об'єкти природи;
- б) пов'язані між собою форми руху;
- в) особливості відображення форм руху матерії у свідомості людей;
- г) пізнання постійного розвитку.

Завдання 3. Дайте визначення поняття знання:

- а) продукт науки та її матеріал;
- б) перевірений практикою результат пізнання дійсності;
- в) адекватне відбиття дійсності у свідомості людини;
- г) процес руху людської думки.

Завдання 4. Дайте визначення наукового пізнання:

- а) це дослідження з певною метою, завданням та методологією;
- б) певні методи отримання і перевірки знань;
- в) теоретичні основи для практики;
- г) теоретичне осмислення та обґрунтування практики.

Завдання 5. Закінчити вислови:

- а) пізнання може бути:
- б) відчуття — це...
- в) сприйняття — це...
- г) уявлення — це...

Завдання 6. Наука формується:

- а) теорією;
- б) методологією;
- в) методикою і технікою досліджень;
- г) об'єктом і предметом.

Завдання 7. Головною функцією науки є:

- а) пізнання об'єктивного світу від живого споглядання до абстрактного мислення і до практики;
- б) участь у розвитку науково-технічного процесу;
- в) участь у забезпеченні ефективності управління;
- д) участь у накопиченні фактів та розкритті закономірностей навколишнього світу.

Завдання 8. Характерні ознаки наукової діяльності:

- а) систематизація знань;
- б) наявність наукової проблеми;
- в) наявність об'єкта і предмета дослідження;
- г) розкриття сутності явищ та взаємозв'язку між ними.

Завдання 9. Гіпотеза — це:

- а) матеріалізоване визначення наукової ідеї;
- б) наукове припущення, висунуте для пояснення певних процесів, явищ, які зумовлюють певний наслідок;
- в) структурний елемент теорії пізнання;
- г) вихідний момент пошуку, дослідження істини.

Завдання 10. Основні стадії формулювання гіпотези:

- а) накопичення фактичного матеріалу і висунення припущення;
- б) виведення із припущення наслідків;
- в) постановка наукової проблеми;
- г) перевірка на практиці отриманих результатів і уточнення (підтвердження) гіпотези.

Завдання 11. Дайте правильну відповідь:

- | | |
|-----------------------|--|
| а) доказ — це... | А) те, що потрібно довести; |
| | Б) положення, яке використовується для доведення теореми, аксіоми...; |
| б) закон — це... | В) логічна процедура встановлення істинності будь-якого твердження за допомогою інших, уже доказаних тверджень; |
| в) умовивід — це... | Г) форма зв'язку між аргументом і тезою; |
| г) теорія — це... | Д) внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ у природі й суспільстві; |
| д) теза — це... | Є) форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах певних властивостей; |
| є) аргумент — це. | Ж) розумова операція, в процесі якої з певної кількості суджень виводиться нове судження. |
| ж) демонстрація — це. | З) найвища форма узагальнення і систематизації знань, вчення, система ідей, суджень, положень; |
| з) судження — це.. | Е) відображення найсуттєвіших ознак. |

Завдання 12. Дайте правильну відповідь:

- | | |
|-----------------------|--|
| а) поняття — це... | А) розкриття змісту поняття; |
| б) визначення — це... | Б) форма логічного мислення, поняття, в якій розкриваються внутрішні, суттєві сторони та відносини досліджуваних предметів; |
| в) категорії — це... | В) положення, які сприймаються без доказів; |
| г) аксіома — це... | Г) твердження як істина в межах певної наукової теорії, сприймаються без доказовості і виступають у ролі аксіоми; |
| д) постулат — це... | Д) головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки як початкова форма систематизації знань, абстрактне визначення ідеї; |
| е) принцип — це... | Є) відображення найбільш суттєвих і власних предмету чи явищу ознак. |

Завдання 13. Які основні функції виконує наука в суспільстві?

- а) задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства;
- б) розвитку культури, гуманізації виховання і формування нової людини;
- в) удосконалення виробництва і суспільних відносин;
- г) забезпечення обороноздатності держави і її міжнародного іміджу.

Завдання 14. Об'єднати наведені галузі знань у три групи:

- а) Природничі
 - б) Суспільні
 - в) Філософські
1. фізика
 2. хімія
 3. психологія
 4. педагогіка
 5. логіка
 6. економіка
 7. філологія
 8. історія
 9. технологія
 10. географія
 11. право
 12. біологія
 13. філософія
 14. соціологія

Завдання 15. В основі класифікації наук головним методом є:

- а) методологічний;
- б) гносеологічний;
- в) логічний;
- г) проблемний.

Завдання 16. Які з перелічених понять належать до вчених ступенів:

- а) академік;
- б) магістр;
- в) кандидат наук;
- г) доктор наук.

Завдання 17. Основні ознаки наукової школи:

- а) наявність наукового лідера;
- б) висока наукова кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера;
- в) значимість отриманих наукових результатів у певній галузі;
- г) оригінальність методики досліджень.

Завдання 18. Назвіть суб'єкти наукової діяльності:

- а) науково-педагогічні працівники;
- б) студенти, асистенти;
- в) вчені;
- г) наукові працівники.

Завдання 19. Побудувати ієрархічну схему управління науковою діяльністю в Україні:

- а) відділи з галузей науки;
- б) Національна академія наук (НАН);
- в) Державний комітет у справах науки і технологій;
- г) територіальні відділення;
- д) науково-дослідні інститути;
- є) Державні академії наук;
- ж) лабораторії, сектори;
- з) навчальні заклади.

Завдання 20. Дати визначення поняття «наукове дослідження»:

- а) цілісний підхід до вивчення окремих явищ;
- б) застосування історичного підходу до пізнання дійсності;
- в) цілеспрямоване вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами.

Завдання 21. Які риси характерні для наукового дослідження:

- а) актуальність;
- б) доказовість;
- в) об'єктивність;
- г) відтворюваність;
- д) точність.

Завдання 22. Об'єкти дослідження — це:

- а) підприємство або галузь;
- б) процес чи явище, яке породжує проблемну ситуацію і вибране для дослідження;
- в) навколишній матеріальний світ і його відображення у свідомості людини.

Завдання 23. Предмет дослідження — це:

- а) явище або процес, вибрані для пізнання;
- б) фактори та взаємовідносини між ними;
- в) властивості явищ, процесів, досліджувані з певною метою стосовно їх ставлення до об'єкта.

Завдання 24. Емпіричний рівень пізнання — це:

- а) описування;
- б) вимірювання;
- в) експеримент;
- г) спостереження.

Завдання 25. Методи теоретичного рівня пізнання:

- а) системний;
- б) математичне моделювання;
- в) аксіоматичний;
- г) діалектичний;
- д) групування і кореляції.

Завдання 26. Формалізувати модель наукового пізнання:

- а) логічний висновок;
- б) виявлення відхилень від правил;
- в) первинне емпіричне узагальнення;
- г) встановлення емпіричних фактів;
- д) винахід теоретичної гіпотези з новою аргументацією.

Завдання 27. Науково-дослідницька діяльність студентів — це:

- а) навчання елементарам дослідницької діяльності при вивченні спецкурсу;
- б) наукові дослідження студентів під керівництвом професорсько-викладацького складу в процесі навчання та підготовки дипломних (курсівих) робіт;

- в) участь у студентських конференціях, наукових гуртках в позааудиторний час;
- г) підготовка наукових статей.

Завдання 28. Побудувати правильні відповіді:

- 1) спостереження — це... а) встановлення подібності предметів і явищ;
- 2) порівняння — це... б) процедура визначення кількісного значення процесу;
- 3) вимірювання — це... в) засіб отримання первинної інформації про явище;
- 4) експеримент — це... г) вивчення окремих властивостей явища в спеціально створених умовах.

Завдання 29. Вимоги до вибору теми дослідження:

- а) актуальність;
- б) перспективність;
- в) відповідність профілю навчання;
- г) ступінь відповідності до загальнонаукової проблеми кафедри.

Завдання 30. Установіть черговість етапів виконання науково-дослідної роботи:

- а) уточнення проблеми і складення змісту;
- б) вивчення літературних джерел;
- в) вибір теми;
- г) визначення мети дослідження;
- д) формулювання завдань;
- е) визначення гіпотези;
- ж) проведення експерименту, досліду;
- з) аналіз результатів експерименту та систематизація накопиченого матеріалу;
- і) складання розширеного плану роботи;
- й) літературне оформлення.

Завдання 31. За яких умов гіпотеза переконлива?

- а) не суперечить принципам наукового пізнання;
- б) пояснює всі фактори, для вивчення яких вона висувається;
- в) принципово перевіряється;
- г) логічно не суперечлива;
- д) максимально проста;
- е) все зазначене правильне.

Завдання 32. За якими напрямками визначається ефективність науково-дослідних робіт:

- а) культурологічними;
- б) соціальними;

- в) економічними;
- г) науково-технічними;
- д) етнографічними.

Завдання 33. Якими показниками можна визначити ефективність науково-дослідної роботи у ВНЗ:

- а) підготовка кандидатів, докторів наук;
- б) якість підготовки фахівців для народного господарства;
- в) рівень видавничої роботи;
- г) ступінь участі студентів у науково-практичних конференціях;
- д) зайнятість студентів у наукових гуртках;
- є) кількість наукових статей у журналах;
- ж) розробка і введення нових курсів;
- з) працевлаштування випускників;
- і) за всіма показниками.

Завдання 34. При визначенні змісту наукової проблеми (теми) необхідно:

- а) з'ясувати, які явища, предмети, процеси, закономірності має охоплювати проблема;
- б) обмежити тему від питань суміжних тем;
- в) визначити коло літературних джерел і документів, які є основними і вихідними в розробці проблеми;
- г) все зазначене.

Завдання 35. Форма думки, в якій міститься усвідомлення мети пізнання нового явища — це:

- а) наукова ідея;
- б) закон;
- в) поняття;
- г) принцип.

Завдання 36. Методологія — це:

- а) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;
- б) сукупність прийомів, методів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій галузі знань;
- в) матеріалістична діалектика, теорія пізнання, що досліджує закони розвитку наукового знання в цілому;
- г) це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Завдання 37. Що означає системний підхід в методології досліджень?

- а) ґрунтовне вивчення явища, процесу;
- б) послідовність і цілісність виконання дослідження;
- в) комплексне дослідження великих і складних об'єктів (систем) як єдиного цілого з узгодженням усіх його елементів і частин за формулою: потреба — суб'єкт — об'єкт — процеси — умови — результат.

Завдання 38. Головні напрями методології досліджень:

- а) вивчення та аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених;
- б) визначення концепції дослідження;
- в) узагальнення ідей науковців;
- г) формулювання аналітичних висновків;
- д) проведення досліджень практичної реалізації ідеї.

Завдання 39. Метод — це:

- а) засіб дослідження мети, спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку;
- б) потреба і місце застосування наукових прийомів у процесі дослідження;
- в) спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

Завдання 40. Назвіть методи емпіричного дослідження:

- а) спостереження, порівняння;
- б) формалізація, логічні;
- в) вимірювання, експеримент;
- г) математичні, моделювання.

Завдання 41. Назвіть методи теоретичного дослідження:

- а) формалізація;
- б) дедукція;
- в) моделювання;
- г) логічні, історичні;
- д) аксіоматичні.

Завдання 42. Які методи застосовуються в процесі експерименту?

- а) опитування, тестування;
- б) ідеалізації;
- в) експертних оцінок і абстракції;
- г) логічні та історичні;
- д) шкалювання.

Завдання 43. Які види абстракції застосовують у процесі дослідження?

- а) ізолювання і ототожнювання;
- б) аналітичність;
- в) конструктивізація;
- г) актуальна нескінченність;
- д) емпіричність.

Завдання 44. Форми апробації результатів наукового дослідження:

- а) нарада;
- б) конкурс;
- в) симпозіум;
- г) практична діяльність;
- д) конференція;
- е) наукова конференція.

Завдання 45. Форми використання матеріалів наукового дослідження:

- а) дисертація;
- б) доповідь, виступ;
- в) звіт про дослідження;
- г) наукова публікація;
- д) курсова (дипломна) робота.

Завдання 46. Назвіть основні види абстракції:

- а) ізолювання;
- б) потенційна здійсненість;
- г) ототожнення;
- в) моделювання;
- г) індукція;
- д) дедукція;
- э) узагальнення.

Завдання 47. Дайте визначення «інформації»:

- а) це відомості про події та процеси;
- б) це детальне систематизоване подання певного відібраного матеріалу без будь-якого аналізу;
- в) це певні відомості, сукупність якихось даних, знань.

Завдання 48. Назвіть основні ознаки наукової інформації:

- а) формування відомостей про наукову роботу;
- б) отримання в процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтям якої є практика і оформлення її у відповідній формі;
- в) документовані і публічно оголошені відомості про досягнення науки, виробництва;
- г) результати науково-дослідної роботи вітчизняних дослідників.

Завдання 49. Виберіть правильні відповіді:

а) *монографія* — це... а) система економічних організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі технології, послуг, продукції тощо;

б) *збірник* — це... б) нормативні документи щодо єдиних вимог до продукції, її розробки, виробництва та застосування;

в) *періодичні видання* — це... в) видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних галузей;

г) *стандарт* — це... г) наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріала в конкретній галузі науки;

д) *довідково-інформаційний фонд* — це...

д) журнали, бюлетені, інші видання з різних галузей науки і техніки;

є) *інформаційний ринок* — це...

є) сукупність упорядкованих первинних документів і довідкового пошукового апарату.

Завдання 50. Виберіть головні принципи інформаційних відносин:

а) повнота і точність інформації;

б) сучасність та оперативність;

в) доступність та свобода обміну нею;

г) гарантованість прав;

д) об'єктивність і точність;

є) систематичність і регулярність;

ж) порівнянність в часі і просторі.

Завдання 51. Визначте відповідність документів галузям знань:

а) політична;

А) Журнал «Бізнес-інформ»;

б) духовна;

Б) Біблія;

в) економічна;

В) Журнал «Юний технік»;

г) соціальна

Г) Історія України;

д) міжнародна;

Д) монографія «Гуманізм і філософські

є) науково-технічна.

проблеми сучасності».

є) Журнал «Міжнародний вісник».

Завдання 52. Інформація розділяється на:

а) оглядову, реферативну, релевативну;

б) сигнальну, довідкову;

в) міжнародну і національну;

г) соціологічну і екологічну;

д) практичну і теоретичну.

Завдання 53. За якими критеріями визначається якість інформації в науковому дослідженні?

- а) цільове призначення;
- б) цінність і надійність;
- в) вірогідність;
- г) швидкодійність і періодичність;
- д) спосіб і форми подання;
- є) дискретність і безперервність;
- ж) за всіма зазначеними критеріями.

Завдання 54. Дати повне визначення етапів дослідження:

- а) накопичення наукової інформації...
- б) формулювання теми дослідження...
- в) теоретичне дослідження...
- г) експеримент...
- д) оформлення...

Завдання 55. Що таке достовірність науково-дослідної роботи?

- а) це доказ істинності, правильності результату експерименту;
- б) літературне наукове обґрунтування експерименту;
- в) перевірка на практиці висновків експерименту.

Завдання 56. В яких каталогах картки з описом літературних джерел сформовані в алфавітному порядку за змістом знань?

- а) предметних;
- б) алфавітних;
- в) систематичних.

Завдання 57. Сформулюйте основні недоліки при використанні мережі \УЕВ сторінки Itinternet.

- а) в)
- б) г)

Завдання 58. Алгоритм основних етапів вивчення наукових джерел інформації:

- а) виписування цитат;
- б) «швидке» читання матеріалу;
- в) вибіркоче читання окремих частин;
- г) загальне ознайомлення з науковою проблемою;
- д) перегляд літератури і систематизація;
- є) критичне оцінювання, редагування запису.

Завдання 59. Способи розміщення в списку літературних джерел:

- а) хронологічному;
- б) в порядку посилань у тексті;
- в) в алфавітному порядку за першою літерою прізвища автора.

Завдання 60. Головні вимоги до дипломної (магістерської) роботи передбачають:

- а) цільову спрямованість;
- б) сучасність тематики;
- в) логічну послідовність викладу матеріалу;
- г) стислість і конкретність;
- д) оформлення додатків;
- є) доказовість висновків і рекомендацій.

Завдання 61. Що потрібно доповнити до структури дипломної роботи:

- а) титульний аркуш;
- б)
- в)
- г) вступ;
- д) основна частина;
- є)
- ж)
- з)

Завдання 62. Що потрібно підготувати студенту до захисту дипломної роботи перед ДЕК?:

Завдання 63. Структура відгуку на дипломну роботу.

Правильні відповіді до завдань:

№ 1 — б.

№ 2 — б, в.

№ 3 — б, в

№ 4 — а.

№ 5 — а)...чуттєве і раціональне;

б)...це відображення в мозку людини властивостей предмета, явища;

в)...це формування первинного чуттєвого образу предмета, явища;

г)...це систематизація, об'єднання різних представлень в цілісну картину образів;

№ 6 — а, б, в; № 7 — а;

№ 8 — а, б, г; № 9 — б;

№ 10 — а, д;

- № 11 — а-В, б-Д, в-Ж, г-З, е-А, ж-Б, з-Г, е -Є.
 № 12 — а-Є, б-А, в-Б, г-В, д-Г, е-Д. № 13 — а, б, в.
 № 14 — а) 1, 2, 10, 9, 12; б) 4, 6, 7, 8, 11; в) 3, 5, 13, 14.
 № 15 — в. № 16 — в, г.
 № 17 — а, б, г. № 18 — д.
 № 19 — в, а, б, є, д, г, ж, з.
 № 20 — в. № 21 — б, в, г, д ;
 № 22 — б; № 23 — в.
 № 24 — а, б, в, г. № 25 — а, б, в, д.
 № 26 — г, в, б, д, а. № 27 — а, б, в, г.
 № 28 — 1-в, 2-а, 3-б, 4-г. № 29 — а, б, в, г.
 № 30 — в, б, г, є, д, і, ж, з, а, й. № 31 — е.
 № 32 — б, в, г. № 33 — і.
 № 34 — г. № 35 — а.
 № 36 — г. № 37 — в.
 № 38 — а, в, д. № 39 — в.
 № 40 — а, в. № 41 — а, г.
 № 42 — а, в. № 43 — а, в, г, д.
 № 44 — г. № 45 — а, б, г, д.
 № 46 — б, в, г, д, є, ж. № 47 — а, б.
 № 48 — б, в. № 49 — а-Г, б-В, в-Д, г-Б, д-Е.
 № 50 — а, в, г, д. № 51 — а-Г, б-Б, в-А, г-Д, д-Є, е-Д.
 № 52 — а, б.
 № 53 — ж.

№ 54 — а) вивчення документів, основних джерел тем; складання картотеки; б) обґрунтування об'єкта і предмета, мети, головних завдань та гіпотези дослідження; в) вибір методики, розробка концепцій; г) розробка програми методики та одержання даних; д) написання висновків, рекомендацій тощо.

№ 55 — в. № 56 — в.

№ 57 — а) інформація відображена в недостатньому обсязі; б) вірогідність інформації викликає сумнів; в) не забезпечується ефективний пошук інформації; г) відсутня каталогізація.

№ 58 — г, д, б, в, є, а.

№ 59 — в. № 60 — а, в, г, е.

№ 61 — б) завдання на виконання дипломної роботи; в) зміст; е) висновки; ж) список; з) додатки.

№ 62 — дипломна робота, відгук наукового керівника, письмова рецензія на роботу (наукові статті тощо);

№ 63 — актуальність дослідження, ефективність використаної методології, рівень теоретичних знань, перспективність рекомендацій і висновків, недоліки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої школи України. Підр. — К.: Либідь, 1998. — 560 с.
2. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления: ГОСТ 7.1-84. — Введ. 01.01.86. — М: Изд-во стандартов, 1988. — 71 с.
3. *Білуха М. Т.* Основи наукових досліджень. Підручник для студентів екон. спец. вузів. — К.; Вища шк., 1997. — 271 с.
4. Бюлетень вищої атестаційної комісії України. — К.; — № 2 — 2000. — 47 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
6. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление / Отв. ред. А. Л. Яншин. — М: Наука, 1991.
7. *Доброхот М. І.* Сучасне і майбутнє української науки // Текст промови на III Всесвітньому форумі українців 18—20 серпня 2001 р., м. Київ // Освіта і управління. — т. 4. — № 3—4. — 2001. — С. 7—13.
8. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. ДСТУ 3008 — 95. — К.: Держстандарти України, 1995.
9. *Івахненко С. В.* Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: Навч. посіб. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — 350 с.
10. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582-97: — Введ. 01.07.98. — К.: Держстандарт України, 1998. — 16 с.
11. *Загвязинский В. И.* Методология и методика дидактического исследования. — М.: Педагогика, 1982. — 160 с.
12. Закон України «Про вищу освіту» / Науково-практичний коментар під ред. Міністра освіти і науки України Кременя В.Г. — К. — 2002. — 322 с.
13. Закон України «Про інформацію» // Голос України — 1992. — 23 лист.
14. *Кыверялг А. А.* Методы исследований в профессиональной педагогике. Таллин: Валтус, 1980. — 334 с.
15. *Людченко А. А. и др.* Основы научных исследований. Учебное пособие. — К.; Т-во «Знання», КОО, 2000. — 114 с.

16. *Маркс К.* Капитал. Т. 1: Критика политической экономии // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Т. 23. — С. 58—59.
17. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. 2-е изд., Т. 18. — С. 271.
18. *Мойсеюк Н. С.* Педагогіка. Навч. пос. К.: 2001. — 608 с.
19. *Подласый И. П.* Педагогіка. Учеб. для студентов вузов. — М.: Владос. — 1999. — Кн. 1. — 576 с.
20. *Прокopenко І. Ф., Ганін В. І.* Методологія і методика економічного аналізу. Підручник — К.: ЦНЛ, 2007. — 410 с.
21. *Романчиков В. І.* Основи наукових досліджень. Навч. пос. — К.: Ф. «ВІПОЛ», 1997, — 242 с.
22. *Сидоренко В.* Підготовка магістрів з педагогічних спеціальностей: реальність та проблеми // *Освіта.* — № 31. — 29 травня.
23. *Сидоренко В. К., Дмитренко П. В.* Основи наукових досліджень. — К.: 2000. — РНКЦ «ДІНІТ», 2000. — 259 с.
24. Словник іншомовних слів. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1975. — С. 215.
25. Словник іншомовних слів: — К.: Наук. думка, 2000. — С. 350.
26. *Уваров А. А.* Дипломные и курсовые работы по экономическим специальностям. — М.: Дело и Сервис. — 2000. — 77 с.
27. *Фіцула М. М.* Педагогіка. Навч. посіб. — К.: Академія, 2000. — 544 с.
28. *Цехмістрова Г. С.* Основи наукових досліджень. Навч. посіб. — Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. — 240 с.
29. *Шейко В. М., Кушнарeнко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Підручник. — К.: Знання-прес, 2002. — 295 с.
30. *Ядов В. А.* Социологическое исследование: методология, программа, методы. — 2-е изд. — М.: Наука, 1987. — 248 с.
31. *Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования. — 6-е изд. — М.: ИКЦ Академічна, Добро світ, 2003. — 596 с.
32. Закон України про вищу освіту <http://osvita/org.ua/pravo/law>.
33. Лауреати премії А. Нобеля з економіки. <http://www.n-t.ru/nobel.htm>.

ГЛОСАРІЙ

- Абстрагування** — прийом мислення, що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, уявне відокремлення одних аспектів явищ чи властивостей предметів від інших.
- Академік** — академічне звання дійсних членів НАН та галузевих академій України; найвище звання вченого, художника, скульптора і т. п.
- Аксіома** — вихідне положення в науці, незаперечна істина. Цілком очевидне твердження.
- Актуальність теми** — сучасність, злободенність, важливість на даний момент і в даній ситуації, відповідність найважливішим потребам сучасності.
- Акцент** — особлива увага до чого-небудь, підкреслення.
- Алгоритм** — система правил виконання певного процесу (аналізу, управління).
- Аналіз** — метод наукового дослідження предметів, явищ шляхом розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносини) з метою їх детального вивчення.
- Аналогія** — міркування, в яких із подібності двох об'єктів за окремими ознаками робиться висновок про їх подібність і за іншими ознаками. Використовується при висуненні гіпотез, дає поштовх до висловлювання припущень.
- Анкетування** — один із способів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.
- Анотація** — стисла бібліографічна довідка, короткі відомості про книгу, статтю, монографію.
- Апорія** — суперечність у міркуванні, яка здається непереборною.
- Аспект** — кут, під яким розглядається об'єкт дослідження, поняття, явища.
- Аспектація** — пошук оптимального вигляду наукової роботи.

Валідність — обґрунтованість і адекватність дослідного інструментарію (анкети, тести тощо).

Варіація — видозміна другорядних елементів чого-небудь при зберіганні основи.

Верифікація — перевірка, емпіричне підтвердження теоретичних положень науки шляхом зіставлення їх з об'єктом дослідження, даними відчуття та експерименту, повторюваність результату дослідження.

Визначення — формулювання, вислів, у якому розкривається зміст чого-небудь, його істотні ознаки.

Вимірювання — операція, в основі якої лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

Відображення — загальна властивість матерії, яка полягає в тому, що за певних умов взаємодії одна матеріальна система відтворює у специфічній для неї формі певні сторони іншої системи, яка взаємодіє з нею.

Відчуття — відображення властивостей предметів об'єктивної дійсності, що впливають на органи чуття; як відображення об'єктивних властивостей речей відчуття є засобом пізнання дійсності.

Генезис — процес створення та становлення природного чи соціального явища.

Геніальність — найвищий ступінь обдарованості людини, виразом якої є творчість, що має для життя суспільства історичне значення.

Гіпотеза — наукове положення, висновок, що пояснює певні явища дійсності на основні припущення.

Гіпотетичний — заснований на гіпотезі, наданий.

Гносеологія — вчення про сутність і закономірності пізнання.

Дедукція — форма достовірного умовиводу від загального положення до часткового; метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального.

Дефініція — стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття.

Довідково-інформаційний фонд — це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначених для задоволення інформаційних потреб.

Доказ — незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність чого-небудь, підтвердження.

Експеримент — один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов.

Завдання наукове — теоретичне завдання, що вимагає встановлення невідомої раніше певної закономірності, властивості чи явища.

Закон — філософська категорія, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані причинно-наслідкові зв'язки між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають з їхньої сутності.

Засоби науки — методи мислення, емпіричного дослідження, а також технічні засоби.

Збірник — це наукове видання, яке складається із окремих статей різних авторів, присвячених одному напряму, але з різних його галузей (економіка, педагогіка тощо).

Ідеалізація — конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично не здійснилися, наділення об'єктів властивостями, які відповідають ідеалу.

Ідея — це продукт людського мислення, форма духовно-пізнавального відображення дійсності, спрямована на її перетворення. В ній відображається не лише об'єкт вивчення, але й усвідомлюється мета та її практичне втілення.

Індукція — метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальний висновок будується на основі часткових посилок.

Інтуїція — спроможність безпосереднього розуміння істини. Результати інтуїтивного пізнання з часом логічно доводяться і перевіряються практично.

Інформаційний ринок — це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів.

Істина — правильне, адекватне відображення предметів і явищ дійсності, відтворення їх так, як вони існують поза межами нашої свідомості.

Каталог алфавітний — система карток з описом видання, розташованих в порядку алфавіту за прізвищем авторів та назвами публікації, незалежно від їх змісту.

Каталог предметний — містить дані про наявну літературу з певного предмета та інформацію про її згруповані за предметними рубриками, які теж розташовані в алфавітному порядку.

Категорія — основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності (категорія часу, категорія причини).

Класифікація — система розподілу предметів, явищ, понять (класів, об'єктів) будь-якої галузі знання чи діяльності людини за спільними ознаками, властивостями.

Компетенція — добра обізнаність із чим-небудь.

Компіляція — написання наукової праці на основі запозичених в інших авторів матеріалів без самостійного їх дослідження та опрацювання джерел.

Концепція — система поглядів на будь-що, головна думка при визначенні мети та завдань дослідження шляхів його проведення. Проведений задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Метод дослідження — засіб досягнення мети, спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку і розвитку. Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності.

Методологія дослідження — сукупність конкретних прийомів, методів дослідження і способів, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання.

Моделювання — дослідження об'єкта (оригіналу) шляхом створення його копії (моделі), що заміняє оригінал з певних сторін, які цікавлять пізнання і підлягають вивченню; непрямий, опосередкований метод наукового дослідження.

Монографія — наукове видання, що містить повне і вичерпне всебічне дослідження якоїсь однієї проблеми чи теми.

Морфологія — наука про будову та форму чого-небудь.

Наука — одна з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу, система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ.

Наукова інформація — це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність якихось даних, знань тощо.

Наукова тема — завдання наукового характеру, що потребує проведення наукового дослідження.

Наукова школа — неформальна творча співдружність в межах будь-якого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів.

Наукове дослідження — цілеспрямоване вивчення явищ, процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практики рішень.

Науковий результат — нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, монографії, доповіді, наукового відкриття.

Наукознавство — розділ науки, який вивчає закономірності її функціонування і розвитку, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими сферами матеріального і духовного життя суспільства

Наукометрія — галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації.

Наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань.

Об'єкт дослідження — процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і вибране для дослідження.

Парадигма — сукупність філософських, загальнотеоретичних і мета-теоретичних основ науки.

Періодичне видання — це журнали, бюлетні та інші видання з різних галузей науки і техніки з викладом матеріалу в популярній доступній формі.

Поняття — одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. Думка про що-небудь, погляд на щось, рівень розуміння чогось.

Праця — діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії для створення матеріальних і духовних цінностей.

Предмет дослідження — все те, що знаходиться в межах об'єкта дослідження у визначеному аспекті пізнання. Це досліджувані з певною метою властивості, ставлення до об'єкта тощо.

Принцип — основне вихідне положення будь-якої теорії наукової системи, вчення, науки; внутрішнє переконання людини, її усталений погляд на те чи інше питання (принцип гласності, достовірності тощо).

Проблема — складне теоретичне або практичне питання, що потребує дослідження, вирішення.

Прогнозування — процес наукового передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого й сучасного; систематична, науково-обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики розвитку цього предмета чи явища в перспективі.

Резюме — стислий висновок, що містить основні положення доповіді, промови, наукової праці, дискусії тощо.

Релятивність — відносність людських знань.

Реферат — письмова форма доповіді на певну тему, зміст лише повідомляє про щось, а не переконує в чомусь; визначає короткий виклад змісту наукового дослідження.

Синергетика — науково-філософський принцип, що розглядає природу, світ як самоорганізаційну комплексну систему.

Синтез — метод наукового дослідження предметів, явищ дійсності в цілісності, єдності та взаємозв'язку їх частин.

Спостереження — це метод цілеспрямованого дослідження об'єктивної дійсності, в тому вигляді, в якому вона існує в природі та суспільстві і доступна безпосередньо для сприйняття людиною без втручання в неї.

Стандарти — це нормативні документи, в яких встановлені єдині вимоги до основних властивостей будь-якої продукції або виду робіт.

Судження—думка про що-небудь, виклад своїх думок.

Теза — положення, що коротко і чітко формулює основну ідею чого-небудь або провідне завдання, що стоїть перед кимось.

Тема — наукове завдання, що лежить в основі кадрового дослідження.

Теорія — вчення, система ідей або принципів, висока форма узагальнення і систематизації знань, спрямованих на визначення того чи іншого явища. Теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. Теорія має бути ефективною, конструктивною і простою.

Теорія пізнання (гносеологія) — вчення про процес пізнання та його можливості, основні закономірності, форми та способи пізнання людиною навколишньої дійсності.

Умовивід — це така форма мислення, в результаті якої з одного або кількох суджень, що відображають зв'язки і відношення предметів об'єктивної дійсності виводиться нове судження, міркування, нова думка, що містить вже нове знання про досліджувані предмети, явища, процеси.

Уява — здатність образно створювати або відтворювати кого-небудь, що-небудь у думках, свідомості.

Факт науковий —

реальність, дійсність, складовий елемент основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. Характерні властивості наукового факту — новизна, точність, об'єктивність, достовірність. На основі фактів будуються теорії, виводяться закони.

Цитата — точний, дослівний уривок з твору, чийсь вислів, що наводиться як підтвердження або заперечення певної думки чи ілюстрації до фактичного матеріалу.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Завідувачу кафедри обліку і аудиту
проф. Мозговому І. М.
студентки економічного факультету
5 курсу 53 групи
Тимофєєвої Ганни Сергіївни.

ЗАЯВА

Прошу Вас затвердити тему дипломної (магістерської) роботи:
«Моделювання стратегії розвитку обліку та аудиту основних засобів на підприємстві». Тема відповідає затвердженому кафедрою переліку дипломних (магістерських) робіт.

08.09.2007 р. Підпис

Додаток 2

Зразок заповнення календарного плану виконання наукового дослідження

№ з/п	Назва етапів дослідження	Термін виконання	Помітка про виконання
1	Вивчення літератури, написання списку літератури, вступу і глави 1	Вересень— жовтень	
2	Збір практичного матеріалу, його опрацювання	Листопад— грудень	
3	Оформлення аналітичних таблиць, графіків, діаграм; написання глави 2	Грудень— січень	
4	Написання глави 3, оформлення додатків	Січень— лютий	
5	Написання висновків і підготовка роботи до подання на кафедру, рецензування	Березень— квітень	
6	Подання роботи на кафедру, її розгляд і захист	Травень— червень	

Студент

_____ (підпис)

_____ (ініціали та прізвище)

Керівник

_____ (підпис)

_____ (ініціали та прізвище)

«__» _____ 200__ р.

**СХЕМА ОФОРМЛЕННЯ ЗМІСТУ КУРСОВОЇ,
ДИПЛОМНОЇ, МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ НА ТЕМУ:**

«АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА»

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Фінансова діяльність промислового підприємства в сучасних умовах господарювання	6
1.1. Економічний зміст фінансової діяльності	6
1.2. Поняття про фінансовий стан підприємства	11
1.3. Баланс промислового підприємства	14
2. Аналіз фінансової діяльності промислового підприємства	18
2.1. Загальна оцінка фінансового стану підприємства	18
2.2. Аналіз наявності власних оборотних коштів	22
2.3. Аналіз оборотності обігових коштів	25
3. Удосконалення аналізу фінансового стану	29
3.1. Аналіз прибутковості і ділової активності	29
3.2. Аналіз грошових потоків	33
3.3. Використання ЕОТ при аналізі фінансового стану підприємства	36
Висновки. Пропозиції	38
Список літературних джерел	40
Додатки	42

Додаток 4

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г. С. СКОВОРОДИ

Кафедра економічної теорії

Допущено до захисту
Зав. кафедри, к. е. н.,
проф. Сідельнікова І. В.

_____ (підпис)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
з «Бухгалтерського обліку» на тему:

Виконала студентка
економічного факультету
5 курсу, 52 групи
Абраменко Інна Олександрівна

_____ (підпис)

Науковий керівник:
Докт. екон. наук, проф.
Шинкаренко Дмитро Сергійович

_____ (підпис)

Харків 200__ р.

Додаток 5

Оформлення таблиць

Таблиця 1.7

**ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
ПО ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЯХ ФІРМОЮ «Експрес» у 2007 р.**

№ з/п	Показники	Минулий рік	Звітний рік		Відхилення (+, -)	Відхилення у %	
			план	факт		з минулим роком	з планом
1	2	3	4	5	6	7	8

ОРІЄНТОВНИЙ ЗМІСТ ВСТУПУ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема «Організація матеріальних та фінансових потоків на підприємстві»

Мета і завдання дослідження. Мета роботи — теоретичне узагальнення та обґрунтування шляхів розв’язання протиріч організації матеріальних і фінансових потокових процесів підприємства в системі відтворення оборотного капіталу, розробки на цій основі практичних рекомендацій щодо становлення та розвитку логістичних систем підприємств.

Завдання дослідження:

- визначення практичних і теоретичних передумов переходу від управління дискретними операціями до потокових процесів підприємства, обґрунтування сутності та змісту системи категорії, пов’язаних з ними;

- аналіз особливостей організації матеріальних та фінансових потоків на основі теорії логістики й оцінка сучасного стану логістизації потокових процесів підприємств;

- оцінка змісту і складності суперечностей, що виникають між різними етапами потокових процесів, та обґрунтування можливостей використання методу компромісів для наскрізної оптимізації цих процесів при їх організації;

- розробка науково-практичних рекомендацій щодо організації логістичних систем підприємства та контролю потокових процесів у них.

Об’єктом дослідження вибрано матеріальні та фінансові потокові процеси підприємства в системі відтворення оборотного капіталу в умовах переходу до управління потоковими процесами. Предметом — організація матеріальних та фінансових потокових процесів підприємства.

Методи дослідження. Теоретичну й методологічну основу дисертації склали фундаментальні положення загальної економічної теорії, праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем організації потоків матеріальних і фінансових ресурсів підприємства на засадах логістики. У процесі дослідження використовувалися різні методи, зокрема спостереження, порівняння, аналіз емпіричних даних науки — для постановки проблем дослідження і вивчення об’єкта дослідження; експертні та статистичні методи — для вивчення сучасного стану організації логістичних процесів на вітчизняних підприємствах; графічні методи — для ілюстрації висновків дослідження; методи теорії логістики, а саме

метод системного аналізу — для організації логістичної системи (ЛС) управління потоковими процесами; методи кібернетики — для синтезу й аналізу суб'єктів та об'єктів управління в ЛС; методи теорії дослідження операцій — для розрахунку прийняття оптимальних рішень і оцінки функціонування ефективності ЛС; методи прогностики (фактографічний, статистичний, метод математичної аналогії) — для прогнозування поведінки суб'єкта та об'єкта управління в ЛС; методи багатокритеріальної (векторної) оптимізації, економіко-математичне (аналітичне та імітаційне) моделювання — для прийняття оптимальних рішень в управлінні потоковими процесами; методи теорії графів — при синтезі оптимальної організаційної структури ЛС.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:
вперше:

- ◆ обґрунтовано необхідність переходу до управління відтворенням оборотного капіталу підприємства з використанням принципу узгодження методом компромісів матеріальних та фінансових поточкових процесів підприємства;

- ◆ визначено послідовність організації логістичної системи на вітчизняних підприємствах в умовах переходу до управління потоковими процесами;

узагальнено і уточнено:

- ◆ ознаки класифікації економічних поточкових процесів, які враховують їх особливості для побудови комплексної системи управління ними на логістичних засадах;

- ◆ дістали подальший розвиток:

- ◆ зміст категорій і понять, пов'язаних із організацією поточкових процесів підприємства, а саме: економічний поточковий процес — для характеристики нового об'єкта управління підприємства в ринкових умовах господарювання, реперна точка, трактова схема — для створення ефективної системи контролю поточкових процесів в умовах відновлення відтворювальних циклів оборотного капіталу підприємства;

- ◆ сутність системи суперечностей, що виникають між етапами проходження матеріальних та фінансових потоків підприємства, розв'язання яких забезпечує їх ефективне існування та розвиток у часі;

- ◆ системний контроль економічних поточкових процесів підприємства, що визначає місця розташування контрольних (реперних) точок та їх показники й упереджує кризові явища відтворювального циклу оборотного капіталу підприємства.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх впровадження сприятиме підвищенню якості організації циклічного відтворення оборотного капіталу за рахунок логістизації матеріальних та фінансових поточкових процесів.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи 120 сторінок. Робота включає 45 таблиць, 378 рисунків, 17 додатків. Список використаних джерел включає 105 найменувань.

РЕЦЕНЗІЯ (структура)

на наукову роботу студентки (та) курсу спеціальності _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Наукова робота на тему « _____ »

виконана у _____
(назва ВНЗ, кафедра)

на матеріалах _____
(назва підприємства, фірми)

1. Основний зміст рецензії:

- актуальність проблеми, теми;
- значення вирішуваних завдань;
- мета та завдання дослідження;
- наукова новизна;
- практична цінність.

2. Коротка характеристика кожного розділу випускної роботи:

- оцінка повноти і вірогідності викладу матеріалу;
- рівень використання передового досвіду обліково-аналітичної роботи, прогресивних методів дослідження;
- наявність самостійних підходів студента до вирішення завдань.

3. Значимість пропозицій, їх обґрунтування; доцільність їх практичного втілення, апробація дослідження (де розглядалися пропозиції, ким схвалені тощо).

4. Якість оформлення роботи, таблиць, графіків, розрахунків, мова, системність мислення.

5. Загальна оцінка випускної роботи.

Рецензент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Місце роботи і посада _____

Серія і номер диплома про закінчення вищого навчального закладу, його назва.

Дата складання рецензії

Рецензія засвідчується печаткою за місцем роботи рецензента.

ЛАУРЕАТИ ПАМ'ЯТІ А. НОБЕЛЯ З ЕКОНОМІКИ

Помилкова публікація в 1888 році некролога про смерть Нобеля в одній із французьких газет з осудженням винаходу ним динаміту вважається тією подією, яка підштовхнула Нобеля до рішення залишити після своєї смерті щось вартісніше ніж гроші та матеріальні цінності.

27 листопада 1895 р. у Шведсько-Норвезькому Клубі в Парижі Нобель підписав свій заповіт: «Я, підписаний нижче Альфред Бернхард Нобель, обміркувавши і вирішивши, сьогодні повідомляю мою останню волю стосовно майна, нажитого мною до моменту смерті

(у тексті опущена та частина заповіту Нобеля, у якій перелічуються пожертвування приватним особам).

...Усе реалізоване майно, що залишається після мене, необхідно розподілити в такий спосіб: виконувачі мого заповіту повинні перевести капітал у цінні папери, створивши фонд, відсотки з якого будуть видаватися у вигляді премій тим, хто протягом попереднього року приніс найбільшу користь людству. Зазначені відсотки слід розділити на п'ять рівних частин, які призначаються: перша частина тому, хто зробив найбільш важливе відкриття або винахід в галузі фізики, друга — тому, хто зробив велике відкриття або удосконалення в галузі хімії, третя — тому, хто домогся видатних успіхів в галузі фізіології або медицини, четверта — тому, хто створив найбільш значний літературний твір, що відбиває людські ідеали, п'ята- тому, хто внесе вагомий вклад у єднання народів, знищення рабства, зменшення чисельності існуючих армій і сприяння мирним домовленостям. Премії в галузі фізики і хімії повинні присуджуватися Шведською королівською академією наук, з фізіології і медицини — Королівським Каролінським інститутом у Стокгольмі, із літератури — Шведською академією в Стокгольмі, премія миру — комітетом з п'яти чоловік, що обирається норвезьким стортингом. Моє особливе бажання — полягає в тому, щоб на присудження премій не впливала національність кандидата, щоб премію отримували найбільш гідні, незалежно від того, скандинави вони чи ні.

Цей заповіт є останнім, остаточним, він має чинність закону і скасовує всі мої попередні заповіти, якщо такі виявляться після моєї смерті.

Нарешті, моя остання обов'язкова вимога полягає в тому, щоб після моєї кончини компетентний лікар однозначно встановив факт смерті, і лише після цього моє тіло слід піддати спаленню. Париж, 27 листопада 1895 року, Альфред Бернхард Нобель

Герр Альфред Бернхард Нобель, будучи в здоровому розумі, зі своєї волі підписав цей заповіт, про що ми усі свідчимо в його присутності, додаючи до цього документа наші підписи:

Зігурд Еренборг, лейтенант у відставці,
Р. В. Штреленерт, цивільний інженер,
Тос Норденфельт, конструктор,
Леонард Васс, цивільний інженер.»

Альфред Нобель помер 10 грудня 1896 року. Однак офіційно Нобелівський фонд був створений лише у 1900 році.

Зокрема, статус Нобелівського фонду і спеціальні правила, що регламентують діяльність інститутів, які присуджують премії, обнародовані на засіданні Королівської ради 29 червня 1900 року (після тривалих обговорень, у ході яких члени різних організацій, згаданих у заповіті, висловлювали свої сумніви, посилаючись на невизначеність формулювання заповіту). Цю дату можна вважати офіційним днем народження Фонду.

Відомо, що початковий капітал Фонду склав 31 мільйон шведських крон, що були розділені на дві частини: перша — 28 мільйонів крон — стали основою Фонду. На гроші, що залишилися, для Нобелівського фонду був придбаний будинок, у якому він знаходиться і сьогодні. Фонд поповнюється за рахунок прибутків від інвестиційної діяльності та благодійних пожертвувань.

Перші Нобелівські премії були присуджені 10 грудня 1901 року. Політичне єднання Швеції з Норвегією після тривалих дебатів було оформлено в 1905 р. Поточні спеціальні правила для організації, що присвоює Нобелівську премію миру, тобто для Норвезького Нобелівського комітету, датовані 10 квітням 1905 року.

У 1968 році Шведський банк з нагоди свого 300-річного ювілею вніс пропозицію про заснування премії в галузі економіки. Після деяких вагань Шведська королівська академія наук прийняла на себе роль інституту, що присуджує премію по даному профілю (після цього правління Фонду Нобеля вирішило більше не збільшувати кількості номінацій), відповідно до тих же принципів і правил, що застосовуються до початкових Нобелівських премій. Зазначена премія, що була заснована в пам'ять про Альфреда Нобеля, присуджується 10 грудня, вслід за презентацією інших Нобелівських лауреатів. Премія з економіки пам'яті Альфреда Нобеля вперше була присуджена в 1969 році.

ПОРЯДОК ПРИСВОЄННЯ

Альфред Нобель не залишив інструкцій про те, як вибирати вчених для присудження премії. Правила були розроблені вже після його смерті і з того часу залишаються практично не змінними.

Премія не може бути присуджена спільно більше ніж трьом особам (рішення про це було прийнято в 1968 році) і може бути присуджена помертньо тільки у тому випадку, якщо претендент був живий на момент оголошення про присудження йому премії (як правило, в жовтні), але помер до 10 грудня поточного року (рішення прийняте в 1974 році).

Премії присуджуються не самим Фондом Нобеля, а спеціальними Нобелівськими комітетами з певних напрямків, які відіграють вирішальну роль у процесі вибору лауреатів. Кожний комітет складається з п'яти членів, але може звернутися за допомогою до фахівців інших галузей науки.

Для відбору кандидатур на премію в галузі літератури представлення направляються від фахівців в галузі літератури і мовознавства — членів академій і товариств. Щоб отримати пропозиції щодо кандидатів на премію миру, встановлюються контакти з представниками таких наук, як філософія, історія, юриспруденція і політичних наук, а також з активними громадськими діячами. Деякі фахівці отримують право індивідуально висувати претендента; серед таких осіб — лауреати Нобелівської премії минулих років, члени Шведської королівської академії наук, Нобелівської асамблеї Каролінського інституту та Шведської академії.

Затверджені пропозиції повинні бути отримані до 1 лютого року присудження нагороди. З цього дня починається робота Нобелівських комітетів: до вересня члени комітетів і консультанти оцінюють кваліфікацію кандидатів на присудження премії. Комітети радяться кілька разів, заслуховують пропозиції різних членів комітету і експертів, запрошених зі сторони. Щорічно у підготовчій роботі бере участь кілька тисяч фахівців.

Коли попередню роботу закінчено, комітет затверджує свої звіти і рекомендації (які певний час залишаються утаємниченими) за відповідними кандидатурами і передає їх до інстанцій, що присуджують премії, які і повинні прийняти остаточне рішення.

З вересня або початку жовтня Нобелівські комітети готові до подальшої роботи. В галузях фізики, хімії й економічних наук вони підтверджують свої повідомлення відповідним «класам» Шведської королівської академії наук, кожний з яких нараховує близько 25 членів. Потім класи направляють свої рекомендації в академію для ухвалення остаточного рішення.

Процедура присудження премії в галузі фізіології і медицини аналогічна, за винятком того, що рекомендація Нобелівського комітету направляється безпосередньо до Нобелівської асамблеї (50 членів) Каролінського інституту.

При вирішенні долі премії в галузі літератури 18 членів Шведської академії приймають рішення на основі пропозиції Нобелівського комітету.

Рішення про присудження премії миру здійснюється Норвезьким Нобелівським комітетом самостійно.

У жовтні в різних асамблеях проходять остаточні вибори кандидатів. Лауреати проходять остаточне затвердження. Вперше з'являються перед пресою на прес-конференції в Стокгольмі, на якій присутні представники всіх найважливіших інформаційних агентств. Коротко викладаються причини присудження премії. На прес-конференціях, як правило, присутні фахівці з різних галузей науки і техніки, які можуть дати більш повні роз'яснення щодо досягнень лауреатів і значимості їх внеску в загальносвітовий прогрес. Згодом Нобелівський фонд запрошує лауреатів і членів їхніх родин прибути у Стокгольм і Осло 10 грудня.

Премії з фізики, хімії, фізіології і медицини, літератури й економіки вручає у Копенгагені в Концертному залі король Швеції. Нобелівська премія миру вручається головою Норвезького Нобелівського комітету в Осло в присутності короля Норвегії і членів королівської родини.

Премія включає золоту медаль, диплом і грошову винагороду. Лауреати представляють Нобелівські лекції, які публікуються у спеціальному виданні «Нобелівські лауреати».

Як тільки в грудні закінчується церемонія нагородження лауреатів поточного року, починається підготовка по підбору кандидатів наступного року.

Рагнар ФРИШ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1969 р.

Норвезький економіст Рагнар Фриш нагороджений премією за створення й застосування динамічних моделей до аналізу економічних процесів. Значення теорії Фриша про заощадження для вивчення сфери макроекономіки непереходяще. Більше того, у ній уже знайшли своє місце багато хто з елементів сучасної теорії планування.

Пол СЕМЮЕЛСОН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1970 р.

Американський економіст Пол Ентоні Семюелсон нагороджений премією за наукову працю, що розвинула статичну й динамічну економічну теорію. Книга Семюелсона «Основи економічного аналізу» виявилася одним з найбільш значних економічних здобутків нашого століття. Робота Семюелсона протягом всього життя переслідувала одну мету — виявлення ролі принципів максимізації в аналітичній економіці.

Саймон КУЗНЕЦ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1971 р.

Американський вчений Саймон Кузнец нагороджений премією за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного росту. Дослідження перспективи процесу економічного росту визначили ряд емпіричних закономірностей для різних країн. Були встановлені «цикли Кузнеца» — 20-літні періоди чергування швидкого й повільного росту технічного прогресу, населення й національного доходу.

Джон ХІКС. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1972 р.

Англійський економіст Джон Ричард Хікс визнаний гідним премії за новаторський внесок у загальну теорію рівноваги й теорію добробуту. Знаменита діаграма Хікса «заощадження для капіталовкладень — грошовий ринок» була включена практично в усі підручники з макроекономіки. Хікс увів концепцію ринків «фіксованої ціни» і

«гнучкої ціни», розходження між якими виявилось продуктивним у макроекономіці.

Кеннет ЕРРОУ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1972 р.

Американський економіст Кеннет Джозеф Ерроу визнаний гідним премії за новаторський внесок у загальну теорію рівноваги й теорію добробуту. Праці Ерроу внесли значний вклад у теорію оптимальних запасів, аналіз стабільності ринкових моделей, математичне програмування й теорію статистичних рішень. Зміст і значення «теореми неможливості» Ерроу дотепер усвідомлені не повністю.

Василь ЛЕОНТЬЄВ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1973 р.

Американський економіст Василь Леонт'єв нагороджений премією за розвиток методу «витрати — випуск» і за його застосування до важливих економічних проблем. Метод Леонт'єва визнаний класичним інструментом в економіці. Увесь світ використовує аналіз «витрати — випуск» як найважливіший метод економічного планування й бюджетної урядової політики.

Гуннар МЮРДАЛЬ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1974 р.

Шведський економіст Карл Гуннар Мюрдаль нагороджений премією за основні праці з теорії грошей і економічних коливань. Міжнародний вплив Мюрдаля був колосальним, тому що він був одним з деяких економістів, що займаються питаннями економічної й соціальної політики, і домігся вдосконалення широкого кола дисциплін в сфері суспільних наук.

Фрідріх фон ХАЙЕК. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1974 р.

Англійський економіст Фрідріх Август фон Хайек нагороджений премією за основні праці з теорії грошей і економічних коливань та глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних і інституціональних явищ. Теорія торговельного циклу Хайека передбачила монетаристське пояснення Великої депресії й зіграла роль маяка для того розвитку макроекономіки, що відбувся майже сорок років тому.

Леонід КАНТОРОВИЧ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1975 р.

Російський економіст Леонід Канторович визнаний гідним премії за внесок у теорію оптимального розподілу ресурсів. Метод Канторовича, розроблений для вирішення проблем, пов'язаних з виробництвом фанери, і відомий сьогодні як метод лінійного програмування, знайшов широке економічне застосування в усьому світі.

Тьяллінг Ч. КУПМАНС. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1975 р.

Американський економіст Тьяллінг Чарлз Купманс за внесок у теорію оптимального розподілу ресурсів був визнаний гідним премії. Будучи першопрхідником в галузі програмування розвитку, Купманс показав важливість облікового відсотка для планування економічного росту суспільства. Праця Купманса політично нейтральна, тому його теорія застосовна незалежно від політичного й соціального устрою суспільства.

Бертіль ФРІДМЕН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1976 р.

Американський економіст Мілтон Фрідмен визнаний гідним премії за досягнення в галузі аналізу споживання, історії грошового обігу й розробки монетарної теорії, а також за практичний показ складності політики економічної стабілізації. Фрідмен сформулював і знайшов практичне підтвердження своєї гіпотези «постійного доходу споживання». Найважливіші досягнення в економетриці були досягнуті завдяки статистичним методам Фрідмена.

Бертіль УЛІН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1977 р.

Шведський економіст Бертіль Готтхард Улін визнаний гідним премії за внесок у теорію міжнародної торгівлі й міжнародного руху капіталу. Дослідження й політична діяльність Уліна допомогли сформувати шведську державу добробуту, у якій класичний лібералізм з'єднався з елементами соціальної демократії.

Джеймс Мід. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1977 р.

Англійський економіст Джеймс Едуард Мід визнаний гідним премії за внесок у теорію міжнародної торгівлі й міжнародного руху капіталу. Мід проаналізував наслідки різних видів економічної політики для міжнародної торгівлі та міжнародного поділу праці й створив основи для сучасної теорії зайнятості у відкритій економіці.

Герберт САЙМОН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1978 р.

Американський соціолог і педагог Герберт Александер Саймон визнаний гідним премії за новаторські дослідження процесу прийняття рішень у рамках економічних організацій. Саймон відкрив галузь емпіричного тестування гіпотез, на яких ґрунтується процес прийняття рішень. Вивчивши взаємозв'язку між розміром фірм і їхнім економічним ростом, Саймон вніс істотний внесок у центральну проблему ад'єктивування мікросистем.

У. Артур ЛЬЮІС. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1979 р.

Вест-індський економіст Вільям Артур Льюїс нагороджений премією за новаторські дослідження економічного розвитку в додатку до проблем країн, що розвиваються. Льюїс розробив рекомендації для поліпшення торговельного балансу й забезпечення розвитку «третього світу», що робить сприятливий вплив на регіональну й світову торгівлю.

Теодор ШУЛЬЦ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1979 р.

Американський економіст Теодор Вільям Шульц нагороджений премією за новаторські дослідження економічного розвитку в додатку до проблем країн, що розвиваються. Шульц придбав славу батька революції вкладень у людський капітал. Його головною турботою було визначити політику, що сприяє розширенню прихованих у сільському господарстві можливостей і використанню їх, що стало складовою частиною його стратегії динамічного росту.

Лоуренс КЛЕЙН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1980 р.

Американський економіст Лоуренс Роберт Клейн за створення економічних моделей і їхнє застосування до аналізу коливань економіки й економічної політики був визнаний гідним премії. Клейн організував

проект «Лінк», щоб інтегрувати статистичні моделі різних країн у єдину загальну систему з метою поліпшення розуміння міжнародних економічних зв'язків і прогнозування в галузі світової торгівлі.

Джеймс ТОБІН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1981 р.

Американський економіст Джеймс Тобін нагороджений премією за аналіз стану фінансових ринків і їх впливу на політику прийняття рішень у галузі витрат, на становище з безробіттям, виробництвом і цінами. Модель портфельних інвестицій, розроблена Тобіном, надає в розпорядження економічної політики значно багатший арсенал засобів, ніж попередні її моделі.

Джордж СТИГЛЕР. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1982 р.

Американський економіст Джордж Стиглер визнаний гідним премії за новаторські дослідження промислових структур, функціонування ринків, причин і результатів державного регулювання. Важливою сферою роботи Стиглера була історія економічної думки. Він став визнаним у світі авторитетом по інтерпретації ідей, праць і особистих доль економістів—теоретиків минулого.

Джерард ДЕБРЕ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1983 р.

Франко-американський економіст Джерард Дебре нагороджений премією за внесок у розуміння теорії загальної рівноваги й умов, при яких загальна рівновага існує в деякій абстрактній економіці. Неперевершена в добірності викладу «Теорія вартості» Дебре стала класичною працею ХХ ст. з економічної теорії, вершиною традиції, що сходить до Адама Сміта.

Річард СТОУН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1984 р.

Англійський економіст Джон Річард Стоун визнаний гідним премії за істотний внесок у розвиток економічної науки. Стоун розробив міжнародні правила розрахунку національного доходу. Згодом він створив систему демографічних розрахунків, які відбивали такі фактори, як зміни в народонаселенні й соціально-економічні змінні. Вніс значний вклад у вивчення поведінки споживача.

Франко МОДИЛЬЯНІ. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1985 р.

Американський економіст Франко Модильяні визнаний гідним премії за аналіз поведінки людей стосовно заощаджень, що має винятково важливе прикладне значення в створенні національних пенсійних програм. Праця Модильяні з питань зв'язку фінансової структури компаній з оцінкою її акцій інвесторами служить одним з наріжних каменів сучасної теорії фінансування корпорацій.

Джеймс М. Б'ЮККЕНЕН. Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1986 р.

Американський економіст Джеймс Макджилл Б'юккенен визнаний гідним премії за дослідження договірних і конституційних основ теорії прийняття екологічних і політичних рішень. Б'юккенен одержав міжнародне визнання, вивчаючи застосування економічних методів до сфер, що традиційно стосувались політології. Основними категоріями аналізу є приватні особи, здатні приймати раціональні рішення, що ведуть до вигоди суспільства в цілому.

- Роберт СОЛОУ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1987 р.
За внесок в теорію економічного росту.
- Моріс АЛЛЕ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1988 р.
За внесок в теорію ринків і праці з ефективного використання ресурсів.
- Трюгве ХААВЕЛЬМО**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1989 р.
За прояснення ймовірних основ економетрики і аналіз одночасних економічних структур.
- Гаррі МАРКОВИЦ, Мертон МІЛЛЕР, Уільям ШАРП**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1990 р.
За праці з теорії фінансової економіки.
- Рональд КОУЗ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1991 р.
За праці з проблем трансакційних витрат і прав власності.
- Гері БЕККЕР**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1992 р.
За розширення сфери застосування мікроекономічного аналізу.
- Роберт ФОГЕЛЬ, Дуглас НОРТ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1993 р.
За праці з економічної історії.
- Джон Ф. НЕШ, Джон Ч. ХАРШАНІ, Рейхард ЗЕЛЬТЕН**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1994 р.
За внесок у розробку теорії ігор в їх додатку до економіки.
- Роберт Е. ЛУКАС-Молодший**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1995 р.
За розвиток і застосування раціональних очікувань і за вдосконалення на цій базі макроекономічного аналізу та поглиблення нашого розуміння економічної політики.
- Джеймс МІРЛІЗ, Уільям ВІКРІ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1996 р.
За фундаментальний внесок в економічну теорію стимулів в умовах асиметричної інформації.
- Роберт МЕРТОН**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1997 р.
За новий метод визначення вартості похідних.
- Амартья СЕН**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1998 р.
За внесок в економічний аналіз добробуту населення.
- Роберт МАНДЕЛЛ**
Премія пам'яті Нобеля з економіки, 1999 р.
За цикл праць з грошово-кредитної і фіскальної політики.

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про наукову і науково-технічну діяльність

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 12, ст. 165)
(Вводиться в дію Постановою ВР № 1978-ХІІ (1978-12) від 13.12.91,
ВВР, 1992, № 12, ст. 166)

(Із змінами, внесеними згідно з Декретами № 12-92 від 26.12.92, ВВР, 1993, № 10, ст. 76 № 23-92 від 31.12.92, ВВР, 1993, № 11, ст. 93 № 15-93 від 19.02.93, ВВР, 1993, № 17, ст. 184 Законами № 183/94-ВР від 23.09.94, ВВР, 1994, № 41, ст. 376 № 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР, 1995, № 13, ст. 85 № 498/95-ВР від 22.12.95, ВВР, 1996, № 3, ст. 11 № 608/96-ВР від 17.12.96, ВВР, 1997, № 8, ст. 62)
(у редакції Закону № 284-ХІV (284-14) від 01.12.98, ВВР, 1999, № 2—3, ст. 20)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1646-ІІІ (1646-14) від 06.04.2000, ВВР, 2000, № 28, ст. 223 № 2905-ІІІ (2905-14) від 20.12.2001, ВВР, 2002, № 12-13, ст. 92 № 3065-ІІІ (3065-14) від 07.02.2002, ВВР, 2002, № 30, ст. 205 № 380-ІV (380-15) від 26.12.2002, ВВР, 2003, № 10-11, ст. 86 № 581-ІV (581-15) від 20.02.2003, ВВР, 2003, № 24, ст. 158 № 860-ІV (860-15) від 22.05.2003, ВВР, 2003, № 37, ст. 300 № 1096-ІV (1096-15) від 10.07.2003, ВВР, 2004, № 6, ст. 38 № 1316-ІV (1316-15) від 20.11.2003, ВВР, 2004, № 14, ст. 198 № 1344-ІV (1344-15) від 27.11.2003, ВВР, 2004, № 17-18, ст. 250 № 1377-ІV (1377-15) від 11.12.2003, ВВР, 2004, № 15, ст. 228 № 1407-ІV (1407-15) від 03.02.2004, ВВР, 2004, № 16, ст. 238 № 2094-ІV (2094-15) від 19.10.2004, ВВР, 2005, № 2, ст. 26 № 2261-ІV (2261-15) від 16.12.2004, ВВР, 2005, № 5, ст. 121 № 3108-ІV (3108-15) від 17.11.2005, ВВР, 2006, № 1, ст. 18)
(додатково див. Закон № 3235-ІV (3235-15) від 20.12.2005, ВВР, 2006, № 9, № 10-11, ст. 96)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами № 3421-ІV (3421-15) від 09.02.2006, ВВР, 2006, № 22, ст. 199 № 190-V (190-16) від 22.09.2006, ВВР, 2006, № 47, ст. 463 № 489-V (489-16) від 19.12.2006, ВВР, 2007, № 7-8, ст. 66) (у тексті Закону слова «Міністерство економіки України» в усіх відмінках замінено словами «центральный орган виконавчої влади з питань економічної політики» у відповідному відмінку згідно із Законом № 860-ІV (860-15) від 22.05.2003).

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження; *науково-технічна діяльність* — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані із доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання;

науково-педагогічна діяльність — педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю; (Статтю 1 доповнено абзацом четвертим згідно із Законом № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000); *науково-організаційна діяльність* — діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; (Статтю 1 доповнено абзацом п'ятим згідно із Законом № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000);

фундаментальні наукові дослідження — наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку; *прикладні наукові дослідження* — наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей;

вчений — фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати; (Абзац восьмий статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000, № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003) *молодий вчений* — вчений віком до 35 років; (Статтю 1 доповнено абзацом дев'ятим згідно із Законом № 581-IV (581-15) від 20.02.2003);

науковий працівник — вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену резуль-

татами атестації; (Абзац дев'ятой статті 1 в редакції Закону № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000); науково-педагогічний працівник — вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації; (Статтю 1 доповнено абзацом десятим згідно із Законом № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000);

науково-дослідна (науково-технічна) установа (далі — наукова установа) — юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт;

наукова робота — дослідження з метою одержання наукового результату;

науковий результат — нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо; науково-прикладний результат — нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Науково-прикладний результат може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

Стаття 2. Мета і завдання

Метою цього Закону є врегулювання відносин, пов'язаних з науковою і науково-технічною діяльністю, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку усіх сфер суспільного життя. Основними завданнями цього Закону є визначення: правового статусу суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, матеріальних та моральних стимулів забезпечення престижності та зумовленої суспільними потребами пріоритетності цієї сфери людської діяльності, залучення до неї інтелектуального потенціалу нації;

економічних, соціальних та правових гарантій наукової і науково-технічної діяльності, свободи наукової творчості; основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

повноважень органів державної влади щодо здійснення державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Стаття 3. Законодавство України про наукову і науково-технічну діяльність

Законодавство України про наукову і науково-технічну діяльність складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у процесі здійснення такої діяльності.

РОЗДІЛ II

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 4. Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності

Суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, громадські організації у науковій та науково-технічній діяльності (далі — громадські наукові організації).

Стаття 5. Вчений

Вчений є основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності. Вчений має *право*:

вибирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей;

об'єднуватися з іншими вченими в постійні або тимчасові наукові колективи для проведення спільної наукової і науково-технічної діяльності;

брати участь у конкурсах на виконання наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел відповідно до законодавства України;

здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності;

публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України;

брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників;

отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію;

здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів.

Вчений при здійсненні наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності *зобов'язаний*:

не завдавати шкоди здоров'ю людини, її життю та довкіллю; додержуватися етичних норм наукового співтовариства, поважати право на інтелектуальну власність.

Стаття 6. Науковий працівник

Науковий працівник може виконувати науково-дослідну, науково-педагогічну, дослідно-конструкторську, дослідно-технологічну, проектно-конструкторську, проектно-технологічну, пошукову, проектно-пошукову роботу та (або) організовувати виконання зазначених робіт у наукових установах та організаціях, вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації, лабораторіях підприємств.

Науковий працівник має *право*:

об'єднуватися в професійні спілки, бути членом і брати участь у діяльності громадських об'єднань і політичних партій;

на мотивовану відмову брати участь у науковій (науково-технічній) діяльності, результати якої можуть мати негативні наслідки для людини, суспільства або довкілля; на матеріальну підтримку виконуваних досліджень за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України;

на іменні та інші стипендії, а також премії, що встановлюються державою, юридичними та фізичними особами;

на об'єктивну оцінку своєї діяльності та отримання матеріальної винагороди відповідно до кваліфікації, наукових результатів, якості та складності виконуваної роботи, а також одержання доходу чи іншої винагороди від реалізації наукового або науково-прикладного результату своєї діяльності;

займатися викладацькою діяльністю, надавати консультативну допомогу, а також бути експертом відповідно до законодавства України; займатися підприємницькою діяльністю відповідно до законодавства України.

Науковий працівник *зобов'язаний*:

провадити наукові дослідження відповідно до укладених договорів (контрактів);

представляти результати наукової і науково-технічної діяльності шляхом наукових доповідей, публікацій та захисту дисертацій; у встановленому порядку проходити атестацію на відповідність займаній посаді;

постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Прийняття на роботу наукових працівників здійснюється на основі конкурсного відбору.

Науковий працівник не може бути примушений провадити наукові дослідження, якщо вони або їх результати викликають або можуть ви-

кликати шкідливі для здоров'я людини, її життя та довкілля наслідки, а також не може бути притягнутий до відповідальності за відмову від участі у таких дослідженнях.

Стаття 7. Наукова установа

Наукова установа діє на підставі статуту (положення), що затверджується в установленому порядку.

Управління науковою установою здійснює її керівник. Керівник наукової установи, як правило, обирається таємним голосуванням на зборах колективу наукових працівників на визначений статутотом (положенням) наукової установи термін і затверджується власником наукової установи або уповноваженим ним органом, якщо інше не передбачено статутотом (положенням) наукової установи.

Керівники структурних підрозділів наукової установи обираються на посади на конкурсних засадах у порядку, встановленому статутотом (положенням) цих установ.

Стаття 8. Державні наукові установи

Державними науковими установами є наукові установи, засновані на державній власності.

Державні наукові установи створюються, реорганізуються та ліквідуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом.

Державним науковим установам передаються в постійне користування земельні ділянки згідно із законодавством України.

Стаття 9. Права і обов'язки керівника наукової установи

Керівник наукової установи:

вирішує питання її діяльності відповідно до статутних завдань; представляє наукову установу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності;

відповідає за результати діяльності наукової установи перед власником або уповноваженим ним органом;

у межах своєї компетенції видає накази і розпорядження; визначає функціональні обов'язки працівників; призначає частину складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи;

здійснює інші повноваження, передбачені статутотом (положенням) наукової установи.

Керівник наукової установи щорічно звітує перед колективом наукових працівників про свою діяльність.

Стаття 10. Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи

Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи є колегіальним дорадчим органом управління науковою і науково-технічною діяльністю наукової установи.

Кількісний склад членів вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи визначається статутом (положенням) наукової установи. Не менше як три чверті складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради обирається таємним голосуванням колективу наукових працівників, а решта її членів призначається наказом керівника цієї наукової установи. Керівник наукової установи, його заступники і вчений секретар наукової установи є членами вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи за посадою.

З метою представництва інтересів трудового колективу до складу вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи може входити керівник первинної профспілкової організації (профспілкової представник) наукової установи (за згодою). (Частина четверта статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1096-IV (1096-15) від 10.07.2003) Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада наукової установи: визначає перспективні напрями наукової і науково-технічної діяльності; здійснює наукову і науково-технічну оцінку тематики та результатів науково-дослідних робіт;

розглядає та затверджує поточні плани наукових досліджень; затверджує теми дисертацій здобувачів та аспірантів, їх наукових керівників (консультантів);

затверджує результати атестації наукових працівників; обирає за конкурсом на вакантні посади наукових працівників; в межах своєї компетенції розглядає питання про присвоєння вчених звань;

вирішує інші питання діяльності наукової установи, визначені її статутом (положенням).

При науковій установі можуть створюватися спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій за відповідними спеціальностями у порядку, передбаченому законодавством України.

Стаття 11. Державна атестація наукових установ

З метою оцінки ефективності діяльності наукових установ, відповідності одержуваних ними результатів державним науково-технічним пріоритетам та завданням науково-технічного розвитку, а також з метою визначення необхідності надання їм підтримки держави не менше одного разу на п'ять років провадиться державна атестація наукових установ у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Державній атестації підлягають наукові установи усіх форм власності, що внесені або претендують на внесення до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави.

Стаття 12. Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави

Для надання державної підтримки науковим установам усіх форм власності, діяльність яких має важливе значення для науки, економіки та виробництва, створюється Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави. Положення про Державний реєстр наукових установ затверджується Кабінетом Міністрів України.

Наукові установи включаються центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності до Державного реєстру наукових установ за умови проходження державної атестації.

Наукові установи, включені до Державного реєстру наукових установ: користуються податковими пільгами відповідно до законодавства України; не можуть змінювати наукову і науково-технічну діяльність на інші види діяльності;

зобов'язані не менше як 50 відсотків доходу від своєї діяльності спрямовувати на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази.

Наукові установи, включені до Державного реєстру наукових установ, виключаються з нього у разі недодержання ними вимог, передбачених цим Законом.

Стаття 13. Національний науковий центр

Статус національного наукового центру може бути надано науковій установі, вищому навчальному закладу IV рівня акредитації (об'єднанню наукових установ чи вищих навчальних закладів IV рівня акредитації), що проводять комплексні наукові дослідження загальнодержавного значення та мають світове визнання своєї діяльності.

Надання і позбавлення статусу національного наукового центру здійснюються Указом Президента України за поданням Кабінету Міністрів України.

Статус та особливості діяльності національних наукових центрів визначаються Положенням про національний науковий центр, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 14. Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання

З метою збереження унікальних наукових об'єктів: колекцій, інформаційних фондів, дослідних установок та обладнання, а також запові-

дників і дендропарків, наукових полігонів тощо, які мають виняткове значення для української та світової науки, — створюється Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Порядок формування і ведення Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, визначається Кабінетом Міністрів України.

Рішення про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання, приймає Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Фінансування заходів щодо утримання і збереження наукових об'єктів, які включені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, щорічно передбачається у Державному бюджеті України.

Стаття 15. Національна академія наук України та галузеві академії наук

Національна академія наук України та галузеві академії наук — Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України (далі — академії) є державними науковими організаціями, що засновані на державній власності. Кошти на забезпечення діяльності академій щорічно визначаються у Державному бюджеті України окремими рядками. Фінансування академій може здійснюватися за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством України.

До складу академій можуть входити наукові установи, підприємства, організації, об'єкти соціальної сфери, що забезпечують їх діяльність.

Державне управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності академій здійснюється згідно з законодавством України у межах, що не порушують їхньої самоврядності у вирішенні питань статутної діяльності і свободи наукової творчості.

Самоврядність академій полягає у самостійному визначенні тематики досліджень, своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків.

Академії виконують замовлення органів державної влади стосовно розроблення засад державної наукової і науково-технічної політики, проведення наукової експертизи проектів державних рішень і програм.

Академії щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів України про результати наукової і науково-технічної діяльності та використання коштів, виділених їм із Державного бюджету України. Національна академія наук України — вища наукова організація України, яка органі-

зує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності. При Національній академії наук України створюється міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень в Україні (далі — рада). Положення про раду та її склад затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Галузеві академії координують, організують і проводять дослідження у відповідних галузях науки і техніки.

Держава передає академіям у безстрокове безоплатне користування без права зміни форми власності основні фонди, а також обігові кошти. Використання майна, переданого академіям, здійснюється ними відповідно до законодавства та статутів академій. Земельні ділянки надаються академіям у постійне користування або в оренду відповідно до земельного законодавства України. (Частина десята статті 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1377-IV (1377-15) від 11.12.2003).

Національна академія наук України здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України та свого статуту, який затверджується загальними зборами Національної академії наук України та реєструється Міністерством юстиції України. (Частина одинадцята статті 15 в редакції Закону № 3065-III (3065-14) від 07.02.2002).

Галузеві академії наук України здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України та своїх статутів, які приймаються загальними зборами академій. Статути галузевих академій наук затверджуються Кабінетом Міністрів України. (Статтю 15 доповнено частиною дванадцятою згідно із Законом № 3065-III (3065-14) від 07.02.2002).

Загальні збори Національної академії наук України та галузевих академій наук мають виключне право обирати вчених України дійсними членами (академіками) та членами-кореспондентами, а іноземних вчених — іноземними членами відповідних академій.

Стаття 16. Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти

Наукова і науково-технічна діяльність є невід'ємною складовою частиною навчального процесу вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти здійснюється відповідно до законів України «Про освіту» (1060-12), «Про вищу освіту» (2984-14) та цього Закону. (Частина друга статті 16 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003).

На вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації поширюються права, передбачені цим Законом для наукових установ.

Стаття 17. Громадські наукові організації

Громадські наукові організації є об'єднаннями вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, взаємної координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом.

Громадські наукові організації підлягають реєстрації та діють відповідно до законодавства про об'єднання громадян з урахуванням положень цього Закону.

Громадські наукові організації можуть створювати тимчасові наукові колективи, утворювати для виконання статутних завдань науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати з іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України.

Стаття 18. Взаємовідносини органів державної влади і громадських наукових організацій

Органи державної влади можуть залучати громадські наукові організації за їхньою згодою до участі у підготовці та реалізації рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати населення про безпеку, екологічну чистоту, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок.

РОЗДІЛ III

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ, НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття 19. Підготовка наукових кадрів та підвищення їх кваліфікації

Основними формами підготовки наукових кадрів є аспірантура та докторантура. Порядок вступу та навчання в аспірантурі та докторантурі встановлюється Кабінетом Міністрів України. Наукові працівники проходять стажування у відповідних наукових, державних установах, організаціях як в Україні, так і за її межами.

Наукова установа забезпечує проходження курсу підвищення кваліфікації науковому працівникові кожні п'ять років із збереженням середньої заробітної плати.

Результати підвищення кваліфікації враховуються при атестації наукових працівників.

Стаття 20. Наукові ступені і вчені звання

Вчені мають *право* на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Атестати доцента і професора видаються Міністерством освіти України, а дипломи кандидата і доктора наук та атестат старшого наукового співробітника — Вищою атестаційною комісією України.

Наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання є кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим працівником відповідної посади.

Стаття 21. Атестація наукових працівників

Атестація наукових працівників провадиться в наукових установах не рідше одного разу на п'ять років з метою:

оцінки рівня професійної підготовки наукового працівника, результативності його роботи;

визначення відповідності кваліфікації наукового працівника обійманій посаді;

виявлення перспективи використання здібностей наукового працівника, стимулювання підвищення його професійного рівня;

визначення потреби в підвищенні кваліфікації, професійної підготовки наукового працівника.

Положення про атестацію наукових працівників затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 22. Правовий режим наукового і науково-технічного результату

Правовий режим наукового і науково-технічного результату як об'єкта права інтелектуальної власності визначається законами України.

Стаття 22-1. Посади наукових працівників

Посадами наукових працівників наукових установ та організацій (їх філіалів, відділень тощо) є:

керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник);

заступник керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи; академік-секретар (його заступники);

головний учений секретар, учений секретар (їх заступники); керівник (завідувач) та заступники керівника (завідувача) наукового підрозділу (відділу, лабораторії, сектора, бюро, групи); головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їх заступники;

провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу; головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник;

старший науковий співробітник; науковий співробітник; науковий співробітник-консультант;

молодший науковий співробітник; докторант.

До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь. (Закон доповнено статтею 22-1 згідно із Законом № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003).

Стаття 22-2. Посади науково-педагогічних працівників

Посади науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації визначаються відповідно до частини другої статті 48 Закону України «Про вищу освіту» (2984-14).

(Закон доповнено статтею 22-2 згідно із Законом № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003).

Стаття 22-3. Стаж наукової роботи

До стажу наукової роботи зараховується:
час роботи на посадах наукових працівників, визначених статтею 22-1 цього Закону;

час роботи на посадах науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, визначених у частині другій статті 48 Закону України «Про вищу освіту» (2984-14);

час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, з дня обіймання посади за цією спеціальністю; час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у статті 118 Кодексу законів про працю України (322-08), якщо цій роботі безпосередньо передувала і після неї слідувала робота, передбачена абзацами другим, третім і четвертим цієї статті;

час навчання в аспірантурі чи ад'юнктурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури.

(Закон доповнено статтею 22-3 згідно із Законом № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003).

Стаття 23. Оплата і стимулювання праці наукового працівника

Оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижу професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді в науку та підвищення кваліфікації наукових працівників.

Заробітна плата наукових працівників складається з посадових окладів (ставок), премій, доплати за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової (науково-педагогічної) роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову (науково-педагогічну) діяльність, передбачених законодавством. {Частина друга статті 23 в редакції Законів № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000, № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003, № 190-V (190-16) від 22.09.2006}.

Дійсним членам та членам-кореспондентам Національної академії наук України та галузевих академій наук встановлюється довічна плата, розмір якої визначається Кабінетом Міністрів України. Держава гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам наукових установ, діяльність яких фінансується з бюджету, на рівні, не нижче посадових ставок (окладів) викладачів відповідної кваліфікації вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації. Умови оплати праці наукових працівників державних наукових установ визначаються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Пенсійне забезпечення та соціальний захист наукового працівника

{Установити, що у 2007 році пенсія за віком відповідно до цього Закону призначається лише при досягненні пенсійного віку, передбаченого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15) згідно із Законом № 489-V (489-16) від 19.12.2006} {Установити, що з 1 січня 2007 року максимальний розмір пенсії або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсій за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсій, встановлених законодавством), призначених (перерахованих) у 2006—2007 роках відповідно до цього Закону не може перевищувати 12 мінімальних розмірів пенсії за віком, встановленої абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15), а по інших категоріях пенсіонерів розмір пенсії або щомісячного довічного грошового утримання

(з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсій за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсій, встановлених законодавством), призначених (перерахованих) у 2007 році, не може перевищувати 10 тисяч гривень на місяць згідно із Законом № 489-V (489-16) від 19.12.2006}

Держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається при досягненні пенсійного віку:

чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років;

жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

{Дію частини третьої статті 24 зупинено на 2007 рік щодо обчислення максимального розміру пенсії згідно із Законом № 489-V (489-16) від 19.12.2006} Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 80 відсотків від сум заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, яка визначається відповідно до статті 23 цього Закону та частини другої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15) та на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування (внески).

За кожний повний рік роботи понад стаж наукової роботи, визначений частиною другою цієї статті, пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не може бути більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати.

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового працівника за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців наукового стажу підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв та за весь період наукового стажу починаючи з 1 липня 2000 року.

За вибором особи, яка звернулася за пенсією, з періоду, за який враховується заробітна плата для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців підряд за умови, що зазначений період становить не більше ніж 10 відсотків тривалості наукового стажу.

У всіх випадках період, за який враховується заробітна плата, з урахуванням виключення, передбаченого цим Законом, не може бути меншим ніж 60 календарних місяців.

Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням положень статей 22-1, 22-2 цього Закону. Різниця між сумою пенсії, призначеної за цим Законом, та сумою пенсії, обчисленої відповідно до ін-

ших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, фінансується: для наукових (науково-педагогічних) працівників державних бюджетних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів державного бюджету; для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій та закладів, а також коштів державного бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому за рахунок коштів державного бюджету науковим (науково-педагогічним) працівникам оплачується з розрахунку на одну особу 50 відсотків різниці пенсії, призначеної за цим Законом;

для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, визначається спеціально уповноваженим органом виконавчої влади в галузі статистики.

При цьому заробіток для обчислення пенсії в усіх випадках не може перевищувати граничної суми заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Пенсії, призначені за цим Законом, індексуються відповідно до законодавства про індексацію грошових доходів населення. У разі коли величина середньої заробітної плати в Україні за даними спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі статистики за минулий рік зросла, то з 1 березня кожного року розмір пенсії підвищується у порядку, встановленому частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15).

При визначенні середньомісячного заробітку наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації для обчислення пенсії враховується заробітна плата, яку вони отримували під час перебування на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затвердженому Кабінетом Міністрів України, розмір якої не перевищував:

для керівників, заступників керівників недержавних наукових установ, організацій — максимального розміру посадового окладу (ставки) керівника, заступника керівника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для керівників, заступників керівників недержавних вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — максимального розміру поса-

дового окладу (ставки) ректора, проректора відповідного державного вищого навчального закладу III—IV рівнів акредитації з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки);

для інших наукових працівників недержавних наукових установ, організацій, закладів — максимального розміру посадового окладу (ставки) старшого наукового співробітника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для науково-педагогічних працівників недержавних вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — максимального розміру посадового окладу (ставки) аналогічних посад відповідного державного вищого навчального закладу III—IV рівнів акредитації з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки).

Положення цієї статті поширюються також на пенсіонерів із числа наукових працівників, яким пенсія призначена до набрання чинності цим Законом.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до цього Закону призначається з дня звернення за призначенням пенсії та за умов звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку.

Пенсіонерам, які після призначення пенсії відповідно до цього Закону працювали за строковим трудовим договором (контрактом) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників не менше як два роки, проводиться перерахунок пенсії з урахуванням стажу наукової роботи після призначення пенсії. Перерахунок пенсії здійснюється із заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, з якої була обчислена пенсія, або із заробітної плати, визначеної у порядку, передбаченому частинами третьою — сьомою цієї статті.

При виході на пенсію з посади наукового (науково-педагогічного) працівника відповідно до цього Закону науковому (науково-педагогічному) працівнику видається грошова допомога в розмірі шести місячних посадових окладів (ставок) з урахуванням надбавок і доплат за наявності стажу роботи на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті (257-2004-п), затверджену Кабінетом Міністрів України, не менше:

для чоловіків — 12,5 року;

для жінок — 10 років.

Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також унаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 80 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; інвалідам II групи — 60 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; інвалідам III групи — 40 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III груп, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку та за наявності стажу згідно з частиною другою цієї статті.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

80 відсотків пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника — на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї;

60 відсотків — на двох непрацездатних членів сім'ї;

40 відсотків — на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені в статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15).

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється на всіх осіб, які вийшли на пенсію до набрання чинності цим Законом та мають стаж наукової роботи, передбачений частиною другою цієї статті. Призначення пенсій таким працівникам здійснюється відповідно до частин третьої — сьомої цієї статті з дня звернення за призначенням пенсії та за умови звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку.

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється також на непрацездатних членів сім'ї наукового (науково-педагогічного) працівника, який помер до набрання чинності цим Законом. Пенсія встановлюється в розмірах, передбачених частиною двадцять другою цієї статті.

Для осіб, які працюють на посадах, що згідно із законодавством належать до посад державного службовця, попередній стаж наукової роботи, набутий у державних установах, організаціях, закладах, зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі. *{Дію частини двадцять сьомої статті 24 зупинено на 2007 рік щодо*

розміру пенсії, що підлягає до виплати згідно із Законом № 489-V (489-16) від 19.12.2006; Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику виплачується в повному розмірі незалежно від його доходів, одержуваних після виходу на пенсію. Науковим працівникам, які зробили вагомий внесок у розвиток науки, можуть встановлюватися державні стипендії, а для підтримки наукової молоді — стипендії для молодих учених відповідно до законодавства. Науковим працівникам, які мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, для забезпечення умов для наукової діяльності надається в установленому законодавством порядку додаткова житлова площа у вигляді кімнати (кабінету) або в розмірі до 20 кв. метрів. Зазначена додаткова житлова площа оплачується в одинарному розмірі. Окремим категоріям наукових (науково-педагогічних) працівників (за переліком, затвердженим спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки, президіями Національної та галузевих академій наук) науковими організаціями та установами можуть надаватися службові житлові приміщення.

Дія цієї статті поширюється на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ та організацій недержавної форми власності, які пройшли державну атестацію згідно із цим Законом, недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що діють відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2984-14), міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до міжнародних договорів, установчі документи яких затверджено Кабінетом Міністрів України, а також на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ і вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що належали партійним та громадським організаціям колишніх Української РСР, інших республік СРСР та СРСР.

{Стаття 24 в редакції Закону № 1646-III (1646-14) від 06.04.2000; із змінами, внесеними згідно із Законами № 2905-III (2905-14) від 20.12.2001, № 380-IV (380-15) від 26.12.2002; в редакції Закону № 1316-IV (1316-15) від 20.11.2003; із змінами, внесеними згідно із Законами № 1344-IV (1344-15) від 27.11.2003, № 3108-IV (3108-15) від 17.11.2005; додатково див. Закон № 3235-IV (3235-15) від 20.12.2005; в редакції Закону № 190-V (190-16) від 22.09.2006}.

РОЗДІЛ IV

ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 25. Повноваження Верховної Ради України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Верховна Рада України:
здійснює державне регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

визначає основні засади і напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України; {Абзац четвертий статті 25 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}

здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Стаття 26. Повноваження Президента України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Президент України як глава держави і гарант її державного суверенітету сприяє розвитку науки і техніки з метою забезпечення технологічної незалежності країни, матеріального достатку суспільства і духовного розквіту нації.

Президент України відповідно до Конституції та законів України: визначає систему органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності в Україні;

забезпечує здійснення контролю за формуванням та функціонуванням системи державного управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

для здійснення своїх повноважень у науковій і науково-технічній сфері створює консультативно-дорадчу раду з питань науки і науково-технічної політики, яка сприяє формуванню державної політики щодо розвитку науки, визначенню пріоритетних науково-технічних напрямів, виробленню стратегії науково-технологічного та інноваційного розвитку, розглядає пропозиції щодо ефективного використання коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на розвиток науки, технологій та інновацій, щодо удосконалення структури управління наукою, системи підготовки і атестації кадрів.

Стаття 27. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади:

здійснює науково-технічну політику держави;

подає Верховній Раді України пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та їх матеріально-технічного забезпечення; забезпечує реалізацію державних цільових науково-технічних програм; {Абзац четвертий статті 27 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}.

затверджує в межах своєї компетенції державні цільові науково-технічні програми відповідно до визначених Верховною Радою України

пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. {Абзац п'ятий статті 27 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}

Стаття 28. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності

Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення у життя державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності:

розробляє засади наукового і науково-технічного розвитку України; забезпечує розвиток наукового і науково-технічного потенціалу України; організує та координує інноваційну діяльність; координує розвиток загальнодержавної системи науково-технічної інформації;

організує прогнозно-аналітичні дослідження тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку; (Частина другу статті 28 доповнено абзацом згідно із Законом № 2261-IV (2261-15) від 16.12.2004)

формує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на підставі довгострокових (понад десять років) і середньострокових прогнозів науково-технічного та інноваційного розвитку; (Частина другу статті 28 доповнено абзацом згідно із Законом № 2261-IV (2261-15) від 16.12.2004) координує діяльність органів виконавчої влади щодо розроблення державних цільових наукових та науково-технічних програм, наукових частин інших державних цільових програм і контролює їх виконання; {Абзац восьмий частини другої статті 28 в редакції Закону № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006} здійснює керівництво системою наукової і науково-технічної експертизи;

забезпечує інтеграцію вітчизняної науки у світовий науковий простір із збереженням і захистом національних пріоритетів; здійснює інші повноваження, передбачені законодавством України.

Стаття 29. Повноваження інших центральних органів виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень: здійснюють управління у сфері наукової та інноваційної діяльності і відповідають за рівень науково-технічного розвитку відповідних галузей;

визначають напрями розвитку наукового і науково-технологічного потенціалу галузей, спрямовують і контролюють діяльність підпорядкованих їм наукових організацій;

беруть участь у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, державних цільових наукових та науково-технічних програм і державного замовлення; {Абзац четвертий статті 29 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}

формують програми науково-технічного розвитку відповідних галузей та організують їх виконання;

організують розроблення, освоєння та виробництво сучасної конкурентоспроможної продукції на основі використання нових високоефективних технологій, устаткування, матеріалів, інформаційного забезпечення;

готують пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму забезпечення науково-технічного розвитку відповідних галузей; здійснюють інші повноваження, передбачені законодавством України.

Стаття 30. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади щодо наукової та науково-технічної діяльності відповідно до їх компетенції:

забезпечують виконання державних цільових наукових та науково-технічних програм; {Абзац другий статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006} розробляють та організують виконання регіональних (територіальних) програм науково-технічного розвитку; створюють місцеві інноваційні фонди відповідно до законодавства України;

сприяють розвитку технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів; залучають відповідні наукові установи (за їх згодою) до вирішення проблем науково-технічного розвитку регіону.

РОЗДІЛ V

ФОРМИ І МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ У НАУКОВІЙ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 31. Цілі та напрями державної політики в науковій і науково-технічній діяльності

Основними цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є:

примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;

створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;

зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень;

забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості. Держава забезпечує:

соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності; створення сучасної інфраструктури науки і системи інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, інтеграцію освіти, науки і виробництва; підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів; підвищення престижу наукової і науково-технічної діяльності, підтримку та заохочення наукової молоді; фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень; організацію прогнозування тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку на довгостроковий та середньостроковий періоди; (Частина другу статті 31 доповнено абзацом згідно із Законом № 2261-IV (2261-15) від 16.12.2004) підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концентрацію ресурсів для їх реалізації; {Абзац восьмий частини другої статті 31 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}

створення ринку наукової і науково-технічної продукції та впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя; правову охорону інтелектуальної власності та створення умов для її ефективного використання;

організацію статистики в науковій діяльності; проведення наукової і науково-технічної експертизи виробництва, нових технологій, техніки, результатів досліджень, науково-технічних програм і проєктів тощо;

стимулювання наукової та науково-технічної творчості, винахідництва та інноваційної діяльності;

пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України у розвиток світової науки і техніки;

встановлення взаємовигідних зв'язків з іншими державами для інтеграції вітчизняної та світової науки.

Стаття 32. Основні принципи державного управління та регулювання у науковій і науково-технічній діяльності

При здійсненні державного управління та регулювання науковою діяльністю держава керується принципами:

органічної єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;

поєднання централізації та децентралізації управління у науковій діяльності;

додержання вимог екологічної безпеки;

визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності; збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних досліджень; використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва;

свободи поширення наукової та науково-технічної інформації;

відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки у світову в поєднанні із захистом інтересів національної безпеки.

Стаття 33. Фінансово-кредитні та податкові важелі державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові важелі для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України.

Стаття 34. Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності

Одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування. Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України.

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування надається для забезпечення: фундаментальних наукових досліджень;

найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони;

розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України. Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для:

науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;

забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням; проєктів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється відповідно до законодавства України.

Стаття 35. Державний фонд фундаментальних досліджень

Для підтримки фундаментальних наукових досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук, що провадяться науковими установами, вищими навчальними закладами, вченими, створюється Державний фонд фундаментальних досліджень (далі — Фонд). Діяльність Фонду регулюється Положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

У Державному бюджеті України кошти для Фонду визначаються окремим рядком.

Кошти Фонду формуються за рахунок: бюджетних коштів; добровільних внесків юридичних і фізичних осіб (у тому числі іноземних).

Кошти Фонду розподіляються на конкурсній основі.

Стаття 36. Державні цільові наукові та науково-технічні програми у сфері наукової і науково-технічної діяльності

Державні цільові наукові та науково-технічні програми є основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави для розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем.

Державні цільові наукові та науково-технічні програми з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки формуються центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності на основі цільових проєктів, відібраних на конкурсних засадах.

{Стаття 36 в редакції Закону № 3421-IV (3421-15) від 09.02.2006}

Стаття 37. Державне замовлення на науково-технічну продукцію

Державне замовлення на науково-технічну продукцію щорічно формується центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх техноло-

гій та продукції, і затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України.

Стаття 38. Державний інноваційний фонд

З метою фінансового забезпечення проведення державної політики у науковій і науково-технічній діяльності і заходів, спрямованих на розвиток та використання досягнень науки в Україні, створюється Державний інноваційний фонд, положення про який затверджується Кабінетом Міністрів України.

Державний інноваційний фонд підпорядковується центральному органу виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Державний інноваційний фонд здійснює на конкурсних засадах фінансову та матеріально-технічну підтримку заходів, спрямованих на впровадження пріоритетних науково-технічних розробок та новітніх технологій у виробництво, технічне його переоснащення, освоєння випуску нових видів конкурентоспроможної продукції. *(Дію частини четвертої статті 38 зупинено на 2004 рік згідно із Законом № 1344-IV (1344-15) від 27.11.2003) (Дію частини четвертої статті 38 зупинено на 2003 рік згідно із Законом № 380-IV (380-15) від 26.12.2002) (Дію частини четвертої статті 38 зупинено на 2002 рік згідно із Законом № 2905-III (2905-14) від 20.12.2001) Кошти Державного інноваційного фонду формуються за рахунок зборів до цього фонду, встановлених законодавством України, а також позабюджетних коштів, одержаних від повернення позик, інвестиційних вкладів, лізингових платежів, надходжень від сумісної діяльності з виконавцями інноваційних проектів, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб та інших надходжень, що не суперечать законодавству України.*

Стаття 39. Забезпечення розвитку кадрового потенціалу науки

З метою постійного поновлення інтелектуального потенціалу суспільства, розвитку та поширення наукової і технічної культури, розвитку новаторства, сприяння творчості працівників наукової та науково-технічної діяльності держава:

забезпечує підвищення престижу наукової праці;

організує підготовку та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів у державних наукових установах і навчальних закладах;

забезпечує пошук і відбір талановитої молоді, сприяє її стажуванню; сприяє підготовці та перепідготовці наукових і науково-педагогічних кадрів за межами України;

запроваджує систему атестації кадрів, сприяє визнанню дипломів про вищу освіту, наукових ступенів та вчених звань на міждержавному рівні;

встановлює в освітніх програмах обов'язковий мінімум наукових та науково-технічних знань для кожного рівня освіти.

Стаття 40. Наукова і науково-технічна експертиза

Наукова і науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності і проводиться відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (51/95-ВР).

Стаття 41. Система науково-технічної інформації

Для забезпечення розвитку науки і сприяння науково-технічній творчості держава створює систему науково-технічної інформації, функціонування і розвиток якої регулюється законодавством України.

Стаття 42. Захист права інтелектуальної власності

Захист права інтелектуальної власності забезпечується відповідно до законів та інших нормативно-правових актів органами державної влади України.

У разі порушення права інтелектуальної власності його захист здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

Обов'язковими умовами договору (контракту), на підставі якого виконуються науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, є визначення суб'єктів права інтелектуальної власності, зобов'язання сторін щодо забезпечення охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності, визначення сторони, яка буде сплачувати винагороду суб'єктам права інтелектуальної власності згідно із законодавством України.

(Стаття 42 в редакції Закону № 1407-IV (1407-15) від 03.02.2004).

Стаття 43. Стандартизація, метрологічне забезпечення і сертифікація у науковій і науково-технічній діяльності

Стандартизація, метрологічне забезпечення і сертифікація у науковій і науково-технічній діяльності здійснюється відповідно до законодавства України.

Стаття 44. Державна підтримка міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва

Держава створює необхідні правові та економічні умови для здійснення суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності вільних та рівноправних відносин з науковими та науково-технічними організаціями, іноземними юридичними особами, міжнародними науковими організаціями, іноземними та міжнародними науковими товариствами і об'єднаннями, якщо ці відносини не суперечать законодавству України.

Міжнародне наукове та науково-технічне співробітництво здійснюється через:

провадження спільних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок на основі кооперації, спільних науково-технічних програм;

провадження досліджень та розробок за спільними координаційними угодами;

виконання робіт, передбачених угодою, однією зі сторін якої є організація іноземної держави або міжнародна організація;

спільні дослідження та розробки у міжнародних колективах спеціалістів, міжнародних інститутах та спільних підприємствах, використання власності на науковий та науково-технічний результат на основі договорів між суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності;

взаємний обмін науковою та науково-технічною інформацією, використання об'єднаних міжнародних інформаційних фондів, банків даних;

проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів; взаємний обмін науковими, науково-технічними й викладацькими кадрами, студентами й аспірантами, а також спільну підготовку спеціалістів. Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності можуть брати участь у виконанні міжнародних науково-технічних програм і проектів та укладати угоди з іноземними організаціями і юридичними особами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій і союзів на правах їх членів, укладати контракти з іноземними організаціями та юридичними особами, брати участь в міжнародних симпозіумах та інших заходах відповідно до законодавства України. Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності проводить державну реєстрацію міжнародних науково-технічних програм і проектів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Обмеження у сфері міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва встановлюються законодавством України.

РОЗДІЛ VI

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, за винятком статей 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 34, 36, які набирають чинності через шість місяців після набрання чинності цим Законом.

2. Кабінету Міністрів України:
забезпечити в шестимісячний термін прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом; привести у двомісячний термін свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом.

3. До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

4. Кошти, необхідні для реалізації положень частин четвертої та сьомої статті 24 цього Закону, передбачаються у розділі «Фундаментальні наукові дослідження і сприяння науково-технічному прогресу» Державного бюджету України.

5. Частина друга статті 34 цього Закону реалізовуватиметься поетапно з 1999 до 2001 року шляхом щорічного збільшення частки видатків на науку, починаючи з одного відсотка валового внутрішнього продукту.

Президент України Л.КРАВЧУК
м. Київ, 13 грудня 1991 року
№ 1977-ХІІ

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про внесення змін до Закону України
«Про наукову і науково-технічну діяльність»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 47, ст. 463)

Верховна Рада України **постановляє:**

1. Внести до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1977-12) (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 2—3, ст. 20; 2004 р., № 14, ст. 198, № 17—18, ст. 250; 2005 р., № 2, ст. 26; 2006 р., № 1, ст. 18, № 9-11, ст. 96) такі зміни: 1) частину другу статті 23 викласти в такій редакції: «Заробітна плата наукових працівників складається з посадових окладів (ставок), премій, доплати за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової (науково-педагогічної) роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову (науково-педагогічну) діяльність, передбачених законодавством»; 2) статтю 24 викласти в такій редакції:

Стаття 24. Пенсійне забезпечення та соціальний захист наукового працівника

Держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів. Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається при досягненні пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років. Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 80 відсотків від сум заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, яка визначається відповідно до статті 23 цього Закону та частини другої статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15) та на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування (внески). За кожний повний рік роботи понад стаж наукової роботи, визначений частиною другою цієї статті, пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не може бути більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати.

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового працівника за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців наукового стажу підряд до 1 липня 2000 року незалежно від перерв та за весь період наукового стажу починаючи з 1 липня 2000 року.

За вибором особи, яка звернулася за пенсією, з періоду, за який враховується заробітна плата для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців підряд за умови, що зазначений період становить не більше ніж 10 відсотків тривалості наукового стажу.

У всіх випадках період, за який враховується заробітна плата, з урахуванням виключення, передбаченого цим Законом, не може бути меншим ніж 60 календарних місяців.

Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням положень статей 22-1, 22-2 цього Закону. Різниця між сумою пенсії, призначеної за цим Законом, та сумою пенсії, обчисленої відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, фінансується:

для наукових (науково-педагогічних) працівників державних бюджетних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів державного бюджету; для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій та закладів, а також коштів державного бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому за рахунок коштів державного бюджету науковим (науково-педагогічним) працівникам оплачується з розрахунку на одну особу 50 відсотків різниці пенсії, призначеної за цим Законом;

для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики.

При цьому заробіток для обчислення пенсії в усіх випадках не може перевищувати граничної суми заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Пенсії, призначені за цим Законом, індексуються відповідно до законодавства про індексацію грошових доходів населення.

У разі коли величина середньої заробітної плати в Україні за даними спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі статистики за минулий рік зросла, то з 1 березня кожного року розмір пенсії підвищується у порядку, встановленому частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15).

При визначенні середньомісячного заробітку наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій

та вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації для обчислення пенсії враховується заробітна плата, яку вони отримували під час перебування на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті, затвердженому Кабінетом Міністрів України, розмір якої не перевищував:

для керівників, заступників керівників недержавних наукових установ, організацій — максимального розміру посадового окладу (ставки) керівника, заступника керівника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для керівників, заступників керівників недержавних вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — максимального розміру посадового окладу (ставки) ректора, проректора відповідного державного вищого навчального закладу III—IV рівнів акредитації з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки);

для інших наукових працівників недержавних наукових установ, організацій, закладів — максимального розміру посадового окладу (ставки) старшого наукового співробітника науково-дослідної установи Національної академії наук України з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки), а для науково-педагогічних працівників недержавних вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації — максимального розміру посадового окладу (ставки) аналогічних посад відповідного державного вищого навчального закладу III—IV рівнів акредитації з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи згідно із законодавством, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки).

Положення цієї статті поширюються також на пенсіонерів із числа наукових працівників, яким пенсія призначена до набрання чинності цим Законом.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до цього Закону призначається з дня звернення за призначенням пенсії та за умов звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку.

Пенсіонерам, які після призначення пенсії відповідно до цього Закону працювали за строковим трудовим договором (контрактом) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників не менше як два роки, проводиться перерахунок пенсії з урахуванням стажу наукової роботи після призначення пенсії. Перерахунок пенсії здійснюється із

заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, з якої була обчислена пенсія, або із заробітної плати, визначеної у порядку, передбаченому частинами третьою — сьомою цієї статті.

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється також і на осіб, які на момент звернення за призначенням пенсії працюють на будь-яких посадах на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та мають стаж наукової роботи, передбачений частиною другою цієї статті. При виході на пенсію з посади наукового (науково-педагогічного) працівника відповідно до цього Закону науковому (науково-педагогічному) працівнику видається грошова допомога в розмірі шести місячних посадових окладів (ставок) з урахуванням надбавок і доплат за наявності стажу роботи на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до цієї статті (257-2004-п), затвердженому Кабінетом Міністрів України, не менше:

для чоловіків — 12,5 року; для жінок — 10 років.

Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також унаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 80 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; інвалідам II групи — 60 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника; інвалідам III групи — 40 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III груп, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку та за наявності стажу згідно з частиною другою цієї статті.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

80 відсотків пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника — на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї;

60 відсотків — на двох непрацездатних членів сім'ї;

40 відсотків — на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені в статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1058-15).

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється на всіх осіб, які вийшли на пенсію до набрання чинності цим Законом та мають стаж наукової роботи, передбачений частиною другою цієї статті.

Призначення пенсій таким працівникам здійснюється відповідно до частин третьої — сьомої цієї статті з дня звернення за призначенням пенсії та за умови звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку.

Право на призначення пенсії відповідно до цього Закону поширюється також на непрацездатних членів сім'ї наукового (науково-педагогічного) працівника, який помер до набрання чинності цим Законом. Пенсія встановлюється в розмірах, передбачених частиною двадцять другою цієї статті. Для осіб, які працюють на посадах, що згідно із законодавством належать до посад державного службовця, попередній стаж наукової роботи, набутий у державних установах, організаціях, закладах, зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі. Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику виплачується в повному розмірі незалежно від його доходів, одержуваних після виходу на пенсію.

Науковим працівникам, які зробили вагомий внесок у розвиток науки, можуть встановлюватися державні стипендії, а для підтримки наукової молоді — стипендії для молодих учених відповідно до законодавства.

Науковим працівникам, які мають науковий ступінь кандидата або доктора наук, для забезпечення умов для наукової діяльності надається в установленому законодавством порядку додаткова житлова площа у вигляді кімнати (кабінету) або в розмірі до 20 кв. метрів. Зазначена додаткова житлова площа оплачується в одинарному розмірі.

Окремих категоріям наукових (науково-педагогічних) працівників (за переліком, затвердженим спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки, президіями Національної та галузевих академій наук) науковими організаціями та установами можуть надаватися службові житлові приміщення. Дія цієї статті поширюється на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ та організацій недержавної форми власності, які пройшли державну атестацію згідно із цим Законом, недержавних вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, що діють відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2984-14), міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до міжнародних договорів, установчі документи яких затверджено Кабінетом Міністрів України, а також на наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ і вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, що належали партійним та громадським організаціям колишніх Української РСР, інших республік СРСР та СРСР». 2. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2007 року.

Президент України В. ЮЩЕНКО
м. Київ, 22 вересня 2006 року № 190-V.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Віктор Іванович ГАНІН, Неля Василівна ГАНІНА,
Капіталіна Дмитрівна ГУРОВА

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 07.02.2008. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 14.
Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006